

FÓNAI MIHÁLY

JOGHALLGATÓK
HONNAN JÖNNEK
ÉS
HOVÁ TARTANAK?

FÓNAI MIHÁLY

**JOGHALLGATÓK - HONNAN
JÖNNEK ÉS
HOVÁ TARTANAK?**

© Fónai Mihály, 2014

Kiadó:
Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar
DELA Könyvkiadó Kft.

Felelős kiadó:
Szabadsfalvi József egyetemi tanár, dékán

Lektorálta:
Nagy Zsolt

ISBN 978-963-473-748-3

Borítóterv: Lícium-Art Kft.

Nyomdai munkálatok:
DELA Kft., Debrecen
Felelős vezető: Ujvári Béla
Tel.: 52/533 – 183

Tartalom

Bevezetés.....	5
1. Középosztály, professzió, hivatás, hivatásrend	9
1.1. A középosztály fogalma	9
1.2. A professzió fogalma és értelmezései	15
1.3. Hivatás és hivatásrend	18
2. Hazai jogászkutatások	23
2.1. A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja.....	24
2.2. Az ügyvédek hivatásrendje, 1998.....	32
2.3. Ügyvédkép a Csongrád megyei gazdasági vezetők körében .	38
2.4. Sztereotípiák a jogászokról.....	40
2.5. Egyes jogász professziók a kutatásokban.....	41
2.6. Joghallgatók a kutatások tükrében.....	42
2.6.1. A joghallgatói lét anatómiája.....	42
2.6.2. A joghallgatók motivációs vizsgálata.....	44
2.6.3. Jogász hallgatók életmódja és karrierépítési stratégiái.....	46
2.6.4. A jogi oktatást befolyásoló tényezők.....	46
2.6.5. Joghallgatók a jogról	47
3. Az empirikus kutatások sajátosságai és mintái.....	49
4. A joghallgatók rekrutációja	52
4.1. Az országos DPR kutatások eredményei.....	52
4.2. Végzett hallgatók „után követése” a Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán.....	58

4.2.1. A frissdiplomások gyerek–és ifjúkori szocio–demográfiai jellemzői	60
4.3. A „gólya” mérések	63
4.3.1. Az elsőéves hallgatók összetétele nemek szerint.....	64
4.3.2. Az elsőéves hallgatók lakhely szerinti rekrutációja.....	66
4.3.3. A gazdasági aktivitás néhány jellemzője.....	67
4.3.4. A gólyák iskolai és családi háttere	68
5. A professzió-kép elemei: a pályaválasztás motívumai.....	73
5.1. A pályaválasztás motívumai, információk a szakról	73
5.1.1. Honnan informálódtak az elsőévesek?	73
5.1.2. Továbbtanulási motivációk: miért jelentkezett egyetemre ..	77
5.2. A végzett hallgatók pályaválasztási motívumai	85
6. A hivatás presztízse	88
6.1. Szakmák presztízse az országos DPR vizsgálatokban.....	88
6.2. A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja: a karok presztízse	94
7. „Hová”: jövőbeli tervek és az elhelyezkedés mintázatai	103
7.1. Elvárások, tervek és jövőkép	103
7.2. Első év a munkában – a munkahelyválasztás szempontjai a végzettek körében	109
Összegzés	123
Irodalom	125
Mellékletek	141

Bevezetés

Honnan jönnek és hová tartanak a joghallgatók? Erre a kérdésre a joghallgatók rekrutációjának és professzió-képének, valamint az egyetem elvégzése utáni életútjának az elemzésével tudunk választ adni. Fontos-e e kérdésekkel foglalkozni? Az oktatás-és felsőoktatás szociológia számos szereplője állítja azt, hogy a huszadik század végére mérséklődnek az eltérések a felsőoktatási életutakban, csökkennek az egyes társadalmi csoportok közötti különbségek. A másik álláspont viszont a hallgatók, szakok, a majdani szakmák közötti egyenlőtlenségekre utal, melyek egyike épp a társadalmi eredettel, a rekrutációval kapcsolatos (Fónai 2007, 2009a, 2010b, 2010a, 2010b).

Az egyes szakmák, professziók¹ művelőinek társadalmi összetétele, származása között lényeges különbségek vannak, melyek a nemek eltérő arányában és a szülők eltérő társadalmi státuszában ragadhatók meg. E különbségek részben a szülők iskolázottságával, részben az azzal összefüggő társadalmi státusszal fejezhető ki. Emellett legalább ennyire fontos az a jelenség is, mikor az érintettek a szülők foglalkozását, szakmáját folytatják, gyakran szabályos „dinasztiák” alakulnak így ki. Arról már nagy vita folyik, hogy ez az egyes szakmák, professziók zártságát eredményezi, vagy hozzájárul a családon belül az adott szakmák mintáinak a továbbadásához is, így mintegy a szakmai szocializációt segítő tényezőként jelenik meg a család (Fónai 2009b). Az egyes szakmák, professziók rekrutációja, annak jellegzetességei, zártsága vagy nyitottsága több tényezőtől is függ, úgy tűnik, ezeknek az egyike az adott szakmák által elérhető társadalmi előnyökben kulminálódik.

A szakmák, professziók rekrutációjának fontos kérdése, hogy azok milyen társadalmi rétegekből toborzódnak, mennyire homogén, vagy heterogén az összetételük. A magas státuszú professziókat többnyire a (felső-) középosztályból származók „töltik fel”. A „középosztály”, vagy „középosztályok” jellege, kiterjedése, társadalmi befolyása eltérő

¹ A használt fogalmak meghatározását a következő fejezetben végezzük el, itt csak utalunk arra, hogy a „professzió” fogalmát a magas státuszú és presztízusú szakmák megnevezésére használják.

a különböző társadalmakban, és (társadalom)történeti korszakokban. Így volt és így van ez Magyarországon is. A jogászság a 19. századtól jelentős mértékben a magyar középosztályokból származott, és annak, azoknak az egyik, fontos csoportját jelentette. Ezt a folytonosságot törte meg az államszocializmus, mely korszakban nem beszélhetünk középosztályról, hisz ekkor nemcsak a fogalmat nem használták, de a „középosztályi” éthosz, kultúra is csak „megtűrt” volt, ám ettől még a jogászság nagyobbik része társadalmi eredetét tekintve a magasabb iskolai végzettségű családokból érkezett (mint diplomást, értelmiségiként határozta meg). A kilencvenes évektől újra aktuális kérdéssé vált a jogászok „középosztályi” mivoltának a kérdése, nemcsak a származást, hanem a családból hozott kultúrát, mintákat, habitust tekintve is.

Az egyes szakmák és professziók között nemcsak a társadalmi kompozíciójukat tekintve vannak, lehetnek különbségek (és az ezzel összefüggő életmódban, kultúrában, habitusban), hanem a professzió mintái miatt is. A két jelenséget azonban nehezen lehet analitikusan elválasztani egymástól: miről is van szó, a jellegzetes „rekrutációs bázis” mintáiról és habitusáról, vagy a professzióéról? Minden professzióknak vannak rá jellemző mintái, kultúrája, habitusa (hogy a tudásról ne is beszéljünk), csak hogy az empirikus kutatások nehezen tudják szétválasztani a professzió rejtett mintázatait a társadalmi háttér mintáitól (eltekintve a szűken vett szakmai tudástól) – különösen igaz ez a zártabb professziók esetében. Mindez nem zárja ki azt, hogy a magas státuszú professziók művelői között ne legyen jelentős az alacsony státuszú családokból származók aránya – a kérdés az, hogy hogyan tudják átvenni a szakmai szocializáció, benne a felsőoktatási életútjuk során azokat a mintákat, melyek a rejtett, nem deklarált mechanizmusokon keresztül alakítják egy-egy professzió arculatát.

E folyamatok hatnak magára a pályaválasztásra is, például a „miért akarok jogász, orvos, mérnök, stb. lenni” kérdésre adott válaszon keresztül. Ugyanígy alakítják a felsőoktatási tanulmányok alatt a professzió főbb vonásaira, arculatára, státuszára és presztízsére vonatkozó hallgatói véleményeket és elvárásokat is. Ezen túlmenően a hallgatókban kialakulnak az egyes szakmák, professziók jövőjével kapcsolatos elvárások, azok az anticipációk, melyek hatékonyan befolyásolják a hallgatók szakmai énképét és az azzal összefüggő önelvárásokat és várakozásokat is (S. Faragó 1986, Susánszky – Szántó 2002). A professzió-kép, a pályakép az egyetem elvégzése után

még egy hosszú folyamatban alakul, változik – ez részben a szakmai szocializáció része -, mire a végzett szakember az adott szakmára, professzióra jellemző tudással, kultúrával, mintákkal és habitussal rendelkezik. A végzés utáni életutak különbségeit részben a szakmák, professziók eltérő lehetőségei és státusza, részben a frissdiplomások² társadalmi háttere alakítja.

E könyvben a joghallgatók rekrutációjának és professzió-képének néhány vonását vázoló fel, elsősorban empirikus vonatkozásban, és arra keresem a választ, hogy honnan jönnek, valamint hová tartanak napjainkban e hallgatók. Ezek a kérdések három elméleti, társadalomtörténeti fogalom, illetve jelenség köré csoportosulnak. Mivel a jogászság a nyugati típusú társadalmakban a középosztályokba tagozódott be, röviden érintjük a középosztály fogalmát, és a jogászságnak magyar társadalomtörténet sajátosságai által alakított „középosztályi” mibenlétét – ez a könyv empirikus fejezeteinek a rekrutációval összefüggő kérdéseit is keretbe helyezi. A jogász szakmák hagyományosan „professziókként”, „hivatásként” értelmezik magukat, melynek egyik oka az európai egyetemek történetében keresendő, amely jelentős mértékben hozzájárult a jogász „professzió” kontinentális változatának a kialakulásához, másik oka pedig az állam működésének átalakulása, mely magas státuszú, középosztálybeli pozícióba sorolta a működéséhez elengedhetetlen jogászságot, jellemzően magas társadalmi presztízzsel. A „hivatás” másik magyarázata a weberi társadalomelmélettel függ össze (pontosabban a Weber által leírt jelenséggel), mely a jogászokat „rendies” csoportként, „hivatásként” írja le – ebből is következik a „hivatásrendi” arculat fennmaradása a modern államok és társadalmak korában is.

Ahogy arra utaltam, megközelítésmódom alapvetően leíró és empirikus. Ennek oka, hogy kevés empirikus kutatás vizsgálta a magyar jogászság helyzetét, így „első lépésként” probléma megfogalmazó, tényfeltáró módon indokolt a témához közelíteni. Ez magyarázza a hazai kutatási előzmények részletes elemzését is – a

² A „frissdiplomás” kifejezést a Diplomás Pályakövető Rendszer (DPR) kutatások során 2009-től kezdték alkalmazni – mivel elterjedt a szakirodalomban, a „végzett hallgató” értelmében használom. Jelentése túlmegy a „végzett hallgató” jelentésén, a diploma megszerzését követő első éveket foglalja magába.

következő lépés a magyarázó kutatások és azok alapján a magyarázó elméletek megfogalmazása. A magyar jogszociológiai kutatások általában véve is hasonló módon járnak el, az egyes jogász professziókat elemző kutatások most lépnek a „magyarázó”, értelmező fázisba.

1. Középosztály, professzió, hivatás, hivatásrend

1.1. A középosztály fogalma

A jogászság hazai története azt mutatja, hogy a 19. században a „középosztályok” valamelyikébe tagolódt be. A történeti és a szociológiai szakirodalom is abból indul ki, hogy egységes középosztályról nem lehet beszélni, helyesebb, ha középosztályokat különböztetünk meg. A magyar társadalomtörténeti irodalom ráadásul az egyes „középosztályok” egymástól lényegesen eltérő származását és karakterét emeli ki (Hanák 1997, Gyáni – Kövér 1998, Romsics 1999, Valuch 2005).

A szociológiai megközelítések a „több középosztály” mellett a középosztályok strukturális helyzetének az ellentmondásosságát tartják fontosnak. Így Wright középosztály elméletére utalva (Wright-Erik Olin – Bill Martin, 1987), Fábián a középosztály „ellentmondásos osztályhelyzetét” emeli ki egy fontos mozzanatként, azaz azt, hogy a középosztály a társadalom strukturális viszonyaiban az egyik dimenzió mentén „kizsákmányoló”, máskor pedig „kizsákmányolt” (Fábián 1994: 352-353). A szociológiai irodalomban megkülönböztetnek „régit” és „új” középosztályt, a „régit” a Wright modellben a tulajdonos polgárság, aki tőkejavakként a termelőeszközöket birtokolja, míg az „új” középosztály a másik két dimenzióban, a szervezeti javak ellenőrzésében és a tudásjavak birtoklásában „kizsákmányoló”.

A középosztály meghatározásánál örök vita, hogy középosztályról, vagy osztályokról van-e szó, sőt, a rétegződés kutatások az egyenlőtlenségi rendszer különböző dimenziói alapján közép-rétegekről szólnak, melyeket a jövedelem, a vagyon, az iskolai végzettség, fogyasztás, a kulturális aktivitás, hatalom alakítanak (Fábián 1994: 354). A középosztály fogalmának a klasszifikációs, metodikai problémáit veti fel Angelusz és Tardos (Középrétegesedés...). Fontosnak tartják azt, hogy meg tudjuk-e, és hogyan határozni azt, hogy mi a „közép”, ez a „közép” pedig osztály, réteg, vagy rend terminusokkal jellemezhető leginkább. Utalnak Pappi hagyományos kispolgárság (önállók, vállalkozók) és „új

középosztály” (hivatalnokok, szellemi alkalmazottak, irodai dolgozók) tézisére (Pappi 1999), melyben Pappi hangsúlyozza, hogy a legtöbb vonatkozásban ezek a csoportok blokkokba tagolódnak, nem képeznek szerves egységet – Angeluszék ezért szerencsésebbnek gondolják a „középrétegek” fogalmának az alkalmazását.

Hanák Péter a középosztályt egy bonyolult, heterogén képződménynek tartja, mely különböző polgári csoportok összessége volt a 19. században, Hobsbawm alapján például az angol társadalomban a főnemesség, a gentryk és a kispolgárság, valamint a munkásosztály között helyezkedett el (Hanák 1997: 162). A 19 századi magyar középosztály is igen heterogén volt, „irányjelző” identitását az „úri” jelleg adta, aminek a „belépője” az érettségi volt. A magyar középosztályi fejlődés bizonyos szempontból hasonlított az osztrák (és német) Bildungsbürgertum fejlődésére és társadalmi helyzetére, melynek fő vonása a diplomás értelmiség nagy súlya, a hivatalnokság különleges helye és befolyása (lásd még: Gyáni – Kövér 1998, Keller 2006, 2008).

A magyar társadalomtörténetben a „középrétegek” viszonya eltérően alakult a polgárosodás folyamatához, mely megkésett, majd a szocializmus alatt ellentmondásos módon, „a megszakított” polgárosodásént volt jellemezhető (legalábbis a magyar viszonyok között – lásd erről Szelényi 2000). Részben ez magyarázza az Erdei Ferenc által kidolgozott kettős társadalm szerkezet teóriát is, az úri, keresztény nemzeti és a polgári csoportok elkülönülését a középosztályban (Erdei 1976).

A magyar középosztályok arculatának (és struktúrabeli helyzetének) a jellemzésére gyakran alkalmazták a „Bildunsbürgertum” (műveltségi középosztály) és a „Besitzbürgertum” (tulajdonos középosztály) megnevezéseket (Hanák 1997). Magyarországon a polgárosodás megkésettisége miatt a „Bildunsbürgertum” súlya volt nagyobb; e társadalmi csoportot – különösen az utókor – az értelmiséggel azonosította. A német eredetű fogalom (és társadalmi csoport) elemzése a hasonló magyar értelmezési keret miatt fontos, hisz a magyar társadalomtörténetben és szociológiában is gyakran operálnak a „műveltségi középosztály” terminusával (Utasi 2000). E fogalmat Keller a nyugatitól eltérő német modernizációs folyamat sajátos „termékeként” értelmezi (Keller 2006, 2008), melynek néhány vonása a magyar társadalomtörténetben is visszaköszön, mint például a gyenge polgárság és a befolyásos hivatalnoki kar.

Gyáni és Kövér társadalomtörténeti elemzéseikben reflektálnak pl. Weis és más, korabeli szerzők középosztály képére.³ Társadalomtörténeti monográfiájukban arra keresik a választ, hogy létezett-e a Horthy-korban modern, polgári középosztály, elkülönült-e a történelmi úri középosztály és a vállalkozói osztály, valamint az értelmiség. Ennek vizsgálatához a jövedelmi helyzetet és az életmódot, az életvitelt, az életstílust, az egyes csoportok habitusának elemzését vették alapul. Három, alapvető középosztályi pozíciót, lényegében három középosztályt különböztetnek meg (Gyáni – Kövér 1998). A *köztisztviselői osztályt*, melybe az állami alkalmazottak egyharmada tartozott; lényeges vonásuk az úriság, az úri középosztályi imázs. Ebbe a csoportba középiskolai végzettséggel lehetett bekerülni. A szerzők kiemelik, hogy a közhivatalnokok nem azonosak az „úri középosztállyal”, hisz a származás mellett az iskolázottságnak és az anyagi jólétnek is nagy szerepe volt, a dzsentr eredet a köztisztviselőknek csak az egyhatedére volt jellemző, ám az „úriság” kitüntető bélyege átszállt a közhivatalnoki karra. A *polgári középosztály* határait rendkívül nehéz meghúzni, a középvállalkozó iparosok, kereskedők, és a magántisztviselők tartoztak ide. A harmadik középosztály az *értelmiségi középosztály* volt, melybe az egyetemi és főiskolai diplomával bírók tartoztak (ez a „műveltségi középosztály”). Tevékenységük jellemezője, hogy munkájuk nem adminisztratív, fő csoportjaik a „szabad pályások” és a nem tisztviselő

³ Weis István a középosztályt az úri, tisztviselői osztály és a nem úri középosztály kettősségével jellemezte, ami a társadalomtörténeti, szociológiai irodalom egyik alapállításává vált a huszadik századra. Weis mellett a korszak más teoretikusai is operáltak a középosztály kettősségének a kérdésével, azt lehet mondani, hogy ez volt az általános vélemény a korszakban a magyar középosztályokról. Ide sorolható az e kötetben hivatkozott Szende Pál, Kornis Gyula, és Buday Dezső is. A középosztályok kettőssége mellett az egész, korabeli társadalom kettős szerkezetéről írt Erdei Ferenc (1976), akinek a két világháború közötti társadalomról kialakított képe alapvető hatást gyakorolt a közelmúltbeli és napjainkbeli társadalomtörténeti és szociológiai elemzésekre is. Az e kötetben hivatkozott szerzők közül ide sorolható Hanák Péter, és Romsics Ignác. Inkább a modell bírálói közé sorolható Gyáni Gábor és Kövér György. A kettős társadalomszerkezetnek a szocializmusbeli továbbélését többek között Kolosi Tamás (1986, 1987), Szelényi Iván (2000) L-modellje illetve két-háromszög modellje foglalja össze, a lehetséges kettősségeket elemzi Hankiss Elemér (1982) és Fónai Mihály (1996).

szellemi dolgozók, így például a tanárok, mérnökök, papok, újságírók és művészek. A korabeli értelmiségi középosztály legnagyobb csoportját a tanárok alkották, ugyanakkor a nagyon heterogén tanító és tanár „társadalom” nagyobb része nem volt a középosztály tagja, a végzettségétől függetlenül, hisz a jövedelmi viszonyai azt nem tették lehetővé, különösen a tanítók és az elemi iskolai tanárok esetében. A középiskolai tanárok és az egyetemi tanárok viszont a középosztályba tartoztak, hisz több, mint felük jövedelme 300 – 500 pengő volt havonta, az egyetemi professzorok pedig a maguk 800 – 1200 pengős díjazásával már nagypolgári életet élhettek (Gyáni – Kövér 1998: 246). A Horthy-korszakban a diplomás értelmiség és a hivatalnoki kar belső tagolódásában a legnagyobb arányt a jogvégzettek adták, minden harmadik diplomás közülük került ki (Gyáni – Kövér: 244).

Napjaink társadalomtörténeti és szociológiai irodalmának elemzései mellett tanulságosak a dualizmuskorabeli és a Horthy-korszakbeli szerzők megállapításai a „középosztályokról”.

Buday Dezső, a legtöbb, a középosztállyal foglalkozó szerzőhöz hasonlóan, a középosztály „terjedelmére” utal, hisz szerinte az nem olyan kasztszerű, mint a nemesi társadalmak, és a középosztálynak nevezett polgári rend az újkori társadalmak lelke (Buday 1916). A magyar középosztály kialakulásához a „szűkkörű városi élet” miatt nem tudott „anyagot szolgáltatni”, ezért nagy a hivatal után néző nemesi rend hatása (a középosztályra). A magyar középosztály, a „*honorácior osztály*” a közszolgálatban és a szabad foglalkozásokban található, a tisztviselők mellett a „tanító személyzet”, és a „szabad foglalkozások” tartoznak ide, a tanárok, tanítók pedig egy nagyon heterogén csoportot alkotnak.

Weis István a középosztály definiálása mellett a magyar középosztály jellemző vonásaival foglalkozott 1930-as írásában (Weis é.n.). Utal arra, hogy a középosztály nehezen körülhatárolható társadalmi réteg, melyet a társadalomtudomány a képzettség, a munka természete és a jövedelem mennyisége alapján határoz meg, mint amely osztály a felső osztályok és a csekélyebb képzettségű, jövedelmű, vagyontalan munkások, kisemberek között áll. Történeti okokból Magyarországon a „középosztály” szinte kizárólagosan a hivatalnokot jelenti. A középosztály „tisztviselői probléma”, hisz a tisztviselői hivatás úri foglalkozásnak minősült. Weis megrajzolja a magyar középosztály kettős arculatát, a nemesi eredetű *hivatalnokban*, és a zsidó származású *középosztályban*, mely utóbbi a kereskedelem és az ipar

mellett a szellemi szabadfoglalkozások területén is döntő szerepet töltött be (ez a kép teljesebb ki Erdei Ferenc kettős társadalom modelljében – lásd Erdei 1980).

Kornis Gyula kiemeli, hogy a középosztály tipikus ismertetőjelét legtöbbször gazdasági jellegűnek tartják, a középosztály kritériuma a közepes nagyságú jövedelem, mások a szellemi műveltségnek, értelmiségnek bizonyos mértékét minősítik a középosztály tipikus tulajdonságának. Kornis szerint a két kritériumot egyesíteni kell, a gazdasági mérték csak a kiindulópont, azonban a közepes vagyon, illetve jövedelem birtokával együtt jár rendszerint olyan hagyomány-szerű szellemi-erkölcs habitus, amely sem a nagyon gazdagoknál, sem a nagyon szegényeknél nem található (Kornis 1926: 337). Látható, hogy Kornis nagy jelentőséget tulajdonít a nem gazdasági szempontoknak. Ez a „régii” és az „új” középosztály Kornis-féle meghatározásánál is megjelenik, hisz a „régii” középosztály nálunk, magyaroknál a történeti középosztály, a par excellence középosztály, mely magához vonzza azokat a társadalmi elemeket, melyek gazdasági érdekeit a nagytőke és a szervezett proletariátus elnyelni készül – világnézete ugyanazon a konzervatív, a történeti és nemzeti értékeket megbecsülő világnézet, mint a történeti középosztályé. Kornis ezzel azt mondja ki, hogy a középosztály egységét az azonos világnézet teremti meg. A gazdasági és világnézeti szempont mellett a műveltség bizonyos mértéke is alkalmas a középosztály meghatározására, melynek alsó foka négy középiskolai osztály elvégzése, felső foka pedig az egyetemi vagy egyéb főiskolai végzettség, mely révén a középosztály voltaképp a felsőosztály (Kornis 1926).

A magyar középosztályok általánosabb jellemzésére is alkalmas Szende Pálnak a jogászságról szóló tanulmánya (Szendé 1912). Szende a jogászok, pontosabban az ügyvédek helyzetét részben az „ügyvédi kar túlsúfoltságból eredő proletarizálásban” látta, minek következtében (nemcsak az ügyvédség, de általában) a „magyar történeti osztály” gazdasági és kulturális tekintetben elvesztette jogosultságát és képességét a társadalom irányítására. A „túlsúfoltság és proletarizálás” oka az ügyvédi kar esetében az, hogy nem egységes, két, eltérő jellemvonású típusból áll. Egyik a *feudális típus*, akik régi nemesi családból származnak, vagy azokkal azonosítják magukat életmódban, világfelfogásban és külsőségeikben. E csoportok a közhivatalok és az ügyvédi pálya felé fordultak. A második csoport a *merkantil* típus, mely az iparban és a kereskedelemben kereste

megélhetését, jelentékeny részük a zsidósághoz tartozik, mivel a zsidó intellektuálisok az állami és a közalkalmazásból ki voltak zárva. Így a társadalmi emelkedés egyedüli módja az értelmiségi pályákra való lépés volt, melyek közül az ügyvédség volt az, mely a legtöbb kilátást nyújtotta.

A különböző korszakokban született íráások a középosztálynak a tagoltságát mutatják a magyar társadalomban – e tagoltságnak számos oka volt, legelterjedtebb módon a „hivatal” kontra „piac”, „dzsentri” kontra „zsidó” törésvonal jelenik meg magyarázó okként. Azt is láthatjuk, hogy e törésvonal mentén három nagy tömbje alakult ki a dualizmuskori és Horthy-korszakbeli magyar középosztályoknak (Romsics 1997, Gyáni – Kövér 1998) – e törésvonalak jól magyarázzák a korabeli magyar középosztályok társadalmi, politikai, kulturális és ideológiai konfliktusait is. A jogászság a középosztályok mindhárom „tömbjében” megtalálható, a hivatalnoki apparátus jelentős részét jogvégzettek adták, de jelen voltak a piaci szegmensben is, részben magánpraxisaik révén, részben alkalmazottként. A jogászok jellegzetes csoportját alkották a szabad pályákhoz tartozók, leggyakrabban az ügyvédek. Ez azt jelzi, hogy nagyon heterogén helyzetű, jövedelmű, befolyású és presztízsű volt e két korszak jogászsága, így egy egységes jogászi tradícióról nehéz beszélni, bármennyire is a „jogászok országának” tartották Magyarországot, a jogászoknak a diplomásokon belüli magas aránya miatt.

A „jogászok, mint „középosztálybeliek” kérdése az 1948 utáni államszocialista korszakban irrelevánssá vált, hisz a szocialista ideológia és hatalomgyakorlás felszámolta a hagyományos középosztályokat. A jogászok a szocializmus alatt az „értelmiségbe” tagolódtak, mely alatt a diplomásokat értették (Valuch 2005). Mivel az értelmiségiek nem azonosíthatták magukat, mint középosztály, a magyar (és kelet-európai) társadalomtörténetből következő értelmiségi mintákhoz nyúlt, melyek egy jelentős része természetesen „középosztályi”. Így vált a korabeli értelmiség viszonyítási pontjává a kelet-európai gyökerű intelligencia, és a nyugat-európai eredetű intellektuel (Konrád – Szelényi 1989, Szelényi 1990, Fónai 1997)

Természetesen a „mélyben” a középosztályi lét, életmód, életvitel, habitus nem tűnt el ebben a korszakban sem, inkább arról beszélhetünk, hogy gazdagította a különböző értelmiségi repertoárokat. Az is izgalmas kérdés, hogy a jogászok rekrutációja és életmódja

mennyiben tartotta fenn a középosztályi kapcsolódásokat – ezt viszont csak a rendszerváltás után lehetett kutatni.

1.2. A professzió fogalma és értelmezései

A professziók létrejöttét a szakirodalom történeti folyamatként értelmezi, az európai egyetemek kialakulásának és történetének a folyamatába ágyazva tárgyalja (Parsons 1968, Le Goff 1979), ami magyarázatot ad az egyes professziók jellegzetességeire is. A középkori európai egyetemeken kialakuló professziók a papi professzió, hivatás hatására, mintájára formálódtak, ez magyarázza a professziókkal kapcsolatban használt „hivatás” megnevezést is, ami a papok „elhivatására” is utal (P. Szabó 2012). A papi professzió jellegzetességei és attribútumai nagy hatást gyakoroltak a legkorábban kialakult egyéb „hivatásokra” is.

E professziók története, mint a papi, az orvosi, a jogászai és a filozófusi (tudósi), mivel a középkori egyetemeken alakultak ki, nagy hatást gyakorolt mai arculatukra is, a professziók jellegzetes társadalmi helyzetére, jellegzetes összetevőire, hisz karakterük és társadalmi helyzetük évszázadok óta keveset változott. Azt a magas fokú autonómiára törekvés, a laikusoktól való elkülönülés, a magas társadalmi státusz és presztízs, valamint a mindezeket magába foglaló, hivatási, hivatásrendi tudat jellemzi (Weber 1967, P. Szabó, 2012)

A professziók szociológiai elemzésének egyik meghatározó irányzata a *funkcionalista*, az irányzat főbb állításait Parsons fogalmazta meg, az ő munkássága nyomán terjedt el a szakirodalomban a professziók kritériumaként a szakmához szükséges tudás meghatározásának szükségessége, annak adott képzőhelyeken való elsajátítása, a jogilag rendezett körülmények közötti munkavégzés, valamint a szakmai készségek monopóliumáról elfogadott formális etikai kódex (Parsons 1968).

Parsons nyomán a funkcionalista elméletek a professzió fogalmának három, négy jelentősebb összetevőjét emelik ki, mint amelyek érvényesülése esetén egyáltalán professzióról beszélhetünk. Ugyancsak meghatározóak azok a karakterjegyek, melyek az egyes hivatásokat megkülönböztetik egymástól. Lényeges a konszenzus a professziók társadalmi szerepét, a közjó érdekében kifejtett

tevékenységét, az önérdék-érvényesítésben játszott feladatokat illetően, akárcsak az, hogy melyek azok a szakmai szervezetek, melyek a professzió identitásának az érvényesülését szolgálják, egyben garantálják a szakmai etikai kódexek érvényesülését (Parsons 1968).

A professzió fogalmak és definíciók a következő tényezőket emelik ki, mint amelyek azt garantálják, hogy egy „foglalkozást”, „szakmát” professziónak (hivatásnak) nevezhessünk, ezek pedig a következők (Nagy 2008, Márton 2013):

- egy professzió akkor alakul ki, ha adott tevékenység elvégzéséhez jól meghatározható tudás és képességek szükségesek,
- ezt a tudást a felsőfokú képzésben adják át,
- a képzőhely oklevéllel igazolja és garantálja azt, hogy a végzett szakember valóban rendelkezik a szükséges tudással és képességekkel, végül
- a profesziók létrehozzák szakmai szervezeteiket, melyek etikai kódexei kontrollt gyakorolnak a professziót művelők fölött

A funkcionalista irányzat képviselői között nagy hatása volt még Etzioni szemi-professzió elméletének is (Etzioni 1969), melyben három csoportba sorolta a foglalkozásokat, megkülönböztetve a professziókat (professions), a szemi-professziókat (semi-professions) és a nem-professziókat (non-professions). A különbségtétel alapja a képzési idő, a tevékenység jellege és a szakmai szervezetek megléte és működése; mindenesetre Etzioni a szemi-professziókat megkülönbözteti a fehér-és kékgalléros foglalkozásoktól.

A funkcionalista irányzat a professziók kialakulását valamilyen társadalmi folyamathoz, és annak a professzióra gyakorolt hatásához köti, ha a társadalom számára „szükséges”, a professzió kialakul. Emellett kiemelték a professziót átfogó etikai normák, és az azt garantáló mechanizmusok, szervezetek fontosságát, valamint a professzióhoz szükséges tudás átadását az oktatásban (arról is megegyezés szükséges, hogy mi ez a tudás),

Az *interakcionista* irányzat ezzel szemben máshova helyezte a hangsúlyokat, éspedig a professzionális hatalomra, valamint a professziókra, mint társadalmi aktorokra. A hatvanas és a hetvenes évek kutatásai e jelenségeket leginkább az orvosok professziója

kapcsán mutatták ki, ezért foglalkozik nagyszámú teoretikus és empirikus munka az orvosokkal (Freidson 1970).

A professzionális hatalomra vonatkozó elmélet, melyet a diplomások, értelmiségiek hatalmaként is argumentáltak, a hetvenes és a nyolcvanas években dominálta a professzióról szóló szociológiát, a hatalom mellett az autonómiát is jellemzőnek tartva (MacDonald 1995). Az irányzat fontos kérdése volt a professzióknak, mint társadalmi aktoroknak a vizsgálata. (MacDonald 1995). Ugyanakkor a professziók leírása (mint társadalmi aktoroké) azzal járt, hogy néhány domináns professzió helyzetét vizsgálták, akik jelentős társadalmi pozíciókat foglaltak el, és monopolizálták a befolyásukat – mindez számos, a professziókhoz kapcsolódó mítosz kialakulásához is vezetett. A professziókkal összefüggő kérdések konceptualizálását Larson végezte el, a „professzionális projekt” (professional project) modell keretében (Larson 1977). A professzió (megkülönböztető) autonómiája a hatalmon alapul, a kognitív és normatív vonások a professzió határainak a megállapításához szükségesek, a hivatások az autonómia alapján a társadalmi presztízs független pozíciójának a kialakítására törekszenek a társadalmi rétegződés rendszerében.

A professziók hatalmát és autoritását vizsgáló elméletek a szakmai szervezetek működését, az érdekvédelem folyamatát és módját, valamint a kompetencia határokra vonatkozó küzdelmet vizsgálták. Így például Freidson a professziókat azzal a törekvéssel jellemezte, ami a külső és a belső környezet feletti kontroll megszerzését célozza (Freidson 1973). Ez olyan szakmai önállóságot, autonómiát eredményez, melynek következtében a professziók maguk határozzák meg a szakmai tevékenységükre vonatkozó kérdéseket (azaz nem engedik a laikus kontroll érvényesülését, szigorúan elválasztják a laikus és a professzionális határait). Hasonlóan fenntartják a jogot a szakma rekrutációjának az alakítására, a belépők kiválasztására a felsőoktatásba, majd magába a professzióba a szakmai kamarák révén. A professziók érdekeltnek lesznek közös szakmai etikai kódexek létrehozásában és azok érvényesítésében, ami ugyancsak hozzájárul az exkluzív „szakértői tudás” érvényesítéséhez.

1.3. Hivatás és hivatásrend

A „professzió” fogalmát, melyet a szakirodalomban a magas státuszú, presztízsű „szakmák”, „hivatások” megnevezésére használnak, részben a középkori európai egyetemek történetéből lehet levezetni. A „hivatás” fogalom elterjedtségét ugyanakkor a szóhasználatbeli jelentésváltozás, és a fogalom tartalmi, jelentésbeli változása is magyarázhatja. Részletesen vizsgálja ezt Max Weber a protestáns etikáról írt művében, utalva arra, hogy a „hivatás” (Beruf, calling), bár a jelentésbe belecseng egy vallásos képzet, sokkal inkább egy egész életre szóló állás (a körülhatárolt munkaterület értelmében), és nem „elhívás”, vagy „elhivatottság” (Weber 1995: 70-80). Weber a „hivatás” ilyen evilági jelentését a protestáns országokban érzékeli, mely mögött szerinte a lutheri Biblia-értelmezés húzódik meg. A „hivatás” „világi” jelentése tehát egy embernek a munkamegosztáson alapuló olyan tartós tevékenysége, mely egyúttal jövedelmi forrás, a létezés tartós gazdasági alapja (Weber 1995: 71). Rendkívül fontos azonban, hogy a hivatás kizárólag az evilági kötelességek teljesítésével törődik, ahogyan az megadatik az egyén életre szóló munkájában (Weber: 1995: 78).

A jogászai foglalkozások, szakmák megnevezése során is a „hivatás” a legelterjedtebb, annak elsősorban a középkori egyetemekre visszavezethető hagyományai miatt, és kevésbé a „hivatás” fogalom lutheri és weberi értelmében, bár a modern államok kialakulása, a jog szerepének a növekedése azt az értelmezést adhatja a „hivatás” kifejezésnek, ahogy azt Weber használja (Weber 1995). A „jogász hivatás(ok)” megnevezés ennél tradicionálisabbnak tűnik, és magában hordozza a középkori egyetemek működéséből eredő sajátosságokat, így például a nagyfokú autonómiára és a presztízsre törekvést, az előnyök monopolizálását. A jogász „professzió(k)” megkülönböztető megnevezés, mint „hivatás” is innen ered. Mivel a középkori egyetemek privilegizált helyzetben voltak, az ott tanuló papok, jogászok, orvosok és bölcsészek eredményesen törekedtek arra, hogy foglalkozásuk, professziójuk származásuktól függetlenül a nemesek privilegizált helyzetébe kerüljön (Le Goff 1979, P. Szabó 2012). Ez különösen a jogászok esetében érvényesült a 12.-14. században, a jogászok, mint rend, mint „hivatásrend” zárt (és privilegizált) társadalmi csoportot alkottak Európában (P. Szabó 2012: 43). Ez a

hivatásrendi jelleg, mely rendi privilégiumként működött, monopolizálta az igazságszolgáltatást és részben a közigazgatást, egészen a 18. századig állt fenn, ekkor azonban megváltoztak a pozíciók betöltésének a szabályai. Így például az abszolút állam a hivatalnoki állások betöltéséhez vizsgaelőírásokat írt elő, a szabad jogászi pályáknál pedig megjelent a professzionális verseny, amely hivatásbeli szaktudást és rátermettséget igényelt (P. Szabó 2012: 47). E folyamatok azonban nem tudták a jogászi „hivatásrend” tradícióit, a privilegizált helyzetből eredő viselkedési mintákat, az azokkal együtt járó magas presztízst felszámolni, azok gyakran a szakmai magatartási kódexek részévé váltak, és megmaradtak a jogászi professziók belső mintázataiként.

A „hivatással” és a „hivatásrendiséggel” együtt járó társadalmi előnyök, a magas státusz és presztízs, valamint a jogászságra jellemző életmód, életvitel, habitus jól magyarázható Max Weber társadalomelméletével (Weber 1967, 1987).

Ha a lehetséges „osztályokat” - melyek az azonos osztályhelyzetűek csoportjait jelentik - vesszük figyelembe, a jogászok a pozitív privilégiumokkal rendelkező „nyereség és kereset szerinti osztályok” közé tartoznak. Közös jellemzőjük, hogy monopolizálják a vezetést a javak előteremtésében, melynek célja a nyereség és a kereset biztosítása. A jogászok mint kimagasló képességű vagy kiváló iskolázottságú „szabad foglalkozásúak” tartoznak ide („szabad foglalkozásúak” az ügyvédek, orvosok, művészek) (Weber 1987a: 305). A jogászok azon túl, hogy privilegizált „szabad foglalkozásúak”, „középosztályként” is betagozódnak a „nyereség és kereset” szerinti, pozitívan és negatívan privilegizált osztályok közé. A társadalomnak Weber szerint nemcsak osztályok szerinti tagozódása van, hanem rendi is, mely a „rendi helyzet” alapján alakul ki, mely a társadalmi *értékelésben* tipikusan szerepet játszó és figyelembe vett pozitív, illetve negatív privilégiumokat jelent. Ezek alapja a jellegzetes *életvitel*, a formális *nevelés*, valamint a *származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs* (Weber 1987: 307). Látható, hogy a „rendi helyzet” fogalmával a jogászokra jellemző számos jelenség magyarázható, így például a foglalkozásnak kijáró presztízs, de az életvitel is. Weber a rendi helyzet mellett definiálja a „rend” fogalmát is, mely alatt emberek sokaságát érti, akik egy szervezeten belül külön *rendi megbecsülést* vívnak ki, és esetleg még külön rendi jellegű *monopóliumokat* is kapnak (Weber 1987a: 308). Láttuk, hogy a jogász

professziók története a középkorban kialakította a „jogászok rendjét”, akik számos privilégiummal és monopóliummal bírtak (P. Szabó 2012: 43-47), és ez a „rendi” helyzet magát a professziót tette „hivatásrenddé”. Weber szerint a rendek kialakulásában elsődleges szerepe van a rendre jellemző életvitelnek, ezen belül a *hivatásnak* (sajátos életvitelű rendek, illetve hivatásrendek). Másodlagos szerepet tulajdonít az örökletesen karizmatikus jellegnek, a rendi származás folytán kialakuló presztízsnak (ezek a *születési rendek*), és szerepe van még a politikai vagy egyházi úri hatalmi jogok monopoljellegű rendi elsajátításának (Weber 1987a: 308).

Hogyan illeszthetők a weberi társadalomképbe a jogászok? Weber a nyereség és kereset szerinti osztályoknál megnevesíti a jogászokat, mint szabad foglalkozásokat, a középosztály tagjaiként. A „rendi helyzet” definiálásánál kiemeli a „foglalkozásnak kijáró presztízst”, de nem nevesíti meg a jogászokat, ugyanakkor a jogászok „rendi helyzetét” a weberi logikából kiindulva lehet magyarázni, például a presztízis és az életvitel esetében. A „rendek” kialakulásának elsődleges szerepét a rendi életvitelben és a hivatásban látja, melyek egyikét jelentik a „hivatásrendek”. A jogászi professziók története pedig azt igazolja, hogy – bár ebben az írásában Weber nem említi szó szerint a jogászokat. – az egyik, jellegzetes „hivatásrend” a jogászoké. „Hivatásként” viszont a „hivatásos” politikusok egyik csoportjaként, mint „vezetőket” és azok „kíséretét” írja le az egyetemet végzett jogászokat, akik a Nyugatra jellemzően a „politikai üzem forradalmasításának, tehát a racionális állam létrehozásának” a hordozói voltak (Weber 1989: 30-31). Ebben a kontextusban a jogászokat már beilleszthetjük a weberi „hivatások” és hivatásrendek” közé, melyek jellemzői a „rendies” elemek, mint a privilégium, magas presztízis, a monopóliumok, és az életvitel elvárt elemei, például a társasági és házassági kapcsolatokban.

A jogászi „hivatás” lehetséges értelmezési keretei, ahogy láttuk, a professzió elméletek mellett a „hivatás” kontextusában is vizsgálhatók. Ennek egyik lehetséges megközelítése Webernek a rendi helyzetre és a rendekre vonatkozó elmélete, mely révén a jogászság, mint társadalmi csoport számos jellemző vonása magyarázható. Ezen túlmenően a jogászi hivatás fogalma úgy is felfogható, mint aminek

funkciója az adott csoport racionalizálása⁴- ennek előfeltevései a következők Loss 1997: 217-219, Vinnai 2007: 2-4):

- (a) A jogi hivatás egy *közösséget* alakít ki, melynek tagjait közös értékek és érdekek kötik össze
- (b) Tagjai *szolgáltatás-orientált*, nem csupán profit-orientált munkát végeznek
- (c) A jogi hivatást gyakorlók *speciális szaktudással* rendelkeznek

A jogászok „*közössége*” elsősorban kívülről tűnik egységesnek, valójában nagyon heterogén csoport, erős a specializáció és ritka az átjárás egyik (jogászi) hivatásból a másikba. Az egységesnek tűnő jogászság önképe magán viseli a különbségeket például a társadalmi megbecsülésben, a státuszban és az anyagi helyzetben, a belső határokat a különböző szakterületeken dolgozók jól érzékelik. A jogászok *szolgáltatás-orientált* mivolta is inkább szimbolikus, ami részben az egységes normatív kódex hiányából, részben a tevékenységek jellegéből fakad, hisz például az ügyvédeknek az „*ügyfél érdekét*” (is) figyelembe kell venni, azt legjobb tudásuk szerint kell képviselni, míg a bírók tevékenységére az általános jogelvek érvényre juttatása jellemző. A *speciális szaktudás* előfeltevése sem érvényesül teljes mértékben, hisz sok olyan jogász van, akinek a munkájához nem szükséges szűkebben vett szaktudás, gyakran nem is szereznek szakvizsgát (egyetemi oktatók, politikussá és újságíróvá váló jogászok). Ugyancsak korlátozza az elv érvényesülését, hogy sokan a közigazgatásban adminisztratív feladatokat látnak el. E három „*előfeltevés*” korlátozott érvényesülése ellenére a jogászok jellemző vonása a „*jogi doktrína*”, mint professzionális szaktudás megőrzése és kétirányú (alulról felfelé, és fordítva) interpretálása a társadalomban. A professzionális szaktudás „*megőrzésének*”, így az értelmezés képességének a monopóliumára törekcsenek, melynek egyik eszköze a laikusok által nehezen értett

⁴ Ez a megközelítés „*professzió elméleti*” és „*hivatás elméleti*” szempontokat egyesít, ami nem ellentmondás, ha az egyes fogalmakat szűkebb értelmükben, és nem egymás szinonimájaként értelmezzük – a szerző megjegyzése.

speciális jogi szaknyelv, mint nyelvi monopólium (Loss 1997: 218, Vinnai: 3-4).

A társadalomtörténeti és szociológiai szakirodalom alapján a magyar jogászok az elmúlt csaknem két évszázadban a középosztályokba tagolódtak be. A magyar társadalomfejlődés jellegzetes arculatú középosztályokat alakított ki, melyek három nagyobb tömbbe sűrűsödtek, a hivatalnoki, a vagyoni és az értelmiségi középosztályba. A jogászok elsősorban a hivatalnoki és az értelmiségi középosztályokba tartoztak, a társadalomra jellemző erős törésvonalak mentén sorolódtak azokba, sajátos arculatát is adva a középosztályoknak. A jogászok nemcsak a diplomájuk, a hivatásuk révén, de leginkább származásuk alapján is középosztálybeliek voltak, akárcsak az életmódjukat, életvitelüket, habitusukat tekintve is, mégha ezekre a középosztályi törésvonalak hatást is gyakoroltak. Ez a középosztályi státusz a szocializmus alatt felszámolódtott, a jogászok a diplomások, az értelmiségiek közé tartoztak. A középosztályi habitus és kultúra csak a felszín alatt érvényesülhetett, és részben feloldódott az értelmiségi szerepekben. Ebben a korszakban jelentős mértéken változott nemcsak a jogászok társadalmi súlya, de származás szerinti összetétele is, a gyors mobilitás sok alacsonyabb származásút emelt a jogászok soraiba.

A jogász szakmák „professziók” és „hivatások”, még ha a két fogalom jelentése és tartalma szinonim is. A professzió arra utal, hogy egy jelentős múltú, az európai egyetemeken kialakult, létrejött (kontinentális) professzióról van szó, magas társadalmi státusszal és presztízzsel, melyet hatékonyan tartanak fenn és érvényesítenek, aminek az alapja a professzionális szaktudás, mely éles határokat von a laikusok felé. A „hivatás” rendies jelleget is kölcsönöz a jogászoknak, ami „hivatásrendi” attribútumokban és e státusz hatékony megőrzésében nyilvánul meg. E „hivatásrendi” jelleg is magyarázza a magas társadalmi megbecsülést, és annak monopolizálását, hatékonyan írva elő a professzió, hivatás művelésével együttjáró társadalmi viselkedési szerepeket, az életvitel módját is.

2. Hazai jogász kutatások

Ahhoz, hogy arra a kérdésre válaszolhassunk, „honnan jöttek” a jogászok, empirikus kutatási eredményekre van szükségünk. Miközben a jogászságról igen sok írás jelent meg, a jogászok rekrutációjára és helyzetére vonatkozóan igen kevés vizsgálatról beszélhetünk. A dualizmuskori és a Horthy-korszakbeli jogászok esetében társadalomtörténeti másodelemzések állnak rendelkezésünkre (Andorka 1979, Hollósi 2007, Szabó 2005, P. Szabó 2011, 2012). Ahogy az előző fejezetben azt elemeztem, e korszakok jogászságáról meglehetősen plasztikus képet kapunk, hisz a kortársak a középosztályok jellemzésekor egyúttal a jogászság karakteréről, származásáról, életmódjáról és habitusáról is írtak, néhány írás eleve a jogászokkal foglalkozik (a szépirodalomról nem is beszélve). A középosztály különböző szegmenseibe tartozó jogászokról így valóban életteli képet alkothatunk, ideértve a felsőoktatásra vonatkozó korabeli és későbbi elemzéseket.

A jogászok helyzete és társadalmi megítélése, mindezek következtében életmódja, jövedelme, befolyása is gyökeresen megváltozott 1945 után. Mivel a jogászok korábban a (hivatalnoki) középosztályba tartoztak, a második világháború utáni B-listázások komolyan érintették az egzisztenciájukat, nemcsak a hivatalnoki kart illetően (N. Szabó 1993, Standeisky 2003). A jogászok helyzete az 1948-as hatalomátvételt követően tovább romlott (Gyáni – Kövér 1998, Romsics 1999, Valuch 2005), ami nemcsak a korábbi középosztálybeli pozícióval és a jogászok származásával függött össze, hanem a jognak a szocialista rendszerben szánt szerepéből is következett; ez a felsőoktatásban a jogi oktatás kereteinek a szűkítéséhez vezetett, a gyakorló jogászok esetében pedig a jogi munkakörök átalakulását eredményezte, például a jogtanácsosok, téves és vállalati jogászok megjelenésével.

Ebben a közegben került sor az első, átfogó hazai jogász kutatásra – tegyük hozzá, a kutatás korlátai ellenére hasonlóan átfogó vizsgálat azóta sem volt. Újabb, átfogó kutatást 1998-ban az ügyvédek körében folytattak. A kutatási előzmények között részben a jogászképzéssel összefüggő, részben a jogászok egy-egy csoportját elemző

vizsgálatokat említhetünk. E fejezetben több kutatás eredményeit ismertetem és elemzem.

A jogászi szakmák helyzetén és jellemző vonásain túl a kutatások, főként jogszociológiai kutatások egy jelentős része a jog, mint intézmény, illetve egyes jogi intézmények működését vizsgálták. Ebben az összefüggésben a hazai jogszociológiai vizsgálatok főként a bíróságok működésére fókuszáltak (Fleck 2008, Hack 2008, Kengyel 1993, Loss 2001, Vinnai – Elek – Bencze 2001), érintették az ügyvédi tevékenységet (Fenyvesi 2002), és a jogászelit kapcsán a nyolcvanas és kilencvenes évek jogászságának a gondolkodásmódját, világképét is (Gyekiczky 2003). E jogszociológiai kutatások eredményeit jelen keretekben nem elemzem, bár azok az egyes jogászi professziók arculatának, habitusának a jellemzésére kifejezetten alkalmasak (a téma szempontjából erősebben kapcsolódó kutatásokra röviden utalok).

2.1. A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja

A hazai jogászság társadalmi helyzetét és szakmai életútját 1973-ban vizsgálták (Angelusz Róbert és mtsai 1977). Ekkor 26 ezren éltek jogi végzettséggel az országban, közülük 11 ezer fő folytatott jogi tevékenységet. Ha eltekintünk a nyugdíjasoktól, ez akkor is mutatja, hogy a szocializmus alatt a jogi végzettség nem tartozott a preferáltak közé. A 11 ezer aktív jogász közül a kutatás során 1133 főt kérdeztek meg. A vizsgálat kiterjedt a demográfiai jellemzőkre, a nemek szerinti összetételre, a lakóhelyre, a szülők iskolai végzettségére, a családi állapotra, a jövedelmi és lakásviszonyokra, az esti és nappali tagozaton végzetek eltérő szakmai életútjára, valamint a jogászi szakmák közötti mobilitási lehetőségekre. Azt lehet mondani, hogy a kor politikai viszonyait és ideológiai elvárásait, nyomását figyelembe véve a kutatás során minden lehetséges kérdést megvizsgáltak.

A kutatók utaltak arra, hogy olyan pályáról van szó, amely 1945 előtt nem polgárosult, inkább „úri”, „történelmi” jellegű volt, a jogászság és a hatalom összefonódása miatt a presztízse, jövedelme és hatalma magas volt. A felsőoktatáson belül a dualizmus alatt minden második, 1920 és 1938 között minden harmadik hallgató jogásznak készült. A jogi képzés 1945 után nem követte a felsőoktatás bővülését, ami azt eredményezte, hogy a joghallgatók aránya radikálisan csökkent a

hallgatók között, valamint a jogászoké a diplomások, értelmiségiek között. Ennek lett egy komoly demográfiai következménye is, éspedig az, hogy a jogászok „előregedtek”, magas volt közöttük az idősebbek aránya, akik azonban nem szorultak ki a jogi pályákról. Az életkornak más vonatkozásban is nagy jelentősége volt a hetvenes években. Az idősebb jogász generációk még 1948 előtt szereztek diplomát, így *politikailag kevésbé megbízhatónak* számítottak. A kutatók ezért azt is vizsgálták, hogy az 1920 előtt születettek (akik legkésőbb 1948-ban szereztek diplomát), akik a kutatás idején 54 évesek vagy idősebbek voltak, milyen jogi pályákon⁵ dolgoztak 1973-ban. Az érintett csoport (a „kevesbé megbízhatók”) aránya az egyes jogi pályákon a következő volt: ügyvédek 38%, szövetkezeti jogászok 32%, vállalati jogászok 27%, bírók 27%, ügyészek 15%, tanácsi, államigazgatási területen dolgozók 10% - az 1920 előtt született jogászok aránya az összes jogász között 27% volt (Angelusz és mtsai 1977: 25). Az arányok igazolják a „megbízhatóságra” vonatkozó elvárást (tegyük hozzá, maguk a kutatók e folyamatokat csak leíró módon rögzíthették!), hisz a legkényesebb pályának számító ügyészek esetében 15% volt az idősebbek aránya. Ami a politikai megbízhatóság miatt az egyik oldalon hátrány, az a másik oldalon előny volt, hisz az érintett korcsoportokba tartozó jogászok az ügyvédek és a szövetkezeti jogászok között arányuknál magasabb mértékben szerepeltek, miközben az alacsonyabb presztízsű és kisebb jövedelemmel járó tanácsi és államigazgatási területeken kifejezetten kevesen dolgoztak (igaz, ez a „megbízhatósággal” is összefüggött). A szövetkezeti és vállalati jogász munká, akárcsak az ügyvédi, nagyon komoly szakmai felkészültséget igényelt, aminek e korosztály tagjai megfeleltek, így a „kényszerpályák” új egzisztenciát jelentettek számukra, alacsonyabb presztízs, de lényegesen magasabb jövedelem mellett, mint a más jogi pályákon dolgozók⁶.

A jogász szakmák másik, jelentős demográfiai sajátossága a nők arányának folyamatos emelkedése volt. Az összes diplomásnak 1970-ben a 31%-a volt nő, a jogász végzettségűeknek azonban csak 10%-a

⁵ Mivel a kutatók a jogi pálya, pályák kifejezést használták, ebben a fejezetben nem térünk el ettől.

⁶ A bírók ekkor 4200, az ügyészek 4880, az ügyvédek 5140, a vállalati jogászok 4200, a szövetkezeti jogászok 4590, a tanácsi jogászok 3740 forintot kerestek havonta (Angelusz és mtsai 1977: 113.)

– a jogi tevékenységet folytatóknak viszont a 21%-a. Az egyes jogi pályákon lényegesen eltérő volt a nemek aránya, ami a vázolt életkori struktúrával, a „megbízhatósággal”, és a férfiak státuszvédő mechanizmusával magyarázható. A szerzők ezt a mechanizmust nem alkalmazták a jelenség magyarázatára, ugyanakkor a nemek szerinti arányok azt mutatják, hogy a férfiak a nagyobb presztízsű és jövedelmet biztosító jogi pályákon, területeken dolgoztak nagyobb arányban (1. táblázat).

1. táblázat: *Az egyes jogi pályák nemek szerinti megoszlása (%)*

	Férfi	Nő
Bíró	66	34
Ügyész	85	15
Ügyvéd	89	11
Vállalati jogász	81	19
Szövetkezeti jogász	91	9
Tanácsi, államigazgatási	69	31

Forrás: Angelusz és mtsai 1977: 30.

A nők aránya a tanácsi és az államigazgatási területen volt a legmagasabb, ami a közigazgatásbeli pozícióknak a korszakban megfigyelhető alacsonyabb presztízsével és jövedelmi pozícióival magyarázható – e folyamat napjainkig tart. Meglepő a nők relatíve magas aránya a bírók között, ami részben a korosztályi struktúrával magyarázható (a „meghízható” korosztályokban a nők aránya relatíve magas). A korszak legkedvezőbb jogászai pozícióit – vagy/és magas presztízs és jövedelem – a férfiak töltötték be, az ötvenes férfiak az ügyvédek és a szövetkezeti, vállalati jogászok, a („megbízható”) fiatal középkorú férfiak pedig például az ügyészi státuszokat.

Érdekes mintázatot mutat a hetvenes évekbeli jogászok lakóhelyének gyerekkori, majd aktív jogászkénti lakóhelye, és a területi mobilitás. A jogászok jellegzetesen *nagyvárosi* származásúak voltak a korszakban, a férfiak 37%, a nők 40%-a volt budapesti (alapfokú tanulmányaik idején), megyeszékhelyen lakott a férfiak 34%-a, a nők 43%-a. Vidéki városból érkezett a férfiak 22%-a, a nők 10%-a, és falun élt a férfiak 7%, a nők 6%-a (Angelusz és mtsai 1977: 32). Azt láthatjuk, hogy a férfiak 71%, a nők 84%-a városi miliőből érkezett az egyetemre – ez négy évtizede nem változott (lásd a könyv empirikus fejezeteinek az

ezzel foglalkozó részeit). A vizsgált korszakban nemcsak a gyerekkori lakóhely („honnan származik”) alapján voltak városiak a jogászok, hanem a munkájuk alapján is, hisz a jogi pályák, a jogász munkakörök is egy „városi” szakmát körvonalaznak, ami a tevékenység jellegét tekintve érthető is (a kérdés a jogászok lakhelyére vonatkozott, ami lényegesen nem tér el a munkahelytől). Ahogy arra utaltunk, a térbeli mobilitás mintázata is izgalmas, hisz bár jelentős a migránsok aránya, mégis megfigyelhető, hogy a gyerekkori lakhely jelentősen alakítja azt, hogy jogászként hol éltek a megkérdezettek (2. táblázat).

2. táblázat: *Az egyes településtípusokon lakó jogászok megoszlása az alapfokú tanulmányok településtípusa szerint (%)*

Lakóhely az általános iskola kezdetekor	Jelenlegi (kérdézőkori) lakhely			
	Budapest	Megyeszékhely	Vidéki város	Falu
Budapest	74	9	11	8
Megyeszékhely	11	67	21	14
Vidéki város	7	14	53	14
Falu	8	11	14	62

Forrás: Angelusz és mtsai 1977: 35.

A legnagyobb esély arra, hogy valaki a gyerekkori lakhelyén dolgozzon, a budapestieknek volt, és magas még a gyerekkorában falun élők, tanulók között azoknak az aránya, akik falun maradtak. A legnagyobb térbeli mobilitás a vidéki városokban élőket jellemezte, és az is megfigyelhető, hogy aki tehetett, egy „kategóriával” feljebb lépett a települési lejtőn (a magyar település struktúra hierarchiája Budapesttől lejtett és sok szempontból ma is lejt a falvak irányába – lásd erről többek között: Enyedi 1993).

A jogászok városi származása sok szempontból a „középosztályi” tradícióból is fakad ; e kategóriával a kutatók nem operálhattak, sokkal inkább a jogász tevékenységek térbeli megoszlását és az értelmiség városi jellegét, az értelmiségi tevékenységek városi jellegét emelték ki (Angelusz és mtsai 1977: 32-35). Mivel a vizsgált korszakban a diplomások megnevezése „értelmiségi” volt, a jogászok társadalmi eredeténél is ezt a kategóriát alkalmazták. A jogászok apjának iskolai végzettsége – mely a társadalmi eredet egyik leggyakrabban használt mutatója, a szocializmus alatt pedig a társadalmi struktúrabeli helyet is

kifejezte – a következő volt: alapfokú végzettségű 52%, középfokú végzettségű 19%, és felsőfokú végzettségű 29% (Angelusz és mtsai 1977: 42). Ekkor a diplomások aránya a megfelelő korosztályokban 5% volt, ami azt mutatja, hogy a jogászok esetében a magasabb társadalmi státuszú családokból érkezők aránya magas volt (az orvosok esetében az apák 38%-a volt diplomás). A hetvenes évekre a direkt beavatkozás a felsőoktatási továbbtanulásba már nem érvényesült (Drabancz – Fónai 2005), ugyanakkor az „F”-es, fizikai származásúak arányának a növelése volt a cél a felsőoktatásban, ami a felvétel rejtett támogatását is jelentette – e politikai szándékok ellenére a jogi és orvosi szakokra az értelmiségi származásúak magas arányban jutottak be. A társadalmi származásbeli arányok a különböző jogi pályák között is erősen érvényesültek (3. táblázat).

3. táblázat: *Az apák iskolai végzettsége az egyes jogi pályákon (%)*

	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú
Bíró	44	28	28
Ügyész	56	13	31
Ügyvéd	45	19	37
Vállalati jogász	47	24	29
Szövetkezeti jogász	51	19	30
Tanácsi	58	24	19

Forrás: Angelusz és mtsai 1977: 346.

A hetvenes évek elején a legtöbb jogi pályán 30 százalék körüli volt a diplomás végzettségű apák aránya. Két jogi pálya esetében figyelhető meg lényeges eltérés: az ügyvédek csaknem négytizedének, míg a tanácsi jogászok kéttizedének volt az apja diplomás. Ez az egyes jogi pályák eltérő presztízsét és jövedelmi lehetőségeit is jelezte, bár a hetvenes években viszonylag alacsony volt a jogi pályák jövedelmei közötti eltérés. megfogalmazható, hogy az ügyvédek értelmiségi származású, férfi „öreg rókák” voltak a korszakban, hisz közöttük volt a legmagasabb az 50 éven felüliek aránya. A „dörzsölt” jogi pályák közé tartozó szövetkezeti jogászok apjának végzettsége megfelelt az átlagosnak, viszonylag magas volt körükben az alapfokú végzettségű apáktól származók aránya. Legalacsonyabb végzettsége a tanácsi területen dolgozó jogászok apjának volt. A hetvenes évek elején épp az e területen dolgozó jogászok presztízse volt a legalacsonyabb (ezt igazolják a jövedelmi mutatók is). A tanácsi jogászok között magas

volt a fiatalabb korosztályokba tartozók, és a nők aránya. Ez is mutatja, hogy a már kialakult, jó pozíciókat a magas érdekérvényesítési képességgel rendelkező csoportok nem adták fel, és paradox módon a korabeli hatalom káderpolitikája is őket segítette: a nem fizikai származásúak, és az idősebbek (a „Horthy-korban végzetek”) a kor által negligált ügyvédi pozíciókat töltötték be. Ezzel szemben a fiatalabbak, és jelentős mértékben fizikai származásúak a „megbízhatóság” elve alapján a „bizalmi”, „politikai” pozíciókat tölthették be (ügyész, államigazgatási, tanácsi jogászok).

Az eddig vázoltakon túl a kutatás érintette még a jogászok családi állapotát, házastársaikat, lakás-és jövedelmi viszonyait. Ami jelen keretekben fontos lehet, az az „estisek” és a „nappalisok” közötti különbségek, valamint a jogi területek közötti eltérések a szakmai mozgások szempontjából. Az „esti” (és levelező) tagozatosok 1972-ben a jogi pályán dolgozó diplomások egyharmadát tették ki. A két tagozaton végzett jogászok között több területen markáns különbségek voltak, így például az egyetemi tanulmányok megkezdésében (a nappalisok az érettségi után egy, két évvel, az estisek nyolc-kilenc évvel nyertek felvételt az egyetemre), az apák iskolai végzettségében (azaz a társadalmi háttérben, származásban), és a jogi pályafutásban. Az estisek között magas volt a tanácsi területen dolgozó jogász, a nappalisok esélye a magas státuszú ügyvédi pályára négy az egyhez volt az estisekhez képest. Az esti tagozaton végzetek apái között 72% volt az alapfokú, 15% a középfokú, és 13% a felsőfokú végzettségűek aránya, a nappali tagozaton végzetekhez képest sokkal alacsonyabb származásúak, vagy a kor terminológiájával élve, „F”-es származásúak voltak (Angelusz és mtsai. 1977: 141). Kutatásaink alapján, bár lényegesen nőtt a levelező tagozatra járó joghallgatók szüleinek az iskolai végzettsége, lényeges különbség van a naplaji és a levelező tagozatos joghallgatók szüleinek az iskolai végzettsége között.

Angelusz és kutatótársai a jogászok szakmai életútját vizsgálva egy máig érvényes jelenségre hívták fel a figyelmet, ez pedig a „területtartás” kérdése. A jogi pályák sajátos ismeretanyaga, a munkák és munkakörök specialitásai miatt azt a jelenséget figyelték meg, hogy a végzés után betöltött munka, jogi pálya (a „starthelyzet”) és a kutatás időpontjában betöltött munka, jogi pálya között nincs nagy mozgás, azaz a jogászok jelentős része azon a területen dolgozik, ahova az egyetem elvégzése után került (Angelusz és mtsai 1977: 157-

215). A „területtartók” aránya a jogászok hét, nyolctizedét jelentette (4. táblázat).

4. táblázat: *A jelenlegi tevékenységi területükkel egyező és nem egyező területről indultak százalékos aránya*

Tevékenységi terület pályakezdekor	Jelenlegi tevékenységi terület	
	Klasszikus	Gazdasági - igazgatási
Klasszikus	82	26
Gazdasági - igazgatási	18	74

Forrás: Angelusz és mtsai 1977: 161.

A „területtartás” a klasszikus igazságszolgáltatási pályák (bíró, ügyész, ügyvéd) esetében magasabb, de még is minden ötödik jogász elmozdult a kezdő szakmájához képest. Sokkal kisebb a „területtartók” aránya a többi jogi pálya esetében. E jelenségben is nagy különbséget találtak a két tagozat szakmai pályafutása között (5. táblázat).

5. táblázat: *Az első és a jelenlegi foglalkozás szerinti megoszlás, a végzettség típusa szerint (%)*

Jogi pálya	Nappalisok		Estisek	
	Starthelyzet	Jelenlegi helyzet	Starthelyzet	Jelenlegi helyzet
Bíró	21	16	18	15
Ügyész	12	10	10	8
Ügyvéd	29	20	7	6
Vállalati	18	31	24	26
Szövetkezeti	2	13	3	16
Tanácsi	20	10	38	29

Forrás: Angelusz és mtsai 1977: 145.

A 4. táblázathoz képest e táblázat nem a területtartók arányát, hanem a jogi pályák start-és képzéskori megoszlását mutatja. Ha a starthelyzeteket tekintjük, az látható, hogy a nappali tagozaton végzettekhez az estisekhez képest a klasszikus területeken valamivel, az ügyvédi pályán lényegesen nagyobb mértékben helyezkedtek el, míg az esti tagozaton végzettek a vállalati jogász és különösen az igazgatási pályákra kerültek. Ez az esélyek különbségét mutatja, ami

az életútból, a magasabb életkorból, és az eltérő társadalmi háttérből fakad. Az elmozdulásokat tekintve a klasszikus jogi pályákról a két tagozaton végzetek nagyjából hasonló módon váltottak, azzal a megszorítással, hogy az ügyvédi pályát arányaiban inkább a nappalisok hagyták ott. A nappali tagozaton végzetek körében lényegesen nőtt a vállalati és szövetkezeti jogászok aránya, és csökkent a tanácsi területen dolgozóké – úgy tűnik, ez a terület nem volt vonzó a nappali tagozaton végzetek számára (presztízs, jövedelem). Az esti tagozaton végzetek jelentős része is elhagyta a tanácsi állásokat, de azok még így is meghatározóak a körükben, és a mobilitás iránya a szövetkezeti jogászi munka. Negyven évvel a kutatás után meglepő, hogy két olyan terület vonzotta a jogászokat, amelyek nem klasszikus jogi pályák, a szövetkezeti és a vállalati jogászi munkakörök. Ez lehetett kényszer mobilitás is, de magyarázhatja az is, hogy a tanácsi jogi pályákhoz képest a jövedelmek lényegesen magasabbak voltak.

Az 1973-as jogász kutatás, amely a hazai jogászok legátfogóbb kutatását jelenti, néhány eredménye négy évtized múltán is aktuális, vagy legalábbis olyan folyamatokra utalt, melyek napjainkban is érvényesülnek. Ilyen például a jogászok társadalmi háttérére vonatkozó eredmény, mely azt mutatja, hogy a diplomás szülők aránya már egy olyan korszakban is jelentős volt, amikor a származási háttérben a nem diplomások kaptak előnyt a felsőoktatásban. A vizsgált korszakban indult a nők arányának növekedése a jogi pályákon, azt láthatjuk, hogy már ekkor „eldőlt”, hogy bizonyos jogi pályákon magasabb a nők aránya, így például az igazgatási területeken (nem biztos, hogy az volt a „vonzó”, de ez adott lehetőségeket – a jogász férfiak jól védték a magas státuszú jogi pályákat). Nagyon fontos eredményei a kutatásnak a nappali és az esti (levelező) tagozaton végzetek eltérő társadalmi háttérére és eltérő szakmai életútjára (karrierjére) vonatkozó megállapítások, akárcsak a „területtartásra” és a jogi pályák közötti mobilitásra vonatkozóak.

2.2. Az ügyvédek hivatásrendje, 1998.

A magyar jogászság legátfogóbb vizsgálatát követően hasonló, minden jogi szakmát felölelő kutatásra napjainkig nem került sor. Az 1973-as kutatás a kor politikai és ideológiai korlátjai között a legtöbb információt tudta a hazai jogászságról feltárni – a vázolt korlátok miatt alapvetően tényfeltáró, leíró módon. A következő, nagy elemszámú jogász kutatásra 1998-ban került sor, melynek során az ügyvédek „hivatásrendjét” vizsgálták (Utasi 1999). E kutatás túlléphetett a tényfeltáró, leíró megközelítésen, markánsan magyarázó kutatás volt, a középosztályi helyzetre és a hivatásrendiségre vonatkozó hipotézisekkel, és azok empirikus tesztelésével operált. Ez a megközelítésmód alapvetően meghatározta a kutatás és az eredményeket bemutató kötet felépítését is, hisz az ügyvédek származása, életvitele, jövedelmi helyzete, mobilitása, vallási és etnikai háttere, kulturális fogyasztása, a politikához való kapcsolata, egyszóval az összes, vizsgált és elemzett dimenzió a középosztályi helyzet és a hivatásrendi jelleg igazolását, vagy elvetését „szolgáltatta”. A kutatók részben saját korábbi, a középosztályra, a középosztályi életvitelre, az életvitel és életstílus csoportokra vonatkozó eredményeik alapján fogalmazták meg hipotéziseiket (Utasi 2000).⁷ A kutatás értelmezési keretét Webernek a hivatásrendekre vonatkozó állításai adják – a kutatók a weberi „rend” és „rendi helyzet”, valamint az azokkal összefüggő jelenségek, a hivatásrend és az életvitel kategóriáit vették figyelembe a kutatás céljainak, területeinek és hipotéziseinek a megfogalmazásához, ami azt is jelenti, hogy egy jellegzetesen többdimenziós egyenlőtlenségeket feltételező elméleti keretrendszer és azokhoz kapcsolódó, empirikusan vizsgálható, mérhető jelenségeket határoltak körbe. Ez a fajta megközelítési és értelmezési mód és keret az empirikus kutatás eredményeinek absztrakciós szintjét mindenképpen emelte, és alkalmassá tette azok elméleti modellként való kezelését.

Jelen fejezetben a szerteágazó kutatásból az ügyvédek rekrutációjára és típusaira vonatkozó eredményeket elemzem.

⁷ Bár e kötet időben később jelent meg, Utasi Ágnes korábbi kutatásainak az eredményeit foglalja össze, így „előzményként” fogható fel.

A vizsgálatot postai kérdőívvel végezték, az Ügyvédi Kamara 1998. évi címjegyzékéből minden második ügyvédnek juttatták el azt (ekkor 7295 fő volt kamarai tag). A kérdőívet 1293 fő küldte vissza, ami a tagság 17,7%-t jelentette (Utasi 1999: 25). A választ adók területi eloszlása azt mutatja, hogy Budapesten és Pest megyében koncentrálnak az ügyvédek, a kamarai tagok 46%-a budapesti, 2,3%-a Pest megyei – a válaszolóknak pedig 39%-a, illetve 7,1%-a (Utasi 1999: 25). A minta 61,1%-a volt férfi, ami azt jelzi, hogy nagyon erősek a tradicionális szerepek, bár a tendencia a nők növekvő arányára utal, hisz 1973-ban a nők aránya még csak 11% volt a jogászok körében. Nem változott az ügyvédi pálya városi jellege sem, 1998-ban az ügyvédek több, mint kétharmada a fővárosban és a megyeszékhelyeken élt (39,8%, illetve 28,5%), kisvárosban a negyede (24,3%), és községekben 5,3%-a (Utasi 1997: 260). Az 1970-es évek jogászához hasonlóan nagy volt az ügyvédek kilencvenes évekbeli térbeli mobilitása is, hisz 1998-ban a válaszolók egyharmada élt gyerekkorában községben (32,4%), városban 22%, megyeszékhelyen 18,7%, és Budapesten 26,7% (Utasi 1999: 261), ami azt mutatja, hogy a községekben és a kisebb városokban élők a megyeszékhelyekre és Budapestre költöztek. Az ügyvédi munka láthatóan jellegzetesen *nagyvárosi*.

A válaszoló ügyvédek társadalmi háttere a szülők iskolai végzettsége alapján a kutatás hipotéziseit igazolva középosztályi, különösen magas a diplomás végzettségű apák aránya (6. táblázat).

6. táblázat: *A szülők iskolai végzettsége (%)*

Iskolai végzettség	Apa (N = 1287)	Anya (N = 1286)
Nem járt iskolába	0,2	0,2
Kevesebb, mint 8 általános	8,0	12,8
8 általános	8,7	21,0
Szaktanácsképző, szakiskola	14,5	10,8
Szaktanácsképző + érettségi	1,2	1,3
Szakközépiskolai érettségi	8,4	8,6
Gimnáziumi érettségi	8,7	20,5
Főiskolai diploma	12,1	15,1
Egyetemi diploma	33,2	8,5
Egyetem + tudományos fokozat	5,0	1,2
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Timár 1999: 131.

A szülők iskolai végzettsége között jelentős különbség figyelhető meg, ami részben a korábbi évtizedek oktatáspolitikájának a hatása, például a nők felsőoktatásba való „beengedésével”, vagy a Kádár-korszak alatti középfokú iskoláztatásnak a hatásával magyarázható. A férfiak jellemző végzettsége a szakmunkás, míg a nőké az érettségi volt (beleértve a szakközépiskolai végzettséget is), és bár a nők körében magasabb volt az érettségizettek aránya, mégis, a kilencvenes évekig a felsőoktatásban férfítöbbség mutatkozott. A nyolcvanas-kilencvenes évekre a nők aránya különösen a főiskolai képzésekben emelkedett, ezt mutatják a táblázat adatai is. Az ügyvédek között a diplomás apák aránya 40,3%, az anyáké 24,8% - ezek a mutatók, összevetve a teljes népesség iskolai végzettségével, nagyon magasak: 1996-ban a megfelelő korú népességben belül (25 év felett) a diplomás férfiak aránya 13,7%, a nőké 10,7% volt (a teljes népességben pedig 12,1%), azaz *2,5 – 3-szor magasabb volt a diplomás szülők aránya az ügyvédek körében, mint a diplomásoké a megfelelő népességben* (Éleletszínvonal 1988-1997.: 192). Ez az ügyvédek társadalmi háttérét nagyon pontosan jelzi, a diplomás végzettségű szülők magas aránya valóban „középosztályi” eredetet biztosított, különösen, ha a „középosztályt” az érettségivel rendelkezők felé is megnyitjuk. A szülők esetében igen erős házassági homogámia érvényesült, azaz nem volt jelentős távolság az apák és az anyák iskolai végzettségében, erős a házassági kulturális-műveltségi homogámiára törekvés (Utasi 1999: 27). A szülők életkora is jelentősen alakította az iskolai végzettségüket, minél fiatalabb korcsoportról volt (és van) szó, annál magasabb a (szülők) iskolai végzettsége, így például a 39 év alatti apák körében a felsőfokú végzettségűek (főiskola, egyetem, tudományos fokozat) 58,9% (!), a 60 évesnél idősebb apák esetében 35,8% (Timár 1999:134).

A szülők társadalmi státuszát vizsgálva középosztályi műveltségi rétegbe születettnek sorolták egy mérőeszkővel a kutatók mindazokat, akiknek anyja, apja, vagy legalább nagyapja érettségizett volt – e mutató alapján fogalmazható meg a *státuszreprodukció*, hisz az ügyvédek háromnegyede a középosztály valamelyik rétegébe született (7. táblázat).

7. táblázat: Középosztályi származási rétegek

	N	%
Nem középosztályi	333	25,8
Elsőgenerációs középosztályi	527	40,7
Visszaemelkedő középosztályi	22	1,7
Többgenerációs középosztályi	411	31,8
Összesen	1293	100,0

Forrás: Utasi 1999: 30.

A mintabeli ügyvédek háromnegyede érkezett olyan társadalmi milióból, mely mindenképpen hozzájárult a szakmai karrierjükhöz – azt is mondhatjuk, hogy a „származási rend” hatása meghatározó, mind a szülők iskolai végzettségét, mind a középosztályi eredetet, származást illetően. A „származási rend” a „hivatásrend” közvetlen mintáinak az átadásához is hozzájárulhat, ha a felmenők között esetünkben például jogvégzettek vannak. Utasiék kutatási eredményei szerint az ügyvéd mintában a megkérdezettek 14,1%-ban volt legalább egy, és további 2,6%-ban két jogot végzett előd (Utasi 1999:30), azaz minden hatodik válaszadó „örökölte” a hivatását (a minta 5,5%-nak ügyvéd, 2,6%-nak bírósági írástudó, 0,9%-nak ügyész, 6,7%-nak „jogász”, 0,9%-nak közjegyző felmenője volt).

A „származási rend”, mely gyakran „hivatásrend”, hatását növelheti a családi szocializációs mintákon, a családi milió és a habituson keresztül az, ha valaki olyan *életvitel rétegbe* születik, amely segíti mind a középosztályi minták, mind a professzióval összefüggő minták átadását. Épp emiatt a kutatók vizsgálták a családnak az életvitelét a kérdezettek gyerekkorában (az életvitelnek a weberi szociológiában nagy jelentősége van, hisz az azonos helyzetű csoportokon belül is eltérő életvitel alakulhat ki, másrészt a „rendeket” sajátos életvitelük jellemzi. A gyerekkori család életvitelét a lakás komfortossága, intellektuális és civilizációs tárgyak megléte, és a középosztályi családokra jellemző rekreációs szokások alapján jellemezték, és öt ilyen csoportot különítettek el (8. táblázat).

8. táblázat: *A gyermekkori életvitelt szimbolizáló index értékei az életvitel-rétegek elnevezésével*

Életvitel-rétegek	cluster-értékek	besorolt eset	százalék
Hiányos	-1.8311	155	12,1
Részben civilizációs	-.9766	219	17,1
Általánosan civilizációs	.0716	314	24,5
Intellektuális	.6639	355	27,7
Elit	1.2571	237	18,6
Összesen		1280	100,0

Forrás: Utasi 1999: 43.

A gyermekkori *életvitel-rétegek* szoros kapcsolatot mutatnak az *apák iskolai végzettségével*, az ügyvédnők esetében pedig az anyáéval is, továbbá a családok generációinak *középosztályi* eredetével. Így például a „többgenerációs középosztálybeli családban” nevelkedetteknél meghatározó az intellektuális, vagy az elit életvitel. A válaszadó életkora is jelentősen alakítja azt, hogy melyik csoportba taroznak, hisz minél fiatalabbak az ügyvédek, családjukat annál erősebb modernizációs hatás érte. A kutatók az életvitel-rétegek kontrolljaként arra kérték a válaszadókat, hogy sorolják be önmagukat egy hatfokozatú skálán az alsó osztálytól az elitig – ez az önbesorolás nagyon erős kapcsolatot mutatott az életvitel-rétegekkel. E rétegek jelentősége az ügyvédség belső, életvitel szerint elkülönülő csoportjainak a meghatározásában van – abban, hogy a laikusok által kívülről meglehetősen egységesnek látszó „hivatásrend” valójában nagyon is tagolt (Utasi 1999: 45-48).

A belső tagoltság nemcsak az életvitelben nyilvánult meg, hanem a szakmai sikerben is. A *szakmai siker* mutatóiként az alkalmazottak számát, és a munka modernizációs eszközeit, valamint az ügyvédek vállalkozástulajdonainak a számát vették figyelembe. Az ügyvédek túlnyomó többsége legalább egy adminisztrátort kell, hogy alkalmazzon a sikeres munka érdekében – ehhez képest egyharmaduk senkit sem foglalkoztat, miközben csaknem egyötödük két alkalmazottal, 7,2%-uk három alkalmazottal dolgozik. Az alkalmazottak számát az ügyvédek apjának iskolai végzettsége, a gyermekkori életvitel réteg, a jogász felmenő a családban (annak magasabb státusza), az életkor (minél fiatalabbak, annál több alkalmazottjuk

van!), és a település alakítja (Budapesten magasabb az alkalmazottak száma. Úgy tűnik, a szakmai sikert a „származási rend” alakítja leginkább (a szerző megállapítása). A szakmai sikerhez természetesen hozzájárultak a munkafeltételeket alakító és azt segítő modernizációs eszközök, a telefon, a számítógép, az Internet, a CD-ROM, a fax (az ellátottsági mutatók a kilencvenes évek végi helyzetnek felelnek meg, illetve az akkori általános helyzetnél jobbak). Az eszközökkel leginkább a harmincas korosztályba tartozók rendelkeztek. A *szakmai siker* vázolt mutatói alapján a következő csoportokat különítették el (Utasi 1999: 58): sikerhiányos csoport (26,7%, átlagos ügyfélforgalom és szakmai siker (49,8%), átlagosnál magasabb szakmai siker (19,0), szakmai elit („sztárügyvédek”, 4,3%). Annak volt nagyobb az esélye a sikeres csoportba és a szakmai elitbe kerülni, aki *férfi, 40 év alatti, Budapesten született és dolgozik, továbbá diplomás apja van, és volt jogász a családjában.*

Jelen keretekben még a kutatók által a *jövedelem forrásai* alapján kidolgozott tipológiát ismertetem. Ennek szakirodalmi háttereként Szende Pál, Erdei Ferenc és Buday Dezső írásait vették figyelembe, melyek alapján a „hatalmi képviselő”, a „merkantil”, és az univerzális” ügyvédek típusát különítették el – a jövedelem pedig az állami,- intézményi és a piaci szektorból fakadhat. Hogy ki hova tartozik, azt a meghatározóbb jövedelmi forrás dönti el, arra pedig (akárcsak a szakmai sikerre) a gyermekkori szocializáció hat, aki hátrányosabb közegből érkezett, az inkább a „hagyományos magánügyek” képviseletét vállalja, míg az előnyös gyerekkori szocializáció a vállalkozástulajdonlásra és az univerzális jövedelemszerzésre inspirál. A jövedelem forrásai alapján az ügyvédek a kutatók a következő típusokba sorolták (Utasi 1999: 62): hagyományos magánügyeket képviselő (44,7%), vállalkozástulajdonos (13,1%), hatalmi képviselő (21,7%), valamint vállalkozástulajdonos és hatalmi képviselő, „univerzális” (20,5%).

Az 1998-as ügyvédkutatás nagyon plasztikusan írta le az „ügyvédek hivatásrendjét”, kiemelve annak a „származási rendből” is következő sajátosságait.⁸ A kutatók igazolva látták a középosztálybeli

⁸ „Származási rend” alatt nem kizárólag a weberi értelemben vett származási rendet értem, elsősorban arra utalunk, hogy az ügyvédségnek, az ügyvédek sikeres csoportjainak jellegzetes rekrutációs jellemzői vannak, magas a diplomás családokból, és részben ezzel összefüggésben a középosztályi családokból

származásra és a hivatásrendre vonatkozó hipotéziseiket, kiemelve, hogy egy belülről több szempontból, így az életvitel szempontjából is tagolt csoportról van szó.

A jogászokat vizsgáló, nagy elemszámú és reprezentatív kutatásokra ismereteink szerint 1998 óta nem került sor – a kutatások fókuszába különösen a 2000-es években a joghallgatók kerültek. A kilencvenes évek második felében két, nem reprezentatív felmérés keretében az ügyvédek és a „jogászok” helyzetének a megítélését vizsgálták

2.3. Ügyvédkép a Csongrád megyei gazdasági vezetők körében

Az 1996-os, az ügyvédképet érintő felmérés kutatói fontosnak tartották megjegyezni, hogy Magyarországon a 70-es évek óta nem volt kutatás, mely a jogászokra irányult volna (Török – Badó 1997: 104). Számos kutatás potenciális témát felsoroltak, alapvetően az amerikai jogász kutatások figyelembevételével. Saját kutatásuk is egy, az egyesült államokbeli gyakorlatban elterjedt kutatási témát, az ügyvédek társadalmi megítélését vette alapul, tekintve, hogy az Egyesült Államokban elterjedt az ügyvédek negatív megítélése. A szerzők első lépésben nem az ügyvédek megítélését, hanem a gazdasági joggal foglalkozó ügyvédi irodák szolgáltatási színvonalát vizsgálták. Szociológiai vizsgálatukat, mely kis mintán történt, előtanulmánynak tekintették. Kiindulásuk az volt, hogy az ügyvédeket a gazdasági rendszerváltás nyerteseinek látja a közvélemény. Kutatási kérdéseik mellett arra irányultak, hogy hogyan strukturálódott át az ügyvédtársadalom, és mennyiben képesek mentalitásukban, munkamódszerükben, szolgáltatásuk színvonalában követni a változásokat (Török – Badó 1997: 105). Kutatásuk fontos kérdése volt az ideális és a jelenlegi ügyvédkép összehasonlítása, és az ügyvédekkel kapcsolatos elvárások feltárása. A kutatók 1996-ban 45 vállalkozóval és gazdasági vezetővel készítettek interjút, a mintába hólabda mintavétellel került 40 férfi és 5 nő.

származók aránya, akik életvitelüket tekintve intellektuális és elitbeli milióból érkeztek.

Lássuk az „*ideális ügyvéd*” portréját. Az interjúalanyok szerint ennek négy kelléke van: a magas fokú szakmai felkészültség, a megbízhatóság (titoktartás), a határozott fellépés, és a gyors ügyintézés, a vállalt határidők betartása. Ezt az életkor nem befolyásolja, sőt, épp a középkorú és fiatalabb ügyvédek képesek alkalmazkodni a változásokhoz. A kutatók nem várt eredményként értékelték az ügyvédnőkkel szembeni kifizetés negatív előítéletet.

Az ügyvédekkel rendszeres kapcsolatban lévő gazdasági vezetők magas státuszt tulajdonítottak az ügyvédeknek a *társadalmi ranglétrán*. Ez jelentette azt, hogy felső középosztálybelinek látták őket, magas jövedelemmel – a magas státuszt is a vagyoni helyzet alapján találták jellemzőnek. Hasonlóan kiemelkedőnek tartották az ügyvédek kulturális aktivitását is. A jogászai pályák közül a kereset alapján az első helyre helyezték őket – a presztízst tekintve első helyre 40%-uk, második helyre 31%-uk, és harmadik helyre 24%-uk sorolta az ügyvédek, a presztízis alapján a bírók és az ügyészek megelőzik őket (Török – Badó 1997: 107). Az ügyvédek belüli rangsort a gazdasági, társasági joggal foglalkozók vezetik, őket a büntető ügyekkel, majd a polgári, és végül a válóperes ügyekkel foglalkozók követik.

A „*jelenlegi ügyvédek portréja*” számos elemében kritikus, és nem hízelgő az ügyvédekre nézve. Az interjúalany ügyfelek leginkább a titoktartással és a segítőkészséggel voltak megelégedve, a gyorsasággal és a pontossággal nem. A szakmai felkészültség területén a specializációt igényelték, a specializáció hiányának a következménye, hogy nem mindig felkészültek a gyorsan változó jogszabályokból. Az ügyvédek túlerheltnek tartották, akik minden ügyet elvállalnak, így a vállalkozói ügyintézés gyorsabb, mint az ügyvédi mentalitás. Az ügyvédek empatikus képességét alacsonynak tartották, egy idő után csak „jogászul” gondolkodnak, függetlenül attól, milyen éleetszféráról van szó. Az interjúalanyok kisebb része alacsonyabban ismerte az ügyvédek képességeit, ők még azt is kifogásolták, hogy az ügyvédek beképzelték és nagyképek, amit az ügyfél kiszolgáltatottsága csak tovább élez (ugyanakkor az e csoporthoz tartozók magas státuszt tulajdonítottak az ügyvédeknek, például az elitbe sorolták őket).

Nagyon megosztotta az interjúalanyokat az *ügyvédi díj szabások* kérdése – 40 százalékuk szerint az ellenszolgáltatás nem arányos, az ügyvédek túlfizettek, ami morális kérdés is, hisz az ügyfél

kiszolgáltatott helyzetben van. A díjszabás másik következménye a jogegyenlőtlenség, hisz a kis jövedelműek nem tudják megfizetni a jó ügyvédet, így hátrányba kerülnek, miközben az ügyvédi fellépésen és az ügyvédi kapcsolatokon múlhat egy peres ügy kimenetele. A túlfizetést azonban relatívnak látják, a magyar jövedelmi viszonyokhoz, más értelmiségi pályákhoz képest az, nem pedig a nyugati értelemben vett ügyvédi fizetésekhez képest. A legnagyobb kritika arra vonatkozott, hogy az ügyvédek pénz-centrikusak, nem az ügyet, hanem az azért járó munkadíjat helyezik a központba, és kevés a „klasszikus ügyvéd”, aki az ügyért képes harcolni. Az ügyvédek megítélése nagyon ellentmondásos, mert miközben azt látják, hogy csak a munkadíj, és nem a per megnyerhetősége érdekli őket, sokan úgy gondolták, hogy alacsony a kockázatvállalási képességük, csak „100-szorosan biztos” ügyet vállalnak (Török – Badó 1997: 109).

2.4. Sztereotípiák a jogászokról

A jogászokról kialakult laikus képet vizsgálta Arató Kinga (Arató, 2000). Bár a kutatás mintájába csak 65 fő került, a válaszok jól mutatják a jogászságról általában, és az egyes jogász szakmákról kialakult sztereotípiákat. A válaszok jól körülhatárolható karaktereket jeleznek. A „jogászat” a jó beszédképességgel, a magabiztossággal, ravaszsággal és a dörzsöltséggel jellemzik, a bírakat inkább látják igazságosnak, megfontoltnak, etikusnak, az ügyvédek rámenősnek, pénzéhesnek, és jó beszédképességűnek, az ügyészeket határozottnak, szigorúnak és igazságra törekvőnek, míg a hivatalnokokat unalmasnak, precíznek és szűk látókörűnek (Arató 2000:66). Az általános „jogász” képhez leginkább az ügyvédekről kialakult áll a legközelebb.

A tipikus tulajdonságokhoz hasonló kép rajzolódik ki az egyes jogász csoportok alapján preferált értékeket tekintve. A jogászat általában az értékek alapján úgy jellemezték, hogy leginkább a pénz és az anyagiak vonzzák őket, és csak ezután az igazság, az emberség, a siker és a karrier, végül a tisztesség. A bírók által választott értékekre vonatkozó laikus külső kép már lényegesen eltér az „anyagias” jogász képétől, a bírák esetében az igazságot, az emberséget, a családot, a törvényességet, a becsületet látják érvényesülni, és csak ezeket követően a pénzt. Hasonlóan érzékelik az ügyészek értékválasztásait is, az igazság és a törvényesség területén. Az ügyvédek

értékválasztása ettől lényegesen eltér a megkérdezettek szerint, az anyagiakat első helyen várják, és csak ezt követi a siker, a karrier, az igazság és a család. A közhivatalnokok értékválasztásairól azt gondolják, hogy azt a biztonság uralja, a biztonság mellett a nyugalom, a család, a tisztesség, a pontosság, és a megbízhatóság.

Nemcsak a tulajdonságok és az értékek, de a keresetek alapján is eltéréseket észleltek a válaszolók az egyes jogász szakmák között. Általános feltevés, hogy a jogászok sokat keresnek. Az ügyvédekről azt tartják, hogy sokat keresnek, a bírók és az ügyészek közepesen, vagy sokat, a közhivatalnokok pedig átlagosan, vagy inkább keveset keresnek. A motivációkat tekintve (a célokhoz hasonlóan) a laikusok úgy látták, hogy általában a jogászokat és az ügyvédeket a pénz és az anyagiak, a bírákat az elhivatottság, az ügyészeket az érdeklődés, a hivatalnokokat pedig a kényszer („jobb híján”) motiválta a hivatás választására. A laikusok véleménye és sztereotípiái azt mutatják, hogy bár érvényesül egy általános „jogász” kép, elképzelés a jogászokról, mégis, az egyes jogász hivatásokat illetően lényeges különbségeket detektáltak a megkérdezettek, ami az egyes csoportok között észlelhető különbségeken alapul, még akkor is, ha azok gyakran csak a kialakult sztereotípiákat jelentik.

2.5. Egyes jogász professziók a kutatásokban

A hazai jogász kutatások egy csoportját az egyes jogász szakmák történetével és sajátosságaival foglalkozó kutatások jelentik. Fenyvesi Csaba a védőügyvédek szerepét és jogállását vizsgálta a dualizmustól a kilencvenes évek végéig. A védői jogállás törvényi szabályozásán túl a védő lehetséges szerepeit, funkcióit és típusait elemzi. A jogtörténeti, jogi és intézményi aspektusok mellett empirikus megközelítést is alkalmazott, melyben a lehetséges szereplőknek a védőkről kialakult véleményét vizsgálta (Fenyvesi 2002).

Rokolya Gábor PhD disszertációjában a „közhitelesség letéteményeseinek” jogtörténeti és társadalomtörténeti aspektusú elemzésére vállalkozott, az 1850-es évektől az 1949-es rendszerváltásig mutatja be a közjegyzői intézmény fejlődését, vázolja a főbb korszakok jellemzőbb vonásait és az intézmény körül kialakuló konfliktusokat, vitákat és eltérő értelmezéseket (Rokolya 2012).

A hazai jogász kutatások az egyes jogász professziókat elsősorban történeti és intézményi megközelítésben taglalják – a jogász hivatásrendek helyzetének elemzésében a jogszociológiai aspektusra helyezi a hangsúlyt Navratil Szonja (2012), bár a három hivatásrend kialakulásának és helyzetének a felvázolásához a társadalomtörténeti háttér megrajzolására is vállalkozik. Ez a fajta megközelítésmód lehetőséget ad a bírói, ügyészi és ügyvédi hivatásrendek társadalomtörténeti és professzió elméleti tárgyalására, a hivatásrendeknek a 19. századi modernizációban játszott szerepének a bemutatására. A többféle elméleti keretet és értelmezési módot ötvöző munka azokra a kérdésekre is választ ad, melyek leginkább az egyes jogász szakmák arculatával, habitusával, társadalmi és etikai, vallási jellegzetességeivel függenek össze.

2.6. Joghallgatók a kutatások tükrében

A hazai jogászok helyzetét elemző kutatások egyik csoportját alkotják a joghallgatókra irányuló vizsgálatok. Teljeskörű feldolgozásukat nehezíti, hogy az egyes jogi karok évtizedek óta folytatnak különböző szempontú és mélységű vizsgálatokat a saját hallgatóik körében. E fejezetben néhány, jellegzetes tematikájú kutatás főbb eredményeit ismertetem és elemzem. A szerző és munkatársai korábbi, a joghallgatók helyzetét elemző írásai a könyv empirikus fejezeteibe épültek be (Fónai 2005, 2007, 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, Márton – Fónai 2010, Márton 2013).

2.6.1. A joghallgatói lét anatómiája

Csapody Tamás 1984/85-ös kérdőíves kutatása a hallgatói motivációkra koncentrált. Az első és negyedéves hallgatók közül 153 főt, az érintett évfolyamok egyharmadát kérdezték meg (Csapody 1988). A jogi karra való jelentkezését a válaszolók 35 százaléka tartotta tudatosnak, 31 százaléka pedig kizárásos, míg 34 százaléka „időnyerési” alappal, illetve szándékkal került az egyetemre. Ez ezt

jelenti, hogy a mintabeli hallgatóknak csak egyharmada rendelkezett tudatos pályaválasztási motívummal az egyetemi tanulmányai előtt, ami alacsonynak mondható. A már felvételt nyert hallgatók szakmai motivációja, az, hogy végzés után jogi munkát kíván végezni, jellegzetes U-görbével írható le, hisz az elsőévesek 53 százaléka, a másodévesek 42 százaléka, a harmadévesek 38 százaléka, a negyedévesek 33 százaléka, és az ötödévesek 65 százaléka „mindenképpen” jogi területen dolgozna a végzés után (Csapody 1988: 69). Ez megfelel a felsőoktatási szakmai szocializáció általánosabb folyamatainak (S. Faragó 1986), a hallgatók a kezdeti, erős azonosulást követően eltávolodnak a választott szaktól, ám a befektetett energiák miatt a képzés végére újra erősebben azonosulnak azzal. Ezek a változások jelentős identifikációs, személyiség és viselkedésváltozást is eredményeznek, miközben a külvilág a joghallgatót sztereotipizált, egységes „modellként” értelmezi. Csapody hat ilyen elterjedt sztereotípiát tesztelt a kutatás során, majd azokat összevetette a kapott eredményekkel.⁹ A „jogászdinasztiákra” vonatkozó állítást illetően úgy látja, hogy az nem érvényes, hisz a hallgatóknak csak a 4 százaléka származik olyan családból, ahol jogász is van, és egynegyedüknek van a tágabban értelmezett családjában jogász. Elterjedt sztereotípiák, hogy a joghallgatók *jó anyagi háttérrel* rendelkeznek, ami csak részben volt igaz, hisz az orvostanhallgatók és a bölcsészek között foglaltak helyet, a közgazdász hallgatókkal közel azonos szinten. „Csak fenék kell ahhoz, hogy valaki végezzen a jogon” – elterjedt elképzelés arról, hogy a jog egy *magolós szak*; Csapody szerint a „magolás” a szakma „kézműves” részéhez elég, annak „kezeléséhez” ész is kell, a magolás kevés. A „magolós” joghallgatókat ellentmondásos módon *sok szabadidővel* bíró, ráérő, link alaknak is szereti látni a környezetét. A valóság az, hogy magas heti óraszám és nehéz vizsgaidőszak jellemzi a joghallgató egyetemi életét. „*Politizáló közegben* élnek”, ez is elterjedt sztereotípiák volt a nyolcvanas évek végén. Csapody úgy látja, hogy a joghallgatók ebben is a bölcsészek és a közgazdászok mögött, és az orvostanhallgatók előtt állnak. Gyakori megállapítás a joghallgatókról, hogy számukra a „*papír a lényeg*”, a megfelelés, a

⁹ Ezeket a sztereotípiákat építettük be a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának a kérdőívébe, ezzel is vizsgálva a különböző szakos hallgatóknak a saját szakjáról kialakult véleményét (Fónai 2009).

diploma, és nem a tudás megszerzése a lényeg, „zömében ügyvédek lesznek”. A szerző ezt nem így látja, a nyolcvanas évek végén végzett hallgatók 16 százalékából lett ügyvéd – ennél is izgalmasabb, hogy mivel indokolja a tudás megszerzésére vonatkozó álláspontját – Csapody úgy látja, hogy az egyetemek a nyolcvanas évek végén „diplomagyárák” voltak, azaz devalválódott a diplomák tudásfedezete (Csapody 1988: 70).

A hallgatók társas kapcsolatai, egyetemi életútja, aktivitása és tanulmányi eredménye alapján a szerző négy nagyobb hallgatói csoportot különített el, az eminenseket, a tehetséges tevéket, az eljáró létezőket (szürkéket), és a tehetséges lézengőket – e főbb csoportokon belül újabb alcsoportokat mutatott ki. A tipológia nagyon szellemes és életszerű, jól jellemzi a nyolcvanas évek végi „joghallgatói létet”, de általában is a korabeli hazai, benne felsőoktatási viszonyokat (a tipológia ismertetésétől eltekintünk – hasonló, az egyetemisták életmódjának az elemzésén alapuló hallgatói csoportokat megkülönböztető kutatásokra a közelmúltban is sor került (Pusztai és mtsai 2011).

2.6.2. A joghallgatók motivációs vizsgálata

A magyar joghallgatók pályaválasztási motivációit és jogászképét vizsgálta a kilencvenes években Feith Helga és Badó Attila (2000). Az 1996-os nemzetközi vizsgálatnak a magyar hallgatókra vonatkozó eredményeit elemezték; a kutatásba 95 szegedi és 103 göttingeni hallgató került be. A magyar hallgatóknak már ekkor a kétharmada nő volt, lakhelyük szerinti összetételük pedig egy döntően városi származású hallgatói csoportot mutat (már ekkor érvényesült a később „regionális egyetemnek” nevezett jelenség, hisz a vizsgált hallgatók zömmel a szegedi egyetem térségéből érkeztek, 28,7%-uk például szegedi volt). A válaszoló joghallgatók szülei között nagyon magas volt a diplomások aránya, az apák körében 60,6%, az anyák esetében pedig 58,1% (Feith – Badó 2000: 1), és csak a hallgatók egytizedének (11,8%) volt jogász a családjában.

A pályaválasztás esetében erős családi hatásról beszéltek a hallgatók, ami egyrészt azt jelentette, hogy a szülők egyetértettek gyermekeik pályaválasztásával, másrészt 41%-ukat befolyásolták a választásban

szülők (saját kutatási eredményeink ennél sokkal kisebb szülői hatást mutattak, Fónai 2009a, 2010b). Az interjúk nyitott kérdései alapján a pályaválasztási motívumok három tényező köré csoportosultak: a családi, baráti, személyes hatások, a jogi pályák presztízse és anyagi lehetőségei, a biztos álláslehetőségek, valamint a jogász szakmával összefüggő olyan tényezők, mint a „jogélet rejtelméi”, az igazságszeretet. Ezek a motívumok azt mutatják, hogy a hallgatókra a jogász pályák magas státusza és presztízse nagy hatást gyakorolt – amikor ezekre a tényezőkre közvetlenül kérdezték rá, egyértelmű volt a státusz, a presztízis, a távlati lehetőségek, a jó kereset és a doktori cím erős vonzása (Feith – Badó 2000: 4), és hasonlóak voltak a jogász hivatás melletti joghallgatói érveknek a mintázatai is. A kutatók összevetették, rangsoroltatták a jogászság helyzetét más diplomás foglalkozásokhoz képest is, ezek a rangsorok is arról árulkodnak, hogy a jogászokat a hallgatók magas presztízssű és jövedelmű csoportnak látják (Fónai 2010a), a vizsgált öt diplomás foglalkozás közül az első helyre rangsorolta azt.

A „jó jogász” legfontosabb emberi tulajdonságainak a listája (az „ideális jogászról”) azt mutatja, hogy a hallgatói rangsorban a becsületesség, határozottság, igazságérzés, a beszédképesség, a rátermettség, a logikus gondolkodás, az empátia, a kitartás és a humanitás a legfontosabbak (a „hivatástudat” sokkal kevésbé) – ez a tulajdonságlista jelentősen eltér a pályán lévő jogászságról kialakult külső képtől (Török – Badó 1997, Arató 2000). Ez azt jelzi, hogy komoly diszkrépancia van a joghallgatók jogász képe és a jogászokról kialakult külső kép között (lásd ehhez: Fónai 2009a, 2010b). A jövőre vonatkozó életstratégiában a joghallgatókat a sikeres szakmai karrier vonzotta leginkább, de az „átlagon felüli vagyon” és az esetleges politikai karrier is vonzó volt a kilencvenes évek közepén. A konkrét pályaelképzeléseket tekintve a hivatások sorrendje a bírói, az ügyvédi, az ügyészi, a nemzetközi jogász, a vállalati jogtanácsosi és a közigazgatási jogász hivatások voltak, ami a jogász hivatások presztízshierarchiáját is jelzi (ezt több kutatás eredménye is visszaigazolja, lásd pl. Fónai 2010a, Fónai mtsai és 2014, Fleck és mtsai 2012).

2.6.3. Jogász hallgatók életmódja és karrierépítési stratégiái

A joghallgatók helyzetét elemző kutatások mindhárom tipikus kérdését felveti Baranyai Katalin (1999)¹⁰. A joghallgatók származását illetően azt emeli ki, hogy a szülők közép-és felsőfokú végzettségűek, jellegzetesen beosztott diplomások, értelmiségiek. A hallgatók pályaválasztási motívumai közül a presztízs és a társadalmi tőke megszerzését emeli ki. A joghallgatók életmódját rendiesnek mutatja be, melyben a karrierépítésnek, a jogásszá válásnak van nagy szerepe. Társas kapcsolataikban is az erős közösségtudat érvényesül, a jogászcsoport homogenizáló hatásával. Életmódjukra és fogyasztásukra is a karrierközpontúság és a presztízsfogyasztás a jellemző, ami a barátok kiválasztását, a viselkedést és a beszédstílust is alakítja, gondolkodásukban nagy szerepe van a sikernek és az eredményességnek.

2.6.4. A jogi oktatást befolyásoló tényezők

A joghallgatók körében folytatott kutatások egy része a képzéssel foglalkozik a hallgatók véleményét és elvárásait vizsgálja.¹¹ A hallgatói vélemények megismerése nemcsak a képzés, a lehetséges visszacsatolások szempontjából fontos – sokat elárul arról, hogy a hallgatók hol állnak a felsőoktatási szakmai szocializációs folyamatban, milyen ismereteik vannak a választott professzióról, és milyen feltevéseik vannak arról. Ezeket természetesen maga a képzés, a szocializációs folyamat is alakítja, de a hallgatók ettől függetlenül is kialakítanak magukban egy képet arról, hogy a képzés mennyiben és hogyan járul hozzá az ekkor még elsősorban anticipált szakmaképük alakításához (Fónai– Mohácsi 2010, Pusztai 2011).

¹⁰ A szerző az elfogadott joghallgató megnevezés helyett a „jogász hallgató” megnevezést használja.

¹¹ Ezek sorába illeszthetők a 2010 óta folytatott országis DPR kutatások is, melyek keretében mód nyílik a jogi-igazgatási képzési területen tanuló hallgatók véleményének a megismerésére is – ezeket az eredményeket most nem elemezzük.

A szegedi jogi karon 2002-ben folytatott kutatás során 50 harmadéves hallgatót kérdeztek meg hat, a felsőoktatással és benne a jogi oktatással összefüggő problémákról (Nagy – Tóth J. 2002). A hallgatók a felvetett témákról fogalmazták meg véleményüket. Hogyan is látják a jogi képzés helyzetét? Úgy látják, hogy a magas hallgatói létszám a minőségi képzés rovására megy. Kritikával illették az oktatási módszereket, illetve az elméletközpontú oktatást, a gyakorlati képzés hiányát. Problematikusnak érzik a számonkérések módját, a teljesíthetetlennek tűnő követelményeket, a tananyag gyors változását, az adminisztrációs problémákat, valamint a személytelen tanár-diák viszonyt (Nagy – Tóth J. 2002: 8). Ezek az eredmények, melyek jelentős mértékben a képzés tartalmára és módszereire vonatkoztak, késztették arra a kutatókat, hogy a jogi képzés területén, figyelembe véve a képzés tradícióit is, az integrált oktatást szorgalmazzák a hazai jogászképzésben (Nagy 2012a, Nagy 2012b).

2.6.5. Joghallgatók a jogról

A joghallgatóknak a jogról, a bűnözésről és a bűnözői magatartásról kialakult véleményét vizsgálta 2007-ben Kelemen László. A kutatás során kitért a hallgatók rekrutációjára és szocio-demográfiai hátterére is. Az ELTE ÁJK-ról 150 elsőéves, a Károli Gáspár Református Egyetemen ÁJK-ról 100 fő ötödéves hallgató került a mintába. A számos kérdést érintő kutatásból csak a hallgatók társadalmi összetételére vonatkozó eredményeket ismertem.

A két almintá szerinti összetétele nem különbözött egymástól lényegesen, az ELTE elsőévesei között a férfiak aránya 40%, a nőké 60% volt, míg a Károli ötödévesei esetében ugyanez 46, illetve 54%. A szülők iskolai végzettségét tekintve már nagyobb különbséget tapasztalhatunk a két egyetem joghallgatói között, ami az eltérő társadalmi rekrutációjukkal magyarázható (a jogi karok között különbségekről lásd Fónai, 2010a). Az ELTE hallgatóinak mindkét szülő esetében magasabb az iskolai végzettsége: az apák 15%-a alap, 19%-a közép, és 75%-a felsőfokú végzettségű, az anyák esetében ez 3%, 19% és 78%. A Károli Gáspár Református Egyetem válaszoló joghallgatói körében ugyanezek a mutatók az apáknál 15%, 22% és 63%, az anyáknál 8%, 35% és 57% (Kelemen 2009: 98). A szülők iskolai végzettsége a Diplomás Pályakövető Rendszer eredményei

alapján a ténylegesnél magasabb (Fónai 2010), de így is jól érzékelteti, hogy a joghallgatók magas státuszú, közép-és felső-középosztálybeli családokból érkeznek az egyetemekre. Így ez a kutatás is igazolja a középosztálybeli rekrutációra vonatkozó szakirodalmi állításokat (Utasi 1999). A két fővárosi jogi kar hallgatói között e mintákban a legmagasabb arányban a budapesti származásúak fordulnak elő (ELTE 43%, KGRE 52%); ez megfelel korábbi állításunknak, mely arra vonatkozott, hogy az ELTE joghallgatói országos „merítésűek” és (felső)középosztálybeliek, míg a KGRE joghallgatói inkább fővárosi középosztálybeli származásúak, így a református egyetem hallgatói alapján sok szempontból budapesti „regionális egyetem” (Fónai 2010).

A jogászokkal és joghallgatókkal foglalkozó hazai empirikus kutatások igazolják a szakirodalomban és a „közbeszédben” kialakult álláspontokat, elsősorban a jogászok származására, annak középosztályi jellegére vonatkozóan. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jogászok kizárólagosan csak a középosztályokból érkeznének. Az ügyvédek helyzetét elemző 1998-as kutatás, mely nemcsak a származásra, de az életvitelre, életmódra is koncentrált, megerősítette ezt a vélekedést. A jogászok „középosztályi” mivoltát hosszú évtizedekig alapvetően épp az életvitel, a habitus, a társadalmi miliő alapján ítélték meg, ez különösen a dualizmusbeli és a Horthy-korszakbeli énképükre és külső megítélésükre jellemző. Azok az empirikus kutatások, melyek különböző jogász szakmák helyzetét elemzik, izgalmas képet festenek arról, hogy a homogénnek tekintett „jogászság” valójában mennyire tagolt, és nemcsak a jogász szakmák alapján, de épp életvitele szerint is.

A joghallgatókkal foglalkozó kevés kutatás részben a hallgatók származását, részben szakmai szocializációját, és gondolkodásmódját, életmódját vizsgálja. Ezek a kutatások is a jogászokra jellemző tagoltságról, ugyanakkor valami sajátos hasonlóságról szólnak, különösen külső megítélésüket illetően. A joghallgatókról ugyanakkor nagyon keveset tudunk, épp ezt a hiányt szándékszik pótolni az a kötet.

3. Az empirikus kutatások sajátosságai és mintái

Jelen könyvben több, a Debreceni Egyetem, valamint az egyetem Állam-és Jogtudományi Karán folytatott vizsgálat eredményeit elemzem, kitekintéssel a hazai Diplomás Pályakövetési Rendszer (DPR) kutatásaira is. E kutatások mindegyikében részt vettem, több esetben azok kezdeményezője és vezetője (kari alumni és gólya vizsgálatok), illetve közreműködő szakértője, kutatója voltam (Debreceni Egyetem Tehetség-gondozó Programja, DETEP, DPR).

A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán 2001 és 2008 között került sor a végzett hallgatók "után követéses" vizsgálatára. A végzés után egy évvel megkerestük a végzett hallgatókat, a családi háttérükről, a pályaválasztás, majd a munkahelyválasztás okairól és körülményeiről, valamint a képzésről kérdeztük őket. Eredeti tervünk az volt, hogy ötévenként egy rövid, a változásokat vizsgáló kérdőívvel keressük meg a karon végzett fiatal jogászokat – a kétezres évek közepéig két ilyen „második megkeresésre” került sor. A karon folyó „után követéses” vizsgálatokat az évtized végére az országos DPR kutatások váltották fel, melyek figyelembe vették kutatási metodikánkat és eredményeinket (Diplomás Pályakövető Rendszer 2008, Fábri István – Horváth Tamás – Kiss László – Nyerges Andrea 2008).

Az „után követés” igen sikeres volt, végzett hallgatóink 30 százaléka, 425 fő válaszolt, ami magas arány az alkalmazott postai kérdőíves módszer esetében, ami azt is eredményezte, hogy a magas válaszadási arány következtében elfogadhatóan pontos képet kaptunk a karon végzett hallgatókról 2001 és 2008 között.

Az alumni kutatásaink, valamint a Debreceni Egyetem Tehetség-gondozó Programjának (DETEP) a tapasztalatai alapján terveztük és szerveztük meg a „gólya-vizsgálatot”; az elsőévesek között a 2006-/2007-es akadémiai évben került sor először a hallgatók rekrutációjára és szak, valamint pályaválasztási motivációira vonatkozó adatfelvételre. A „gólya-vizsgálat” módszertanát, kérdőívét a Debreceni Egyetem „Tudományegyetemi Karok” (TEK) a többi kara is átvette 2008-ban, a TEK a gólyák megkérdezését a DPR vizsgálatok 2010-es indulása után is megtartotta, egészen 2013-ig. „Gólya” vizsgálatunkhoz önkéntes, papíralapú kérdőívet alkalmaztunk, melyet a TEK által szervezett további mérésekben az EvaSys online kérdőíve váltotta fel. A „gólya” vizsgálatok eredményei alapján 1215 fő

elsőéves hallgatókról vannak adataink; elemzésünkben a szakok és a tagozatok közötti különbségek vizsgálatára is mód nyílik.

A Debreceni Egyetem 2001-ben induló tehetséggondozó programjába a hallgatói létszámnak megfelelő arányban kerültek az Állam-és Jogtudományi Kar hallgatói is. A programba minden karról kerültek be hallgatók, így ez lehetőséget ad a karok, a szakok, a választott professziók közötti eltérő rekrutáció, pályamotiváció és a professziókép összehasonlító elemzésére is. A DETEP-ben (Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja) kialakult gyakorlat alapján 2008 őszéig a mindenkor nappali tagozatos másodéves hallgatók felső ötödének ajánlották fel a karok a beválogatási eljárásban való részvétel lehetőségét, a tanulmányi eredmény alapján – ez volt az első szűrő. A második szűrőben a hallgatók tesztek és kérdőívet tölthettek ki, ezek alapján hoztunk létre egy indexet, majd ezt figyelembe véve egyeztettünk a karokkal a hallgatók teljesítménye alapján a programba hívhatók köréről. A harmadik szűrő a karok által folytatott szakmai elbeszélgetés volt, a végleges döntést a karok vezetői hozták meg a bekerült hallgatók személyét illetően. 2009 februárjáig hasonló metodikával 3183 hallgató vett részt a beválogatási eljárásban, közülük mintegy hétszázan kerültek be a programba, ami a megfelelő évfolyam hallgatóinak kb. a két százaléka (Balogh – Fónai, 2003, Márton – Mező – Balogh – Fónai, 2006). A programba annak első fázisában, 2001 és 2008 között a kar hallgatói közül csak a joghallgatók kerülhettek be, így elemzésünkben a kar hallgatói a joghallgatókat jelentik (az alapszakos hallgatók 2009-ben, a mesterszakosok 2010-től jelentek meg a DETEP hallgatói között, a képzések felfutásával összefüggően). A DETEP beválogatási eljárásában 3183 hallgató vett részt, közülük 195-en voltak joghallgatók.

Jelen írásban, ahol az lehetséges, a Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán tanuló joghallgatók rekrutációját, pályaválasztási motivációit és elhelyezkedési mintázatait összevetem az országos DPR vizsgálatok megfelelő eredményeivel, ez lehetőséget ad a regionális különbségek felvázolására is. Az országos DPR kutatások az intézményi mérések előtt két reprezentatív minta vizsgálatával indultak, az aktív hallgatók és a végzetek körében (Garai és mtsai 2010, Garai – Veroszta 2013). Ezt követően az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., mint a DPR vizsgálatok koordinálója és módszertani támogatója, az intézményi mérések alapján országos

adatbázisokat alakított ki az aktív és a végzett hallgatókról (az elemzések eredményeit a felvi.hu honlapon lehet elérni). Írásomban a 2009-es és a 2010-es országos vizsgálat eredményeire támaszkodom.

4. A joghallgatók rekrutációja

A „társadalmi rekrutáció” az egyes szakmák, professziók helyzetét, megítélését, presztízsét, és általánosabban, a társadalmi mobilitás kérdését érinti. Az egyes szakmák között lényeges eltérés lehet a társadalmi eredetet tekintve, ami azonban csak részben kapcsolódik a szakmák „zártságának”, és a „zárttság” társadalmi okainak és következményeinek a kérdéséhez (összefoglalóan lásd: Andorka – Bukodi– Harcsa 1994, Blaskó 2008, Ladányi 1994, Mare 1981, Róbert 1998, Schumann 2009). A társadalmi rekrutáció alapján „zártabb” szakmák, professziókat gyakran jellemzik „dinasztikusként” (Csapody 1988, Fónai 2010a) ilyen értelemben szokás „jogász”, „orvos”, „tanár” és „mérnök” dinasztiákról beszélni, ennek hasznosságáról, vagy kirekesztő jellegéről gyakran folyik vita a közéletben is. Mivel a jogászokat a közvélekedés jellegzetesen „dinasztikus” professzióként értelmezi, több kutatás is érintette a jelenséget (Csapody 1988, Fónai 2010a, Gáti 2010, Fónai és mtsai 2014). Azt is hangsúlyozni kell, hogy a szakirodalom a „dinasztikuságnak” az előnyeit is taglalja, hisz a családi minták a szakmai szocializációt segítik (Susánszky – Szántó 2002). A társadalmi rekrutáció vizsgálatánál a joghallgatók és a végzett jogászok, frissdiplomások szüleinek iskolai végzettségét, és a végzettség illeszkedését, azaz azt vizsgálom, hogy a jogászok családjában kiknek volt, illetve van jogi végzettsége. Három kutatás, és ezek eredményeinek az összevetésével válaszolok ezekre a kérdésekre.

4.1. Az országos DPR kutatások eredményei

Az országos DPR kutatások keretében 2009-ben került sor az aktív hallgatók, majd 2010-ben a frissdiplomások vizsgálatára, reprezentatív országos mintákon (Garai és mtsai 2010, Garai – Veroszta 2013).

A DPR vizsgálatok a társadalmi rekrutáció kérdését illetően a képzési területek között is nagy különbséget mutattak, a szülők iskolai végzettsége a gazdaságtudományi valamint a jogi és igazgatási képzési területeken volt a legmagasabb (az orvos és egészségügyi tudományi képzési területen az egészségügyi képzésekre járó hallgatók szüleinek alacsonyabb végzettsége miatt a mutatók nem

jelzik, hogy az orvostanhallgatók és frissen végzett orvosok magas státuszú családokból érkeznek (Gáti 2010). A *diplomás végzettségű szülőket* vizsgálva azt kapjuk, hogy a gazdaságtudományi területen az anyák 35,8%-a, a jogi és igazgatási területen 34,2%-a volt diplomás a mintabeli frissdiplomások 14 éves korában. Az apák esetében a megfelelő mutatók a gazdaságtudományi képzési területen 36,6% , illetve a jogi-igazgatási területen 33%. A jogi és igazgatási képzési terület két, a kutatásba bevont szakja között a társadalmi rekrutációjukat tekintve lényeges, különbséget találunk (9. táblázat).

9. táblázat: *A szülők iskolai végzettsége a megkérdezett 14 éves korában, százalékban*

	Igazgatásszervező		Jogász	
	Anyai iskolai végzettsége	Apa iskolai végzettsége	Anyai iskolai végzettsége	Apa iskolai végzettsége
8 általános alatt	4,3		0,4	
8 általános	14,3	5,8	6,6	4,3
Szaktudományi képzés, szakiskola	20,0	37,7	8,6	14,0
Szakközépiskola, technikum	22,9	29,0	19,5	26,8
Gimnázium	25,7	7,2	19,5	10,9
Főiskola	10,0	14,5	25,7	16,7
Egyetem (tudományos fokozat nélkül)	2,9	5,8	15,2	21,0
Egyetem, tudományos fokozattal	0,0	0,0	4,7	6,2

Forrás: Diplomás kutatás 2010., Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Fónai 2010a:232.

A szülők iskolai végzettségének eltérései az 1960-1980-as évek házassági mintázatainak felelnek meg, melynek jellemzője a szakmunkás apa és érettségizett anya, illetve az érettségizett anya és a diplomás apa házassága; bár a „lefelé házasság” jellemzően férfi párkapcsolati stratégia volt, a középfokú képzés szerkezete, és a nemek középfokú továbbtanulási lehetőségei és kényszerei miatt az érettségit adó középfokon „nőtöbblet” alakult ki (Fényes – Pusztai 2006, Fényes – Verdes 2006, Fényes 2009, Fényes 2010).

A jogi és igazgatási képzési terület két szakja között a szülők iskolai végzettségét tekintve lényeges különbség érvényesül, az igazgatásszervezők egyötödének, míg a jogászok *csaknem felének* diplomások a szülei. Ezek az adatok közel állnak az 1998-as ügyvéd kutatás hasonló eredményeihez (Utasi 1999), és a Debreceni Egyetemen folytatott kutatásokéhoz is., melyek azt mutatták, hogy az általános orvos, fogorvos, gyógyszerész, jogász és közgazdász (gazdálkodás) szakos hallgatók szüleinek az iskolai végzettsége a legmagasabb, közöttük a legnagyobb a diplomás szülők arány (Fónai 2009a: 52-53).

A társadalmi rekrutációval függ össze, hogy mennyire „zárt” egy professzió (vagy, ahogy Weber mondaná, mennyire jellemző rá a „születési rend” (Weber 1967 a, b 1987a, b), a felmenők (és a tágabb rokonság) között mekkora az ugyanabban a professzióban foglalkoztatottak aránya; ez mérhető e személyek iskolai végzettségének szakterületével, és/vagy a végzett munkával, a foglalkozással. Az 1998-as ügyvédkutatásban az ügyvédek hatodának volt valamiféle érintettsége, „öröksége” (Utasi, 1999). A 2010-es diplomás kutatásban ez a következőképpen alakult (10. táblázat).

10. táblázat: *Családtagok iskolai végzettségi szakterületének és foglalkozásának kapcsolódása a megkérdezettéhez (százalékban)*

	Igazgatásszervező		Jogász	
	Az iskolai végzettség szakterülete	Munkája, foglalkozása	Az iskolai végzettség szakterülete	Munkája, foglalkozása
Anya	5,7	9,9	14,0	10,9
Apa	5,7	5,7	12,1	11,7
Bármelyik nagyszülő	2,9	4,2	7,0	6,2
Bármely testvér	11,4	10,1	5,1	7,0

Forrás: Diplomás kutatás 2010. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Fónai 2010a: 233.

Az 1998-as kutatási eredményeihez hasonlóan *minden ötödik, hatodik jogász* felmenői között található az iskolai végzettség, és/ vagy a foglalkozás alapján jogászok, így érvényesül a professzió „öröklésével” összefüggő, „születési rend” hatás (más képzési

területeken és szakok, szakmák esetében a felmenők között, a családban magasabb a hasonló végzettségűek aránya, lásd többek között Gáti 2010).

A „születési rendi” hatás alakíthatja a „hivatásrendi” hatásokat is, azáltal, hogy ezekben az esetekben a szakmai szocializációra a családon belül is sor kerül, elsősorban, mint indirekt szakmai szocializációra, a professzió magatartási mintáinak, a társas és társadalmi érintkezés mintáinak az elsajátításával. Általában is megfogalmazható, hogy a magas státuszú és presztízsű professziók esetében úgy tűnik, érvényesül a „születési rend” hatása, a születési és foglalkozási presztízs összeadódása, a születési és a hivatási rend jelentős mértékű egybeesése, pl. az orvosok és gyógyszerészek körében (Fónai 2010a). A testvérek körében ugyanakkor alacsonyabb a hasonló iskolai végzettségűek és foglalkozásúak aránya. A kutatás meglepő eredménye, hogy a végzett jogászok, frissdiplomások esetében a testvérek között alacsonyabb volt a jogász végzettségűek aránya, ugyanakkor az alacsonyabb státuszú igazgatásszervezők esetében az anyai minta átadása, és e mintáknak a testvérek által történő továbbátadása látszik jellemzőbbnek (Fónai 2010a). Ez magyarázható azzal is, hogy az igazgatásszervezők körében nagyon magas a nők aránya, és a nők pályaválasztására az anyák hatása nagyobb (Márton 2013, Róbert 1986).

Az egyes szakok és professziók társadalmi rekrutációját jól mutatják a *térségi különbségek* is. Ennek magyarázata az, hogy Magyarországon erősen érvényesül a „települési lejtő” hatása a településtípusok között (Enyedi 1993), ami az egyes településtípusok eltérő társadalomszerkezetével, az ott élők iskolai végzettségének szintjével, a foglalkoztatási struktúrájával és lehetőségeivel függ össze; minél magasabb a hallgatók között a nagyvárosaik aránya, annál magasabb státuszú családokból érkeznek. Ezt a helyzetet a kilencvenes években a térségi egyenlőtlenségek tovább modifikálták, így önmagában a településtípus nem magyarázza a térségi és társadalmi egyenlőtlenségeket (Balcsók 2005, Bódi – Fábíán 2011, Bódi – Fábíán – Lawson 2012, Bódi et al. 2014, Kovách 2012, Süli 2010). A térségi különbségek hatását felerősítheti az is, hogy a magyar egyetemek, különösen a vidéki egyetemek és főiskolák, regionális beágyazottságúak, „regionális egyetemek”, azaz, ha egy egyetemnek a földrajzi rekrutációs körzetében magas az alacsony státuszú családok aránya, az visszahat az egyetemek, főiskolák működésére és a felsőoktatási

versenyben elérhető pozíciójukra is (Kozma 2002, 2004, Juhász 2006).

Ennek fényében különösen fontos, hogy a jogi és igazgatási képzési terület hallgatói a „hallgatói motivációk” vizsgálatának mintájában¹² jellegzetesen *vidéki városi származásúak* (32,0%), 28,4 százalékuk megyeszékhelyen élt 14 éves korában, és a többi képzési területhez képest relatíve alacsony, 17,3 százalék a budapesti származású hallgatók aránya (Fónai 2010a). Az igazgatásszervezők esetében az figyelhető meg, hogy viszonylag kisebb körökben a migráció, legjellemzőbb az, hogy a vidéki városi származású igazgatásszervezők leginkább vidéki városokban dolgoznak a végzés után is. Sokkal erősebb a migrációs nyomás a jogi végzettségűek esetében, hisz bár több, mint négyötödük városi, nagyvárosi származású, csaknem egynegyedük budapesti, a végzés után 30%-30%-uk a fővárosban, és megyeszékhelyeken dolgozott – a migráció iránya a falvakból és a kisvárosokból a nagyvárosokba tart (Nyüsti-Ceglédi 2013).

A végzés után (végzett hallgatók vizsgálata, 2010) a mintába 71 igazgatásszervező került, közülük a fővárosban *dolgozott* 28,2 százalék, megyeszékhelyen 16,9, egyéb városban 32,4, és községekben 22,5 százalékuk – ezek az adatok nagyon jelentős migrációt mutatnak, bár „vidéki városban” dolgoznak a legtöbben, ami azt jelezheti, hogy erről a településtípusról viszonylag mérsékelt az elvándorlásuk. A 2009-es motivációs kutatás mintájába 345 *joghallgató* került, közülük 22,3 százalék volt budapesti 14 éves korában, míg 29,9 százalékuk megyeszékhelyen, 30,1 százalékuk egyéb vidéki városban, és 17,7 százalékuk községekben élt. Ez egyértelműen jelzi, hogy a joghallgatók *városi, nagyvárosi származásúak*. Végzés után 257 fő került a mintába, akik közül 30 – 30 százalék dolgozott Budapesten és megyeszékhelyeken, 28,8 százalék vidéki városban, és 12,1 százalék községekben. A migráció iránya egyértelműen a főváros, és a megyeszékhelyek, a jogászai szakmák pedig városi szakmák, ami a munkahelyek és

¹² Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft

munkalehetőségek eloszlásával magyarázható. A joghallgatók esetében tehát érvényesül egy jelentős regionális hatás (Fónai 2010a). Még plasztikusabb képet kapunk, ha a 2009-es, hallgatói motivációs vizsgálatnak az egyes jogi karokra vonatkozó eredményeit vesszük figyelembe – a mintába négy jogi kar jogász szakos hallgatói kerültek, 402 fő, karonként 100 – 100 hallgató (11. táblázat).

11. táblázat: *Jogi kari hallgatók lakhelyének típusa 14 éves korukban (százalék)*

	DE ÁJK	ELTE ÁJK	PPKE JÁK	SZTE ÁJK
Főváros	1,0	24,5	49,0	2,0
Megyeszékhely, megyei jogú város	35,0	32,4	8,0	43,0
Egyéb vidéki város	36,0	22,5	27,0	39,0
Község	28,0	20,6	16,0	16,0

Forrás: Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft., $p < 0,00$ Fónai 2010a: 234.

A jogi karok hallgatói rekrutációjában lényeges különbségek, és egy hasonló tendencia tapasztalható: valamennyi karon alacsony a községekből származó hallgatók aránya. Ez utóbbi mutató a DE ÁJK esetében extrém magasnak tűnik, amit részben az egyetem regionális beágyazottsága, és a non-tradicionális hallgatóknak a tömegesebb megjelenése magyarázhat (Pusztai 2011). Nehezen mutatható ki, de ezt a folyamatot erősítheti az a folyamat is, melyet a vidéki elit középiskolák diákjai körében figyeltek meg a kétezres években, ez pedig a „regionális egyetemek” választása helyett a fővárosi és külföldi egyetemek előnyben részesítése (Polónyi 2012, Szemerszki 2013). A karok közötti hasonlóságot az adja, hogy a joghallgatók, ahogy arra már utaltam, meghatározó módon városi származásúak.

A DE ÁJK és az SZTE ÁJK hallgatóik és végzetjeik lakóhely szerinti rekrutációja alapján regionális hatókörűek, azaz „regionális egyetemek”, hasonlóan a PPKE JÁK is, ahol a „hatókör” a főváros (az izgalmas kérdés, hogy a főváros esetében mit is jelent a „regionális egyetem” – ezt a karaktert a hallgatók társadalmi háttere, rekrutációja legalább annyira alakítja). Az ELTE ÁJK-nak a legnagyobb az

országos vonzása, az ide járó hallgatók nagyobbik fele érkezett nagyvárosokból. Ez összefügg a hallgatók társadalmi háttérével, iskolai életútjával, illetve a végzés utáni elhelyezkedési esélyeikkel és annak mintázataival is. A „motivációs” vizsgálatba került joghallgatók esetében úgy tűnik, a két fővárosi kar különbségét az adja, hogy a *PPKE- n zömmel fővárosi születésű, középosztálybeli hallgatók, míg az ELTE ÁJK- n országos meritéssel, felső középosztálybeli származású hallgatók* tanulnak. *A két másik karon pedig a saját régiójuk felső-középosztálybeli származású hallgatói teszik ki a legnagyobb csoportot* (lásd: Mellékletek M1, M2. táblázatok) – ez nyilván hat a hallgatók kulturális tőkéjére, de a professzió – képére, és a professzióról feltételezett és kialakított sztereotípiákra is (Fónai 2010a).

A joghallgatók társadalmi rekrutációját a DE ÁJK-n folyó „után követés”, majd a gólya vizsgálat keretében is kutattuk. Ezek eredményeit vetem össze az országos DPR kutatásokéval – arra koncentrálna, hogy *milyen hasonlóságok és különbségek* érvényesülnek a különböző vizsgálatok között. Fontos hangsúlyozni, hogy az itt bemutatott országos DPR kutatások reprezentatív minták eredményeit jelzik (a 2010 utáni országos DPR mérések esetében súlyozással javítottak a minta reprezentativitásán – az intézményi adatbázisok egyesítésével tízezres elemszámú minták jöttek létre, lásd: Garai és mtsai 2010, Garai – Veroszta 2013). A DE ÁJK-n folytatott méréseink esetében nem súlyozott adatokat közlünk, bár a válaszolók száma és összetétele azt mutatta, hogy nem voltak lényeges eltérések a vizsgált alapsokaságok és a kialakult válaszolói minták között.

4.2. Végzett hallgatók „után követése” a Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán

A 2001 és 2008 között végzett hallgatóink közül megkereséseinkre 425 fő válaszolt, akik mindannyian joghallgatók voltak, hisz ekkor a kar alap-és mesterszakjain még nem volt végzett hallgató (az első igazgatásszervezők 2009-ben végeztek, ám ekkor a kar által szervezett „után követés” az országos DPR vizsgálatok várható bevezetése miatt befejeződött). Ebben az időszakban csaknem 1300 joghallgató végzett a karon, azaz egyharmadukról vannak adataink. Az alumnusok körében folytatott lekérdezések eredményei a nemek szerinti megoszlást

tekintve jól mutatják a felsőoktatás és a jogi képzés „elnőiesedését”, hisz a kérdésre válaszoló 361 végzett, frissdiplomás 35,2%-a férfi és 64,8%-a nő volt. A tagozatokat tekintve a válaszolók közül 308 fő nappalin (76,2%), és 116 fő levelezőn (27,3%) végzett. A tagozatok aránya a válaszolók körében megfelel a végzettekének: az egyes évfolyamokon a végzősök csaknem egyharmada levelező tagozatos. A hazai jogászság általános helyzetének megfelelően a karon végzett jogászok meghatározó módon *városban élnek és városban dolgoznak* (12. táblázat).

12. táblázat: *Hol él és dolgozik (%-ban)*

	Milyen településen él	Milyen településen dolgozik
Debrecen	31,4	29,8
Hajdú–Bihar megye, egyéb város	8,7	8,7
Hajdú–Bihar megye, falu	0,8	2,8
Nyíregyháza	8,1	8,4
Szabolcs–Szatmár–Bereg, egyéb város	6,4	5,3
Szabolcs–Szatmár–Bereg, falu	2,2	2,0
Borsod–Abaúj–Zemplén megye	2,8	2,5
Budapest	18,5	21,3
Egyéb megyeszékhely	5,9	6,2
Egyéb város	12,0	8,4
Egyéb falu	1,1	1,4
Külföld	1,4	1,4
Nem válaszolt	0,6	1,7

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N=357)

Az adatok alapján jól kirajzolódik egy "városi foglalkozás" képe, ami a jogászi szakmák esetében természetes, tekintettel a tevékenységek jellegére. Ami szembetűnő: a hallgatók csaknem egyharmada Debrecenben él és dolgozik, miközben csak egynegyede debreceni származású (ez alacsonyabb, mint amit az országos DPR kutatás mért), azaz a városnak komoly vonzása van a végzett hallgatóira. Négytizedük Hajdú–Bihar megyében él és dolgozik, ami csaknem megfelel a gyerekkori lakóhely szerinti megoszlásnak, ami azt jelenti, hogy zömmel a megyében születettek dolgoznak a végzés után is a megyében – ez is igazolja a „regionális egyetemre” vonatkozó állítást. A végzett hallgatók egyhatoda Szabolcs-Szatmár–Bereg megyében él

és dolgozik, azaz a kar végzettjeinek is meghatározó vonzásterülete a két említett megye; Nyíregyháza úgy „viselkedik” a megyéjén belül, mint Debrecen, azaz magához vonzza a megyében születetteket. A gyerekkori lakóhely alapján a Debreceni Egyetem és legtöbb kara, így az ÁJK is e két megyébe ágyazódik be, a regionális kisugárzása a szakok nagyobbik része alapján e két megyét érinti. Feltűnő még, hogy a végzetek csaknem egyötöde (18,7 %) dolgozik Budapesten, holott a budapesti származásúak aránya ennek csak az egynegyede (ez magasabb mutató, mint amit az országos DPR kutatásban mértek), azaz a főváros jelentős szívóhatást gyakorol a végzettekre (Nyüsti – Ceglédi 2013).

4.2.1. A frissdiplomások gyerek–és ifjúkori szocio–demográfiai jellemzői

A középiskolák székhelye alapján a kar hallgatói körében meghatározóak a hajdú-bihari középiskolák, ami megfelel a hallgatók származási település szerinti megoszlásának is. Az évtized elején még relatíve legtöbben néhány, jól körülhatárolható, és az országos középiskolai ranglistákban a felső ötödbe tartozó debreceni középiskolából érkeztek, ami a kar rekrutációs bázisát is jelentette, ám az évtized utolsó harmadában azt tapasztaltuk, ezekből a középiskolákból kevesebben jöttek a kar képzéseire, és a „beiskolázási kör” szétterült, több iskolából kevesebb hallgató érkezett (Horváth 2010, Polónyi 2012, Szemerszki 2012). Jelentős még Nyíregyháza, valamint a régió kívüli városok aránya. A középiskolák térbeli elhelyezkedése alapján, akárcsak a gyerekkori lakóhely alapján, a kar rekrutációs ("toborzódási", "beiskolázási") bázisa a két észak–keleti megye, a levelező tagozaton ezek mellett viszonylag jelentősek a régió kívüli városok is. Ez azt jelenti, hogy a kar alapvetően e két megyében "ágyazódott be", ami megfelel a hazai jogászképzés térszerkezeti struktúrájának, amit az országos DPR kutatások eredményei is mutatnak (Fónai 2010a, b, Fónai és mtsai 2014, Nyüsti – Ceglédi 2013). A (térbeli) "rekrutációs bázisból" ugyanakkor, ahogy láttuk, igen jelentős a végzés utáni kiáramlás, elsősorban Budapestre,

még akkor is, ha végzés után a Debrecenben dolgozók aránya a legmagasabb.

A térbeli rekrutáció mellett a középiskolák közül a *gimnáziumok* jelentik a rekrutációs bázist, hisz a hallgatók 89,0 százaléka érkezett gimnáziumból, a nappali tagozatosok 91,9%-a a levelezősök 76,5%-a; utóbbiak körében magasabb a szakközépiskolában végzettek aránya (22,6%) – a tagozatok között szignifikáns különbség érvényesül. A középiskolák meghatározó többsége, 92,6 százaléka önkormányzati fenntartású, az egyházi fenntartású középiskolák aránya 6,0 százalék.

A hallgatók társadalmi csoport szerinti hovatarozását leginkább az apák iskolai végzettségével jellemzik (Róbert 1986), ugyanakkor a továbbtanulási döntésekre gyakorolt hatás és a családok működése szempontjából fontos az anyák iskolai végzettsége is (13. táblázat).

13. táblázat: *A szülők iskola végzettsége a frissdiplomás jogászok körében (%)*

Iskolafo- kozat	Apák iskolai végzettsége			Anyák iskolai végzettsége		
	nappali tagozaton végzettek	levelező tagozaton végzettek	teljes mintán	nappali tagoza- ton végzet- tek	levelező tagozaton végzettek	teljes min tán
Befejezetlen általános	0,3	–	0,2	0,3	–	0,2
Általános iskolai	3,6	10,3	5,8	4,3	15,8	7,4
Szaktmunkás képző	16,3	21,7	17,8	9,8	9,6	9,8
Szakközép- iskola	13,4	7,8	11,9	11,8	17,5	13,3
Gimnázium	17,3	13,0	16,2	27,8	19,3	25,5
Főiskola	23,9	21,7	23,3	28,1	21,9	26,4
Egyetem	24,8	22,6	24,2	18,0	14,9	17,1
Nem tudja	0,3	1,7	0,7	–	0,9	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Fő	306	115	420	306	114	420

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés. (Apák iskolai végzettsége $p < 0,00$; anyák iskolai végzettsége $p < 0,00$).

A szülők iskolai végzettségének megoszlása megfelel az ismert hazai folyamatoknak, hisz az anyák között kevesebb a szaktmunkás végzettségű, míg magasabb azoké, akik érettségit adó iskolatípusokba

jártak, a felsőfokú végzettség esetében pedig az anyákra inkább a főiskolai végzettség a jellemző. Az országos DPR adatfelvételek eredményeihez képest a 2001-2008 között a DE ÁJK-n végzett hallgatók szüleinek iskolai végzettsége alacsonyabb, mint országosan a 2007 és 2011 között végzett jogászoké. E mérések azt mutatják, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkező apák aránya az ELTE ÁJK-n volt a legmagasabb (43,8%), míg a DE ÁJK-n a legalacsonyabb (18,8%), az alapkü végzettségük aránya pedig a DE ÁJK-n volt a legmagasabb az össze jogi kar végzett jogászi körében (lásd, sz. táblázatot, ebben a fejezetben). Hasonló a helyzet, ha az anyák iskolai végzettségét vizsgáljuk. Ez megfelel az egyes jogi karok „rekrutációs profiljáról” az országos DPR vizsgálatok eredményei alapján megfogalmazott állításomnak (Fónai 2010a), azaz a debreceni jogi kar hallgatói a térség felső-középosztályi társadalmi csoportjaiból érkeznek, de nagyon magas közöttük a legfeljebb középfokú végzettségű szülői háttérrel rendelkező aránya (Gáti 2010, Kiss 2013).

A kar jogász frissdiplomásai esetében a szülők iskolai végzettségét tekintve a tagozatok között érvényesül szignifikáns különbség. A levelező tagozaton háromszor magasabb az alapkü végzettségű szülők aránya, az apákat tekintve pedig a szakmunkás végzettségüké jelentős e tagozaton. Ugyanakkor a diplomás szülők arányában nincsenek ekkora eltérések a két tagozat között, az apák több, mint négytizede, míg az anyáknak csaknem négytizede diplomás, ami a megfelel a magyar felsőoktatásban érvényesülő helyzetnek is. Az után követés első két évében, a családi háttér pontos felvázolása miatt, vizsgáltuk a nagyszülők iskolai végzettségét is. Válaszó hallgatóink egyötöde nem tudta, milyen a nagyszülők iskolai végzettsége. A nagyanyák fele elemi, vagy általános iskolai végzettségű, egyötöde érettségizett, és egytizede diplomás volt. A nagyapák esetében hasonló végzettségeket találunk, ám magasabb a diplomás nagyapák aránya: egyötödük volt diplomás. A nagyszülők iskolai végzettsége alapján a tágabban értelmezett középosztályba a hallgatók fele tartozik (ahol legalább egy érettségivel rendelkező nagyszülő vagy szülő található); ez megfelel a korábbi évtizedek mobilitási folyamatainak, a nemzedékek közötti mobilitásnak (Bukodi 2000).

A családi háttér elemzése azt mutatja, hogy a zömmel középosztályi származású jogáshallgatók *15 százalékának* a családjában volt, vagy van jogász, azaz viszonylag jelentős a családi hatások szerepe a

pályaválasztásra, valamint a családi státusz átörökítésére – ez a mutató közel áll a végzett jogász frissdiplomások 17%-os országos mutatójához. Meglepő azonban, hogy az országos DPR mérések eredményei szerint a származási háttér egyik lehetséges változója, a családon belüli szakmai kapcsolódás a szülők és leszármazottak esetében, a jogászokra vonatkozó „dinasztikus” állítások és sztereotípiák ellenére alacsonyabb, mint más, hagyományosan „dinasztikus” szakmák esetében; ez az orvos és egészségtudományi területen 27,6%, a pedagógusképzésben 26,5%, a műszaki képzési területen 26,3%, az agrártudományi területen 23,3%. Úgy tűnik, a hagyományosan „dinasztikus” professziók között a jogászoké jobban kinyílt más társadalmi és foglalkozási csoportok felé – ennek az okait még nem ismerjük (Frissdiplomások 2011-2012, Educatio Nonprofit Kft. adatbázisa alapján).

Mind a négy megkeresés során rákérdeztünk a szülők foglalkozására is – ez szoros kapcsolatot mutat a szülők iskolai végzettségével. Az apák több, mint fele szellemi foglalkozású, csaknem egytizede vezető diplomás státuszú. Egytizedük vállalkozó, egyötödük szakmunkás; alacsony a nyugdíjas apák aránya, csak valamivel több, mint hat százalékuk nyugdíjas. Az anyák több, mint kétharmada szellemi foglalkozású – bár iskolai végzettségük alacsonyabb, mint az apáké, az érettségizett anyák jellegzetesen beosztott szellemi foglalkozásokat folytatnak, köztük kevés a szakmunkás és a vállalkozó: ez megfelel az elmúlt évtizedek házasodási szokásainak. A szülők foglalkozása alátámasztja a középosztályi családi háttérre vonatkozó állításunkat, azaz a *hallgatók meghatározó többsége középosztályi háttérű, középosztályi miliőből érkezett.*

4.3. A „gólya” mérések

A karon 2006-ban induló „gólya-mérések” egybeestek az igazgatás-szervező alapszak indulásával. A kar szervezésében 2008-ig folytattuk ezeket a méréseket, melyek ezt követően a Tudományegyetemi Karok (TEK) által koordinált vizsgálat sorozatba illeszkedtek (az általunk kidolgozott kérdőív alkalmazásával). Az elsőéves hallgatókra vonatkozó vizsgálatunk eredményeit a két szak és a tagozatok összehasonlításával elemzem, ezáltal az elemzés alkalmas lesz az eltérő pozíciójú szakok és tagozatok különbségeinek a jellemzésére is.

Ahogy jeleztem, a karon ez volt az első év, amikor a klasszikus jogászképzés mellett az igazgatásszervezők képzése is beindult. A két hivatás, illetve szakmacsoport között – pl. a tevékenység területében – több hasonlóság van, mégis, inkább a különbségek dominánsak, melyek a rekrutáció és a pályamotiváció esetében is érvényesülnek (14. táblázat).

14. táblázat: *A válaszoló elsőéves hallgatók megoszlása szakok és tagozatok szerint, fő*

	Tagozat		Összesen
	nappali	levelező	
Igazgatásszervező	310	221	531
Jogász	356	249	605
Összesen	666	470	1136

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A válaszoló elsőéves hallgatók 46,7%-a igazgatásszervező, 52,4%-a jogász; 58,6%-uk nappali, 41,4%-uk levelező tagozatos volt. Az igazgatásszervező szakon a válaszolók 58,4%-a, a joghallgatók 58,8%-a a nappali tagozatos. Mivel a vizsgált években (2006, 2007, 2008). az elsőéves hallgatók 65-80%-a válaszolt a kérdőív kérdéseire, nincs lényeges eltérés az alapsokaság (az összes elsőéves) és a válaszolók összetétele között (jelen írásban nem súlyoztuk az adatbázist).

4.3.1. Az elsőéves hallgatók összetétele nemek szerint

A válaszoló elsőéves hallgatók között *a nők aránya mindkét tagozaton több, mint hetven százalék*, ami az igazgatásszervező és jogász szakmák elnőiesedését mutatja (ez megfelel az általános felsőoktatási folyamatoknak is, lásd: Fényes 2010). A válaszoló hallgatók között a nappali tagozaton 73,0%, a levelezőn 73,8% a nők aránya; ez közel állt az egyes években a hallgatók október 15-i statisztikai állapot szerinti tényleges megoszlásához. A megkérdezettek között *szakok* szerint is hasonló a helyzet: a joghallgatók 68,4 %-a nő, míg az igazgatásszervezők esetében 78,6 %. A különbség viszonylag jelentős

(statisztikailag szignifikáns), ami az igazgatásszervező szaknak, illetve szakmának még a jogászi szakmánál is erősebb elnőiesedését mutatja. Ha figyelembe vesszük a szakokat és a tagozatokat is, a következő képet kapjuk a hallgatók nemek szerinti megoszlásáról (15. táblázat).

15. táblázat: *A válaszoló hallgatók megoszlása nemek, szakok és tagozat szerint, százalékban*

	Férfiak		Nők	
	nappali tagozat	levelező tagozat	nappali tagozat	levelező tagozat
Igazgatásszervező	22,3	20,3	77,7	79,7
Jogász	31,1	29,5	68,9	70,5
Összesen	27,0	26,2	73,0	73,8
Összesen, fő	174	110	470	329

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés, N=1083

Ahogy arra utaltam, az egyes szakok és tagozatok között viszonylag jelentős a különbség a hallgatók nemek szerinti összetételét illetően; a nők aránya az igazgatásszervező levelező tagozaton a legmagasabb, míg viszonylag magas a férfiaké a jogász levelező tagozaton, ugyanakkor a nemek szerinti hovatartozás szerint nem érvényesül lényeges különbség a két szakma rekrutációjában. Ezek az eredmények a két szakma különbségei mellett az elmúlt évtized felsőoktatási folyamataival, és az egyes szakmák pozícióival függenek össze. Az igazgatásszervezés hagyományosan „női” szakma, már az 1970-es évektől megfigyelhető a gyors elnőiesedése. Ez nem ennyire egyértelmű a jogász szakmák esetében, hisz az 1970-es években még csak a jogászok mintegy egyharmada volt nő; a szakma gyorsuló elnőiesedése a kilencvenes évekre tehető. Ennek több oka is van, az egyik a nők középiskolai tanulmányi eredményességével függ össze, ami javította versenypozícióikat a férfihallgatókkal szemben (Fényes 2009). A másik folyamat a szakma helyzetének indikátoraként értelmezhető; az egyes szakmák „elnőiesedése” általában annak is a jele, hogy az adott szakma munkaerő-piaci pozíciói romlanak, azaz a férfiak „átengedik” az adott szakmákat azáltal, hogy alig választják azokat; hasonló folyamat a tanár szakmák és a közigazgatás elnőiesedése is (Fényes 2010).

4.3.2. Az elsőéves hallgatók lakhely szerinti rekrutációja

Honnan érkeznek a kar hallgatói, milyen térségre gyakorol vonzást a kar? Elsőéves hallgatóink *44,4%-a Hajdú-Bihar megyei, 25,4%-a debreceni*. Ez azt is jelzi, ahogy arra már utaltam és elemeztem, hogy a kar elsősorban a megyében ágyazódott be, a kar fejlődési lehetőségeit az befolyásolja, hogy a megye középiskolásai milyen továbbtanulási stratégiát választanak (Polónyi 2012, Szemerszki 2013). A hallgatók 31,8%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezett, azaz a két megyéből érkeznek az elsőévesek háromnegyede – ez az után követéses vizsgálatunk eredményeihez is közel áll. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből alig érkeznek hallgatók (a válaszolók 4,6%-a), hasonlóan a fővároshoz (1,6%). Viszonylag jelentős hallgatói kör érkezik a szomszéd megyék városaiból is, összességében a megkérdezett hallgatók 76%-a városi, míg 23,1%-a falusi származású, másként közelítve: a kar hallgatói városi középiskolákból érkező városiak (a határon túli magyar, szélesebben a külföldi származású hallgatók aránya 0,8%). Ezek az eredmények a DPR vizsgálatokénak is megfelelnek.

A tagozatok és a szakok között kisebb különbségeket találunk, ha a lakhely szerinti megoszlást elemezzük. A levelező tagozaton valamivel magasabb a hajdú-bihari hallgatók aránya: csaknem felük érkezik a megyéből. A vizsgált két szak között a különbségek részben a képzés felfutásával, részben a településtípussal mutatnak összefüggést. Az igazgatásszervező képzés indulásakor, 2006-ban e hallgatóknak csak a négytizede érkezett Hajdú-Bihar megyéből a nappali tagozaton, addig a levelező tagozatos igazgatásszervezők kétharmada hajdú-bihari volt, ami a jelentkező hallgatók foglalkoztatásával is összefüggött, hisz különösen az első évben azok jöttek a szakra, akik a végzettséggel a munkahelyüket tartották meg, illetve léphettek előre a munkahelyi hierarchiában. E folyamat 2008-ban már kevésbé éreztette hatását, így a szakok és a tagozatok között kisebb különbségek voltak. Ami megfigyelhető: a jogász szakra szignifikánsan kevesebb hallgató érkezett faluról (16%), mint az igazgatásszervező szakra (23,4%) – a budapesti származásúak is inkább a joghallgatók között vannak nagyobb arányban, 2,7%, az igazgatásszervezők esetében 0,5% fővárosi.

4.3.3. A gazdasági aktivitás néhány jellemzője

A hallgatók „gazdasági aktivitását” elsősorban a tagozat alakítja, hisz a válaszoló 666 nappalis hallgatóból senki nem jelezte azt, hogy bármilyen jogviszonyban munkát végezne, ami a később induló országos DPR kutatások eredményei alapján igen meglepő eredmény, még ha figyelembe is vesszük, hogy a térségben alacsony a foglalkoztatás szintje, és kevés lehetőség adódik „diákmunkára” (Gáti – Róbert 2013). A levelező tagozatos elsőévesek közül a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésre 318 fő válaszolt a 470-ből. E válaszolók 54,5%-a alkalmazott, 6,4%-a vállalkozó (így a foglalkoztatottak aránya 60,9%), munkanélküli volt 7%-uk, GYES-en volt 11,8%-uk, eltartott 10,8%, és nyugdíjas 0,6%. Az „eltartott” kategória gyakran azokat a hallgatókat jelenti, akik nem kerültek be a nappali tagozatos képzésre. A két szak között több eltérés is tapasztalható ($p < 0,05$). Az igazgatásszervezők között magasabb az alkalmazottak (58,7 %, a joghallgatóknál 46,4%) és a munkanélküliek aránya (8,7%, joghallgatóknál 5%), míg a jogász levelezős hallgatók között a vállalkozók (7,8 %, igazgatásszervezőknél 4,7%), és az eltartottak (17,3 %, igazgatásszervezőknél 8,7%) aránya magasabb, a GYES-en lévők, és a nyugdíjasok esetében nincs különbség. További sajátosság, hogy az igazgatásszervező szakos hallgatók között jelentős a közigazgatásban, illetve az önkormányzatokban dolgozók száma. Az igazgatásszervezők csaknem négytizede érkezett olyan munkakörből, ami a tágabban érkezett „közigazgatást” jelenti, elsősorban az önkormányzati intézményekből és polgármesteri hivatalokból. Mint minden új képzés esetében, valószínű, hogy néhány évig a képzés a *meglévő munkakör megőrzését szolgálja*, ez a vizsgált időszakban azt is jelentette, hogy a képzés komoly rekrutációs bázisát adta a térség közigazgatása (a jogi és igazgatási képzési terület szabályozásának változásai miatt a kar igazgatási képzései 2013-tól nem indulnak). A levelező joghallgatók esetében is minden tizedik hallgató érkezett a közigazgatásból, és kb. hasonló volt együttesen a rendőrök, büntetés-végrehajtási tisztek, határőrök, pénzügyőrök, valamint a tanárok aránya a hallgatók között. Az egyik csoport esetében a már meglévő pozíciók „megerősítése” és a szervezetben belüli karrier, míg a tanárok esetében valószínűleg a pályamódosítás állhatott a jogi képzés

választása mögött, bár az eddigi tapasztalatok alapján a végzés után a tanárok célja is elsősorban a közigazgatási karrier.

A már dolgozó hallgatók közül legtöbben Debrecenben dolgoztak (30,1%), jelentős a többi Hajdú-Bihar megyei városban (11,3 %), a Nyíregyházán (9,6%) és a Budapesten (6,6%) foglalkoztatottak aránya is. Látható, hogy Debrecennek meghatározó szerepe van a foglalkoztatott levelező tagozatos hallgatók esetében, de a lakhely szerinti megoszláshoz képest kiugró Budapest és kisebb mértékben Nyíregyháza mutatója is. Az igazgatásszervező szakos (levelező tagozatos) hallgatók csaknem egyharmada (31,6 %) dolgozott Debrecenben, egyhatoda a megye más városaiban (14,6%), 7%-a Nyíregyházán, és 3,5%-a százaléka Budapesten. A joghallgatók 27,6 %-a Debrecenben, 12,5%-a Hajdú-Bihar megye más városaiban, 11%-a Nyíregyházán, s 9,4%-a Budapesten állt munkaviszonyban. A különbség, szignifikáns ($p < 0,05$), és a következő tendenciát jelzi: az igazgatásszervezők Debrecenhez és a megyéhez kötődnek inkább, míg a joghallgatók már hallgató korukban is erőteljesebben kötődnek a fővároshoz.

4.3.4. A gólyák iskolai és családi háttere

A kar elsőéves hallgatóinak az iskolai életútjában iskoláik fenntartóinak megoszlását, valamint a szülők iskolai végzettségét vizsgáltam (6. táblázat).

16.táblázat: A hallgatók általános és középiskoláinak fenntartói, százalékban

Szak	Fenntartó	Nappali		Levelező	
		Általános iskola	Középis-kola	Általános iskola	Középis-kola
Igazgatás szervező	Önkormányzati	93,7	84,8	95,0	94,1
	Egyházi	5,6	13,3	4,5	5,0
	Alapítványi	0,3	1,9	0,5	0,9
Jogász	Önkormányzati	92,4	85,3	96,3	92,4
	Egyházi	5,6	11,0	2,0	6,0
	Alapítványi	0,9	2,0	0,5	1,2

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés, (általános iskola N = 1125 középiskola N= 1000)

Az általános és a középiskolák fenntartói összetételében néhány jelentős eltérés tapasztalható. A nappali tagozatos hallgatók között magasabb az aránya az egyházi iskolákba járóknak, amit az életkori eltérés és az iskolaszervezet ezzel összefüggő eltérése kellően magyaráz. Még nagyobb az eltérés, ha a középiskolák fenntartóit vesszük figyelembe, bár az eltérés elsősorban az igazgatásszervező szakos levelező tagozatos hallgatók, és a többi hallgatói csoport között figyelhető meg. Az egyházi középiskolákba járók jelentős arányát (különösen az igazgatásszervező nappali tagozatos hallgatók esetében) természetesen a térség iskolahálózatának sajátosságai is alakítják. Még nagyobb eltérések vannak a középiskolák típusa alapján: lényegesen kisebb eltérés a két szak nappali tagozatos hallgatói között, és nagyobb különbség a nappali tagozatok és a levelező tagozatok között (17. táblázat).

17. táblázat: *A hallgatók által végzett középiskolák típusa, százalékban*

Szak	Középiskola típusa	Nappali	Levelező
Igazgatásszervező	Gimnázium	76,9	50,2
	Szakközépiskola	32,1	49,8
Jogász	Gimnázium	88,1	65,7
	Szakközépiskola	11,9	34,3

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés, (N = 1126 középiskola $p < 0,01$).

Hasonló eltéréseket tapasztalhatunk a szülők iskolai végzettsége, valamint a szakok és a tagozatok között (18., 19. táblázat).

18. táblázat: *Az apák iskolai végzettsége, százalékban*

Iskolafokozat	Igazgatásszervező		Jogász	
	nappali	levelező	nappali	Levelező
Befejezetlen általános	–	2,3	–	0,4
Általános iskolai	1,6	12,4	1,7	10,6
Szaktanulmányképző	30,5	40,4	15,0	28,6
Szakközépiskola	23,1	17,0	20,7	19,6
Gimnázium	23,7	17,9	16,4	19,2
Főiskola	11,0	6,9	15,0	8,2
Egyetem	6,6	2,8	29,7	12,7
Nem tudja	3,6	0,5	1,4	0,8

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés, (N = 1118, p<0,01)

19. táblázat: *Az anyák iskolai végzettsége, százalékban*

Iskolafokozat	Igazgatásszervező		Jogász	
	nappali	levelező	nappali	Levelező
Befejezetlen általános	–	1,4	–	0,8
Általános iskolai	4,3	18,8	2,6	10,2
Szaktanulmányképző	11,8	21,6	5,1	19,1
Szakközépiskola	19,1	14,7	14,3	11,4
Gimnázium	32,9	24,8	22,9	31,3
Főiskola	22,4	14,2	31,4	18,3
Egyetem	7,9	4,6	22,0	8,5
Nem tudja	1,6	–	1,7	0,2

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N = 1118, p<0,01)

A szülők iskolai végzettsége között a jelzett hazai házassági minták érvényesülnek: szaktanulmány végzettségű férj és középfokú végzettségű feleség, illetve felsőfokú végzettségű férj és középfokú végzettségű feleség. A tagozatok között szignifikáns különbség érvényesül, a nappali tagozatosok szüleinek iskolai végzettsége rendre magasabb a levelező tagozatosokénál. A nappali tagozaton a joghallgatók

szüleinek iskolai végzettsége magasabb, mint az igazgatásszervezőké. A szülők iskolai végzettsége megfelel a szakok és szakmák hazai rekrutációs folyamatainak, azaz minél magasabb egy szak, szakma társadalmi presztízse, annál magasabb a szülők, különösen az apák iskolai végzettsége - ez utóbbi a kilencvenes évek felsőoktatási folyamatai miatt néhány éven belül változhat (Fényes 2010, Szemerszki, 2012). A szülők iskolai végzettségére vonatkozó eredményeink nem mutatnak alapvetően más képet, mint az országos DPR méréseknek a karra vonatkozó eredményei, (lásd M3. táblázatot); bár a diplomás szülők aránya a kari mérésben valamivel alacsonyabb, amit az adatfelvétel eltérő időpontja is magyarázhat.

A tagozatok közötti származási háttérbeli különbségeket az 1973-as jogászkutatás is regisztrálta; a két tagozaton végzettek eltérő szakmai karrierjét is detektálta e kutatás (Angelusz és mtsai 1977), azonban az eltérő szakmai karrierre nincs közvetlen hatása a családi társadalmi háttérnek, inkább a későbbi pályakezdés és az addigi szakmai életút hatásáról lehet szó, ugyanakkor a korabeli kutatásban nem vizsgált kulturális és társadalmi tőkéknek a hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül – így például ezek közé tartozik az általánosabban ható (korabeli szóhasználat) értelmiségi mintaadás a családon belül, vagy a jogász családtagok magasabb arányából fakadó „születési rendi” hatás. Kutatásaink is azt mutatják, hogy a két tagozaton végzett hallgatók szakmai karrierútjában nagyon lényeges különbségek vannak, mind a munkába kerülés módjában, mind a jogi területben, ahol a végzettek dolgoznak – ez arra utal, hogy az 1973-ban Angeluszék által feltárt különbség egy tartós tendencia, melynek csak egyik, és indirekt magyarázata a szülők iskolai végzettsége.

A joghallgatók társadalmi rekrutációját vizsgálva általában megfogalmazható, hogy meghatározó többségük középosztályi származású, annak szűkebb és tágabb értelmezésében is, ha a „középosztály” egyik kritériumának a szülők, hagyományosan az apák iskolai végzettségét fogadjuk el; a szűkebb értelmezés a diplomás végzettséget, a tágabb a középfokút fogadja el – az iskolai végzettség emelkedése miatt a szűkítő értelmezés tűnik indokoltnak. Természetesen a csak a szülők iskolai végzettségére koncentráló értelmezés nem veszi figyelembe a középosztálynak az életmóddal, értékekkel, habitussal jellemezhető sajátosságait.

A hazai jogászképzés intézményei között lényeges eltérések vannak a „beágyazottságuk” és a rekrutációjuk alapján. A budapesti jogi karok,

de különösen az ELTE hallgatói országos térségi rekrutációja mellett a szülők iskolai végzettségét tekintve is magasabb státuszú családokból toborzódnak. A vidéki jogi karok inkább helyi beágyazottságúak, „regionális egyetemek”, ami nem értékkategória, hanem csak azt írja le, hogy hallgatóik meghatározó része az egyetem földrajzi környezetéből származik – ez azonban a „települési lejtő” és a térségi egyenlőtlenségek következtében azt is jelenti, hogy alacsonyabb státuszú családokból származnak, mint a budapesti joghallgatók.

A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán folytatott vizsgálatok emellett lényeges különbségeket mutatnak a karon tanuló, különböző szakos hallgatók társadalmi rekrutációját tekintve, amit a tagozatok is lényeges módon befolyásolnak. A családi, társadalmi háttérüket tekintve magasabb státuszúak a nappali tagozatos joghallgatók, és alacsonyabb státuszú családokból érkeztek általában a levelező tagozatos hallgatók, és különösen a kar levelező tagozatos igazgatásszervező szakos hallgatói. A szakok és a tagozatok közötti különbségek egy részét a professziók társadalmi presztízse, általánosabb státusza magyarázza, a szülők iskolai végzettségének a hatása inkább indirekt. Lényeges különbségek érvényesülnek a joghallgatók nappali és levelező tagozaton végzett csoportjai között a végzés utáni karrier utak és lehetőségek esetében – ezt a jelenséget a továbbiakban még érintem

5. A professzió-kép elemei: a pályaválasztás motívumai

5.1. A pályaválasztás motívumai, információk a szakról

A pályaválasztás kapcsán több, egymással szorosan összefüggő dolgot vizsgáltunk: a szakról való információszerzés forrásait, az egyetem és a szak választásának összetevőit. Korábbi, a tehetséggondozó programban és a végzett hallgatók között felvett kérdőíveink elemzése azt mutatta, hogy a kar hallgatói leginkább az egyetem és a kar által kiadott tájékoztató anyagok alapján informálódtak a karról és választott szakjukról, a szakot alapvetően önállóan választották, és fontosnak tartották a Debreceni Egyetem hírét (Fónai 2009a, Márton – Fónai 2010, Márton 2013). Jelen kötetben a pályaválasztási elméleteket és a pályaválasztásra ható aktorok szerepét nem vizsgálom, alapvetően a kar hallgatóinak, a „golya méréseken” és az „alumni után követésnek” az eredményeit ismertetem.

5.1.1. Honnan informálódtak az elsőévesek?

A kar helyzete, működése és jövője szempontjából kifejezetten fontos, hogy a potenciális hallgatók *honnan szereznek információkat* a karról és a képzésekről, milyen képet látnak, tapasztalnak, milyen a kar külső képe. Az információkra vonatkozó kérdéseink a lehetséges információforrások és aktorok *fontosságára* vonatkoztak: a fontossági sorrendek azt mutatják, hogy milyen területekre érdemes és kell koncentrálni a kar hallgatói kapcsolatainak az építésénél. A lehetséges aktorok fontossága mellett nyitott kérdéssel is vizsgáltuk a lehetséges információk forrását (20. táblázat).

20. táblázat: *Honnan informálódott a választott szakról (skálaátlagok)**

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
A felvételi tájékoztatóból	3,09	3,29	2,80	2,77	2,95
Az egyetem tájékoztató anyagából	2,72	2,33	2,53	2,31	2,48
Ismerőse ilyen szakra jár	1,92	2,06	2,73	2,51	2,41
Sok helyről hallott róla	1,78	1,87	2,66	2,47	2,30
Egyéb ismerőstől	1,49	2,02	2,19	2,06	1,99
A szülőktől	1,92	1,37	2,30	1,51	1,88
A médiából	1,57	1,83	1,92	1,75	1,79
A családban van ilyen végzettségű	1,61	1,16	2,22	1,72	1,78
Iskolájától, tanárjától	1,61	1,48	2,10	1,45	1,74
„Nyílt napon” volt	1,82	1,11	2,03	1,19	1,63
A munkahelyén informálták	1,06	2,20	1,23	1,55	1,54
Házasság, - élettársától	1,05	1,22	1,12	1,31	1,19

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*Négyfokozatú skálán, ahol az 1 = egyáltalán nem játszott szerepet, 4 = döntő szerepet játszott.

A kar hallgatói lényegesen eltérő módon informálódnak a karról és a képzésről a tagozatok és a szakok alapján. Az eltéréseket az élethelyzet, az egyes tagozatok és szakok sajátosságai egyaránt alakítják. Az összes megkérdezett válasza alapján érdekes kép rajzolódik ki: az informálódás aktorai között *egyidejűleg jelentős a*

formális és az informális aktorok szerepe; a különböző tájékoztató anyagoké, és az informális kapcsolati hálóé. A megkérdezettek szerint viszonylag mérsékelt a középiskolák szerepe a választott szakról és a karról történő információszerzésben, ami a levelező tagozatos hallgatók esetében érthető, a nappali tagozatosok esetében azonban már kevésbé, hisz a diákok tájékoztatása folyamatos a végzős középiskolai évfolyamon. Ezt igazolja a jogász nappali tagozatos hallgatók rangsora, hisz ők relatíve nagy szerepet tulajdonítanak az iskolájuknak és tanáraiknak – az igazgatásszervező szak esetében valószínű, hogy maguk az iskolák sem rendelkeznek még kellő információval az új képzésről. Az egyes szakok esetében jellegzetes mintázata figyelhető meg a tájékozódásnak. Az *igazgatásszervező nappali tagozatosok* a tájékoztató anyagokat emelik ki, a többiekhez viszonyítva kisebb jelentőséget tulajdonítanak az iskolának, az ismerősöknek és a családjuknak – ezt a szak újszerűsége magyarázza. Az *igazgatásszervező levelező tagozatosok* a formális lehetőségek mellett az ismerőseik és a munkahelyük szerepét hangsúlyozzák. A *jogász nappalis* hallgatók esetében – bár viszonylag alacsony mutatók mellett – a formális csatornákat sokféle informális csatorna, network egészíti ki, ami azt jelzi, hogy „semmit nem bíznak a véletlenre”, és az ő esetükben érvényesül leginkább a család orientáló szerepe. A *levelező tagozatos jogászok* esetében is az figyelhető meg, hogy sok aktort hallgatnak meg, és csaknem annyira fontosnak tartják az informális szereplőket, mint az egyetem tájékoztató anyagait. Az információforrások fontosságát vizsgálva megfogalmazható, hogy *legalább akkora szerepet játszanak a formális, mint az informális aktorok, azaz a különböző, „írásos” anyagok mellett nagyon fontos a képzés rangján, hírnevén alapuló informális vélemények szerepe.* Ezt igazolja a nyitott kérdésre („Honnan voltak információi a választott szakról,”) adott válaszok megoszlása is (21. táblázat).

21. táblázat: *Honnan informálódott a választott szakról, %*

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Internet	52,7	26,0	19,5	24,0	28,4
Ismerős	8,1	19,5	29,3	22,0	21,4
Család, rokonok	10,8	1,3	21,1	7,0	11,5
Felsőoktatási táj.	9,5	24,7	7,5	7,0	11,2
Munkatársa	0,0	13,0	0,0	12,0	5,7
Iskola, tanár	4,1	3,9	9,8	2,0	5,5
Barát	5,4	5,2	1,5	6,0	4,2
A kar hallgatója	1,4	0,0	4,5	5,0	3,1
Egy jogász	1,4	0,0	0,8	9,0	2,9
Média	0,0	2,6	1,5	3,0	1,8
Az egyetem híre	1,4	2,6	0,0	0,0	1,3
Nyílt nap	0,0	0,0	3,0	0,0	1,0
Honlapok	1,4	0,0	0,0	2,0	0,8
Kari tájékoztató	1,4	0,0	0,8	0,0	0,5
Más egyetem	2,7	0,0	0,0	0,0	0,5

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A nyitott kérdésre adott válaszok megoszlása az egyes szakok és tagozatok esetében lehetőséget ad a kar rekrutációs politikájának az átgondolására a módszereket és az aktorokat illetően. Ezek között az Internet lehetőségei kiugróak, ami kellően igazolja a kar honlapjának interaktívabbá tételét e területen is. A szakok és a tagozatok lényeges eltérései az eltérő eszközök, technikák és megközelítések alkalmazását indokolják: a potenciális nappali tagozatos hallgatók körében az eddiginél sokkal nagyobb súlyt szükséges a középiskolákra fordítani, míg a levelező tagozaton, különösen az igazgatásszervező szak esetében, a munkahelyek megkeresése is indokolt lehet. Meglepően alacsony a média és a kar saját tájékoztató anyagainak a hatása a szakról történő informálódás területén, amiből egyenesen következik, hogy az eddiginél nagyobb szerepet kell szánni a kar saját készítésű PR és média anyagainak. Mivel az egyetem és a kar híre áttételesen,

az informális hálón keresztül éri el a potenciális hallgatókat, a PR és média aktivitás mindenképpen indokolt.

5.1.2. Továbbtanulási motivációk: miért jelentkezett egyetemre

A továbbtanulási motivációk között az egyetemre jelentkezés okai mellett a Debreceni Egyetem választásának összetevőit vizsgáltuk. A továbbtanulási motivációk a *végzettséghez kapcsolódó anticipációt* jelentenek; mit akar a megkérdezett a diploma révén elérni. A Debreceni Egyetem választása az egyetem és a kar szempontjából fontos: milyen tényezők miatt választották azt az egyetemet, azaz az egyetem miért jelenti az egyéni célok megvalósításának a lehetőségét (22. táblázat).

22. táblázat: *Miért jelentkezett egyetemre (skálaátlagok)**

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Ez a szakma érdekli	3,33	3,12	3,49	3,53	3,40
Diplomát szeretne szerezni	3,80	3,17	3,74	2,61	3,34
Karrierje miatt	3,35	3,14	3,46	3,22	3,31
A munkanélküliség miatt	3,17	2,75	3,01	2,18	2,77
Vonzó a diákélet	2,96	2,07	2,81	1,91	2,47
A tanulás mellett dolgozni tud	1,64	2,84	1,65	2,47	2,11
A szülei is diplomások	1,60	1,37	2,22	1,31	1,70
Nem szeretne még dolgozni	2,14	1,45	1,71	1,40	1,67
Munkahelyi előmenetele miatt	1,23	2,38	1,39	1,56	1,62
Jelenlegi munkája miatt	1,11	1,94	1,04	1,68	1,43
Mindegy mit, csak tanuljon	1,35	1,24	1,23	1,29	1,27
Házass/ élettársa kérésére	1,07	1,30	1,01	1,22	1,15

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*Négyfokozatú skálán, ahol az 1 = egyáltalán nem játszott szerepet, 4 = döntő szerepet játszott.

Az egyetemi továbbtanulás szándékában elsősorban a *tagozat alapján* figyelhető meg bizonyos eltérés. Tagozattól és szaktól függetlenül a szakma, a diploma, a karrier és a munkanélküliség elkerülése az alapvető oka a továbbtanulásnak, amihez a nappali tagozatra jelentkezők esetében fontos még a vonzó diákélet lehetősége is. Az egyetemi továbbtanulás választásában lényeges különbség, hogy a

nappali tagozatra jelentkezők magát a diplomát, míg a levelező tagozatra jelentkezők a szakmát tartják fontosabbnak. Ez az eltérés több dologgal is magyarázható, de valószínűleg az eltérő élettapasztalatokkal is magyarázható. Meglepő a választások indokai között a munkanélküliségre vonatkozó vélemények eltérése, ami azt mutatja, hogy a nappali tagozatra jelentkezők inkább gondolják azt, hogy az egyetemi diploma lehetőséget ad munkanélküliség megelőzésére. A továbbtanulási motivációk között a jogász levelező tagozatos hallgatók mutatnak lényeges eltérést: a diploma kevésbé érdekli őket, mint a szakma. Ez a feltételezett anticipációkkal ellentétes, ami azt jelenti, hogy a levelező tagozatos jogász hallgatókat sokkal inkább vonzza maga a szakma, mint a megszerezhető „dr” cím. Az élethelyzet eltérései alakítják a továbbtanulási szándékokat is, ami a Debreceni Egyetem választásának indokai között is szerepelnek, így pl. a nappali tagozatosok között fontosabb a vonzó diákélet választása, míg a levelező tagozatosok között a munkahelyi előremenetelre vonatkozóak. Lássuk, miért jelentkeztek a hallgatók a Debreceni Egyetemre (23. táblázat).

23. táblázat: *Miért választotta a Debreceni Egyetemet? (skálaátlagok)**

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Az egyetem jó híre	2,29	2,37	3,00	2,57	2,64
Ezen a területen a legjobb intézmény	2,44	2,51	2,96	2,35	2,62
Lakóhelye közel van	2,30	2,41	2,37	2,72	2,46
Tetszik a város	2,38	1,90	2,77	2,11	2,35
A diploma szükséges a munkához	2,08	2,12	2,37	1,73	2,07
Barátai is tanácsolták	2,31	1,85	1,81	1,68	1,88
Ismerősei tanácsolták	2,01	1,59	2,08	1,62	1,85
Szülei tanácsolták	2,16	1,32	2,22	1,39	1,82
Kollégiumot kapott	2,34	1,85	1,34	1,36	1,64
A munkahely is támogatja	2,27	1,68	1,28	1,24	1,55
Máshová nem vették volna fel	1,89	1,54	1,34	1,26	1,46
Felvételi nélkül vették fel	1,23	1,46	1,16	1,88	1,42
Ide vették a fel a legkönnyebben	1,40	1,49	1,41	1,30	1,39
Tanárai tanácsolták	1,53	1,23	1,51	1,07	1,34
Házass/ élettársa tanácsolta	1,08	1,41	1,06	1,41	1,25

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*Négyfokozatú skálán, ahol az 1 = egyáltalán nem játszott szerepet, 4 = döntő szerepet játszott.

A Debreceni Egyetem, benne természetesen az Állam-és Jogtudományi Kar választásában az *egyetem, és a kar színvonala, jó*

híre mellett az egyetem közelsége és a város vonzása gyakorolt jelentős hatást. Ez azt is jelenti, hogy az egyetem, illetve a kar képzésének színvonala, az arról kialakult kép mellett legalább olyan fontos az is, hogy az egyetem „helyben van”, és a potenciális hallgatók magával a várossal is elégedettek. Az egyetem választására a szaknak és a tagozatnak is hatása van, amit az eltérő élettapasztalatok, a képzéssel és a végzettséggel összefüggő, eltérő célok, valamint a szakok ismertsége, a képzés hagyománya is alakít. Az egyetem, illetve a kar híre, színvonala leginkább a nappali tagozatos jogász hallgatók esetében számít jelentősnek az egyetem választásában. A város vonzása a nappali tagozatos hallgatók esetében fontosabb. A lakóhely közelsége némileg jelentősebb a levelező tagozatra járók esetében. A kar szempontjából informatív eredmény, hogy a nappali tagozatosok mindkét szakon sokat adnak a szülők, ismerősök, barátok véleményére a továbbtanulási döntésnél. Ez azt is jelenti, hogy eltérő módon kell „megszólítani” a potenciális hallgatókat: a kar képzésének jó hírére alapozva, – mely minden szak és tagozat esetében meghatározó választási szempont – a potenciális nappali tagozatosok körében az informális kapcsolati hálózatot is célcsoportként kell kezelni. A lehetséges levelező tagozatos hallgatók döntéseit nehezebb alakítani, válaszaik alapján számukra a kar képzésének színvonala mellett a képzés elérhetősége, az igazgatásszervező szakosok esetében pedig a diploma közvetlen alkalmazhatósága is sokat számít. Azt is vizsgáltuk, hogy a hallgatók az egyes aktoroknak mekkora jelentőséget tulajdonítottak továbbtanulási döntésük meghozatalában (24. táblázat).

24. táblázat: *Ki döntött a szak választásáról? (skálaátlagok)**

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Önállóan döntött	3,57	3,67	3,58	3,75	3,64
A szülőkkel közösen döntött	2,21	1,54	2,49	1,59	2,07
Édesanyjával közösen döntött	2,12	1,70	2,22	1,65	1,98
Édesapjával közösen döntött	1,54	1,29	2,04	1,42	1,67
Házass/ élettársával együtt	1,09	2,16	1,11	1,93	1,64
Munkahelye megőrzése miatt	1,13	2,23	1,10	1,39	1,47
Egy barátja gyakorolt hatást	1,17	1,55	1,41	1,25	1,34
Más személlyel együtt döntött	1,16	1,66	1,12	1,54	1,33
Barátjával együtt döntött	1,21	1,71	1,24	1,16	1,29
A munkahelyi vezetőjével együtt	1,00	1,47	1,03	1,11	1,14
A szülők döntöttek	1,05	1,04	1,20	1,08	1,12
A hallgató egy tanárával közösen	1,05	1,19	1,12	1,00	1,09
A munkahelyi vezetője döntött	1,00	1,34	1,04	1,03	1,09
Az édesanyja döntött	1,05	1,02	1,06	1,03	1,05
Az édesapja döntött	1,03	1,00	1,05	1,03	1,03
Egy tanára döntött	1,02	1,12	1,02	1,00	1,03

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*Négyfokozatú skálán, ahol az 1 = egyáltalán nem játszott szerepet, 4 = döntő szerepet játszott.

A szak választását a hallgatók tagozattól függetlenül önálló döntésnek tartják, bár a nappali tagozatosok esetében e döntésre a szülőknek, különösen az anyáknak, viszonylag jelentős hatása van. A nappali tagozatosok önálló döntése *mögött* minden bizonnyal ott van a család,

a szülők hatása, amit a döntésben vállalt szülői szerep mellett a képzésről szerzett információk esetében is tapasztalhatunk. A továbbtanulási, szakválasztási döntés számos, figyelemreméltó eredményt mutat: úgy tűnik, *a család mellett* nem gyakorol más szereplő komoly hatást a döntésre. Ez természetesen így csak részben igaz, hisz a döntés meghozatalát a *lehetséges információforrások lényegesen alakítják*. Ezt figyelembevéve is szembevetnő pl. az iskola, a tanárok hatásának elhanyagolható szerepe a konkrét döntésekben. Egy 1996-ban folytatott vizsgálat sokkal nagyobb családi és egyéb informális hatást talált, ami az eltérő módszertanból is következhet – ami biztosnak látszik, az a különböző természetes aktorok közül a család szerepének nagy súlya saját és az 1996-os kutatásban is (Feith – Badó 2000). A levelező tagozatosok esetében nyilvánvalóan fontos a házastársak, élettársak szerepe e döntésekben. A munkahely megtartása, a munkahelyi vezető hatása a döntésekre elsősorban az igazgatásszervezők esetében érvényesül, ami azt jelenti, hogy az igazgatásszervező levelező tagozatos hallgatók – más válaszaik alapján is – már meglévő állásaikat „biztosítják be” a továbbtanulással, illetve a hivatali előrelépésüket akarják garantálni. A levelezős jogászhallgatók pályaválasztási döntései sokkal összetettebbek, kevésbé a már meglévő státusz biztosítása a céljuk. Ezeket a szándékokat nyitott kérdéssel is vizsgáltuk (25. táblázat).

25. táblázat: *Miért választotta a szakot %*

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Mindig ez érdekelte	44,7	17,9	42,5	25,0	33,3
Sokirányú elhelyezkedés	14,5	20,5	6,8	6,7	11,0
Ez akar lenni	3,9	7,7	6,8	16,3	9,0
Humán érdeklődésű	5,3	0,0	12,9	3,8	8,4
A szakmájához kell	6,6	20,5	0,0	4,8	6,7
Karrier, érvényesülés	2,6	12,8	0,8	10,6	6,2
Ismeretei bővítése	3,9	3,8	1,5	8,7	4,4
Biztos jövő	2,6	5,1	3,8	3,8	3,8
Elhelyezkedéshez	7,9	3,8	0,8	1,0	2,8
Sokoldalú, érdekes	3,9	1,3	0,0	4,8	2,3
A diploma miatt	0,0	1,3	3,8	1,9	2,1
Családtag javaslatára	0,0	1,3	4,5	1,0	2,1
Családtagja is ez	1,3	0,0	3,8	1,0	1,8
Emberekkel akar foglalkozni	0,0	1,3	3,0	1,9	1,8
Fontos számára a tanulás	0,0	0,0	1,5	4,8	1,8
Kényszer	1,3	0,0	3,0	1,0	1,5
Barátja javaslatára	1,3	2,6	0,0	1,0	1,0
Színvonalas képzés	0,0	0,0	1,5	1,9	1,0
Igazságérzete miatt	0,0	0,0	1,5	0,0	0,5

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A szak választására vonatkozó nyitott kérdés lényeges eltéréseket mutat a szakok és a tagozatok között. A nappali tagozatos hallgatók elsősorban azért választották szakjaikat, mert az érdeklő őket. A levelező tagozatosok esetében a szakma, a karrier és az érvényesülés játszik nagyobb szerepet; az igazgatásszervezők esetében a már meglévő státusz megőrzése, és az abban való érvényesülés, míg a jogász levelezősök esetében a jelenlegi szakmájukhoz és státuszukhoz nem kötődő karriernek és érvényesülésnek van nagyobb szerepe. Figyelmet érdemel, hogy az elhelyezkedési esélyeket az igazgatásszervező szakos hallgatók sokkal fontosabbnak és reálisnak tartják a szakma esetében, és ez komoly hatást gyakorolt a szak választására is. A szakválasztás motívumai minden esetben az *érdeklődés – szakma – karrier* tengelyen húzódnak, egyéb személyes motívumoknak (pl. tudásvágy), vagy aktoroknak (iskola, család, barátok, a szakma kiemelkedő személyisége, stb.) nagyon csekély a hatása – ez utóbbi bizonyos mértékig ellentmond a rangsorolás eredményeinek (pl. a család hatását illetően). Az 1996-os kutatásban a motivációk három kérdéskör köré csoportosultak, a családi, baráti, személyes hatások köré, a hallgatók fontosnak tartották a jogi pályák presztízsét és anyagi lehetőségeit, és olyan tényezőket, mint a „jogélet rejtelméi”, és az igazságszeretet (Feith – Badó 2000). Még ha az eltérő metodikának a válaszokra gyakorolt hatását is figyelembe vesszük, akkor is feltűnő, hogy a kétezres években magának a professziónak a hatása a meghatározó, és kevésbé érvényesültek egyéb tényezők.

5.2. A végzett hallgatók pályaválasztási motívumai

A kar végzett és válaszoló hallgatóinak a 82 százalékát első jelentkezésre vették fel a Debreceni Egyetemre. Egyötödük már az általános iskola felső tagozatában úgy gondolta, hogy jogra jelentkezik, azaz esetükben igen korai pályaválasztási szándékról és döntésről van szó, több, mint egyharmaduk csak a középiskola második terminusában döntött, a levelezősök esetében pedig a felnőttkori pályaválasztásnak is nagy szerepe van. A korai pályaválasztás inkább jellemzi a nappali tagozatosokat, és azokat, akiknek a családjában volt, vagy van jogász. A jellemző választás azonban a középiskolára esik: a válaszolók több,

mint fele a középiskola utolsó éveiben választotta a szakmát, illetve a szakot. A *jogász szak* választása nagymértékben önálló döntésük volt (26. táblázat).

26. táblázat: *Milyen hatást gyakorolt döntésére a szak választásában... (négyfokozatú skálán)*

	Tagozat		Teljes minta
	nappali	levelező	
Önállóan döntött	3,41	3,68	3,48
Mindkét szülővel, közösen döntött	2,37	1,84	2,22
Édesanyjával, közösen döntött	1,82	1,51	1,73
Édesapjával, közösen döntött	1,47	1,34	1,43
Barátja, ismerőse gyakorolt meghatározó hatást	1,33	1,42	1,36
Barátjával együtt döntött	1,18	1,42	1,22
Egyéb személlyel együtt döntött	1,12	1,20	1,14
Őn, és egy tanára, közösen döntött	1,19	1,00	1,14
A szülők döntöttek	1,14	1,04	1,11
Valamelyik tanára döntött	1,09	1,11	1,11
Csak az édesapja döntött	1,09	1,00	1,06
Csak az édesanyja döntött	1,05	1,01	1,04

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A négyfokozatú skálaátlagok alapján a szak választása önálló döntés eredménye volt, arra a szülőkkel történt közös konzultáció gyakorolt nagyobb hatást. A többi szereplő hatása elhanyagolható, ami az iskolák esetében figyelmeztető jel arra, hogy hatásuk tanulóik pályaaspirációira elenyésző. Ezek az eredmények a korai pályaválasztási döntéseket, és a nagyfokú motiváltságot jelzik és igazolják. A levelező tagozaton természetesen még jelentősebb az önálló döntés, és más aktorok hatása. A motiváltság mellett legalább ennyire fontos, hogy honnan volt a hallgatóknak információja a jogról, mint választott

szakról, szakmáról. Az aktív és a végzett hallgatók rangsorai között nincs lényeges különbség, így az 1996-os kutatással történő összehasonlítás is hasonló eredményeket hoz, azaz a lehetséges eltérések kisebb mértékben attól függnének, hogy valaki még hallgató, vagy már végzett, és nagyobb különbségek érvényesülnek a kilencvenes évek és a kétezres évek választásai között (27. táblázat).

27. táblázat: *Honnan voltak információi a választott szakról... (négyfokozatú skálán)*

	Tagozat		Teljes minta
	nappali	levelező	
A felvételi tájékoztatóból	2,75	2,58	2,71
Sok helyről hallott róla	2,52	2,21	2,44
A szülőktől	2,22	2,05	2,17
A médiából	2,13	1,72	2,03
Az iskolától, tanárától	2,09	1,51	1,95
Ismerőse jár ilyen szakra	1,89	2,05	1,93
Az egyetem tájékoztató anyagából	1,93	1,79	1,89
Egyéb ismerőstől	1,68	1,56	1,65
"Nyílt napon" volt	1,83	1,33	1,71
A családban is van jogász, tőle	1,49	1,56	1,51
Más helyről	1,44	1,49	1,45

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A kar végzett hallgatói leginkább a felvételi tájékoztatóból tájékozódtak a szakról, emellett "híreknek", a "hallomásnak" és a szülőknél van még valamelyes szerepe. Ez azt is jelenti, hogy sem a középiskolák, sem maga az egyetem, a kar nem gyakorol lényeges hatást a tájékoztatásra, a leendő hallgatók tájékozottságára. A "sokat hallott róla" válaszok a képzés "hírere", "értékere" vonatkoznak, ami azt jelenti, hogy a karnak nagyon nagy "rekrutációs és reputációs" tartaléka van a róla kialakult arculat alakítása révén a potenciális hallgatók véleményének és döntésének az alakításában. Ezek az eredmények újra megerősítik a korai, és önálló döntéseket, azaz a korai pályaválasztást és a szakmai anticipációkat (a szakmára vonatkozó, előrevetített elvárásokat), ami a nagyfokú azonosulás jele.

6. A hivatás presztízse

6.1. Szakmák presztízse az országos DPR vizsgálatokban

A weberi megközelítésben „presztízs”, pontosabban a „társadalmi megbecsülés” a „rendi helyzetnek” hatékonyan megkövetelt pozitív, vagy negatív privilégiuma, mely az életmódon, a formális oktatáson, a születés, vagy a foglalkozás presztíziséen alapul (Weber 1987: 303–308.). Az egyes foglalkozások, szakmák, hivatások (professziók) presztízse egymástól lényegesen eltér, ami a „társadalmi megbecsülésen” túl, és azzal szoros összefüggésben, az egyes szakmák státuszának, a státusz összetevőinek az eltérését is jelentik (a foglalkozások megnevezésére használt fogalmak is visszaadják a köztük lévő presztízs-és státuszbeli különbségeket, így például az, hogy mit nevezünk foglalkozásnak, szakmának, vagy hivatásnak). Bár úgy tűnik, hogy a foglalkozások, a professziók státusza az átfogóbb, mégis, a presztízzsel és a státusszal foglalkozó elméleti magyarázatok nem egységesek, és a fogalmakat gyakran egymásra felcserélhetően használják. Az empirikus foglalkozás-presztízs vizsgálatok a foglalkozások pozíciójának – státuszának, presztízisének – a vizsgálata az osztály –és rétegtagozódásnak, a társadalmi mobilitásnak az elemzéséhez kapcsolódnak, oly módon, hogy az egyes foglalkozások státuszok és presztízisük alapján osztályokat (rétegeket) alkotnak (Léderer 1977:10). Az eltérő státuszú foglalkozások a köztük lévő különbségek alapján hierarchikusan rendeződnek, társadalmi, gazdasági csoportként jelennek meg. A foglalkozások státuszának és a presztízisének a viszonyát úgy lehet jellemezni, hogy a státusz egy foglalkozás objektív helyzetét mutatja a jogok és a juttatások szintetikus kifejeződésésként, ám e státusz „megjelenése” a foglalkozások presztízisének a hierarchiájaként értelmeződik, azaz a presztízs a státusz szimbolikus transzformációja, szintézise (Léderer1977:18). A presztízs a társadalmilag előnyös helyzet és hatalom formája, mely egy közösséghez tartozáshoz kapcsolódik, inkább szimbolikus előnyként és hatalomként (Goldthorpe – Hope 1977:251). A társadalomban érvénysülő presztízshierarchiát, például a foglalkozások között, a résztvevők kommunikációja hozza létre, sajátossága, hogy a felettük állókat respektálják, a velük egyenlőket elfogadják partnerként, az alattuk állókat pedig lenézik.

A foglalkozások (hivatások, professziók) sajátossága, hogy a társadalmi státuszhoz kapcsolódó tényezők egymásra hatását mutatják, ezek egy része, mint a képzettség, előzmény, más része pedig, mint a jövedelem, a fogyasztás, és az életmód, pedig következmény. A foglalkozások közötti eltérő helyzetet, melyet a hozzájuk kapcsolódó tudás, hatalom, jövedelem és társadalmi hasznosság alakít, jellemzik a presztízzsel, általánosabban a társadalmi – gazdasági státusz indexszel (Róbert 1997).

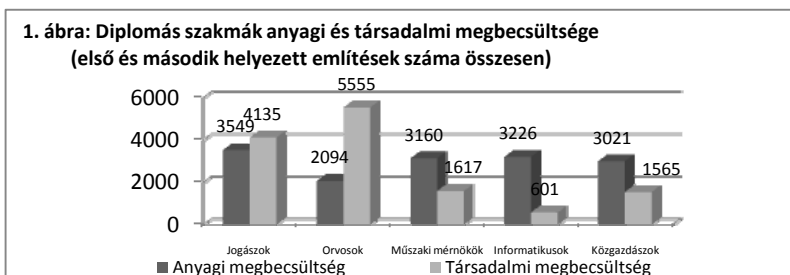
A vázoltak fényében nem könnyű arra válaszolni, hogy a foglalkozások, professziók társadalmi helyzetének (a hierarchiában elfoglalt helyének) a státusz, vagy a presztízis-e a jobb mutatója, ezért használják e fogalmakat felváltva (bár konceptuálisan megkülönböztethetők). Gyakran a foglalkozások, hivatások „státuszát” annak presztízisével jellemzik, annak ellenére, hogy a presztízis az általánosabb státusznak csak az egyik összetevője (Márton 2013).

Mivel a jogász professziók a magas státuszú és presztízisű professziók közé tartoznak, és esetükben a professzió történetéből fakadóan a presztízisnek kiemelkedő szerepe van, e fejezetben a joghallgatóknak és a végzett, frissdiplomás jogászoknak a professziójukkal összefüggő, a presztízisre vonatkozó elvárásait elemzem. Ezt indokolja az is, hogy a jogászi énképben és a jogász kutatásokban, részben Weber hatására, a „hivatásrendi” jelleg fontos szerepet kap, mint a jogászi identitás egyik, meghatározó eleme (Navratil 2012, Rokolya 2012).

A jogász szakmák hazai történetére, a jogász szakmák helyzetére vonatkozó szakirodalom és a kutatási előzmények elemzése során arra hívtam fel a figyelmet, hogy a jogászok tradicionálisan középosztálybeliek, és bár az egyes jogász szakmák között lényeges különbségek voltak és vannak például a jövedelmeket, az életmódot, vagy épp a társadalmi presztízist tekintve, a „jogászok” jellemzően magas presztízzsel bírtak és bírnak. Ez következett abból is, hogy közöttük tradicionálisan magas volt a középosztálybeli, majd értelmiségi családokból érkezők aránya (a „születési rend” hatása), de következett a közép-és felsőközéposztályokba tagolódó jogász szakmák társadalmi státuszából is (a „hivatásrend” hatása), és e két tényező egymást erősítő kölcsönhatásából. Az életmóddal és a habitussal foglalkozó kevés írás Webernek a commensalitásra és a connubiumra vonatkozó teoretikus állításait igazolja, ami azt jelenti, hogy a jogászok azonosulnak a professziót jellemző magas társadalmi státusszal és presztízzsel, az az identitásuk lényegi elemét jelenti

(Angelusz és mtsai 1977, Gyáni – Kövér 1998, Szende 1912, Utasi 1999). Kérdés, hogy a joghallgatók és a frissdiplomás jogászok hogyan látják a választott professziójukat, annak presztízsét; ha azt magasra taksálják, azt hogyan legitimálják és racionalizálják. Ennek teszteléséhez az országos DPR kutatások 2009-es aktív hallgatói, és 2010-es frissdiplomás kutatásának az eredményeit (Fónai 2010a), valamint a DETEP adatbázisát elemzem (Fónai 2009a, 2009b, 2010b, Márton 2013) és vetem össze a lehetséges pontokon.

A professziók presztízsének vizsgálatára a DPR országos hallgatói motivációs vizsgálat keretében került sor, 2009-ben. Az adatfelvétel kérdőívében olyan nagy létszámú szakmák helyzetére kérdeztek rá, melyek az egyes képzési területeket is jellemzik. A hallgatóknak e szakmák anyagi és társadalmi megbecsültségét kellett megítélni úgy, hogy két – két szakmát említhettek. Nem meglepő, hogy az anyagi és a társadalmi megbecsülés rangsorai nem estek egybe, ezt mutatták a DETEP-hez kapcsolódó kutatásunk eredményei is (Fónai, 2010a, 2010b, Márton 2013), melyek nagyon jellegzetes ambivalenciákat mutattak az egyes professziók rangsorait és „jövőbeli lehetőségeit” illetően. Az első két említést együtt kezelve, az első öt helyen álló szakma anyagi és társadalmi megbecsülésének a megítélése a következő képet mutatja (a hallgatók a felsorolt összes szakma helyzetét megíthették, azaz nem csak a saját szakmájukét) (1. ábra):

Forrás: Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft.
N = 7872 (Fónai 2010a: 236)

Ha az anyagi és a társadalmi megbecsültséget együtt kezeljük, akkor a „megbecsültség” rangsort a jogászok és az orvosok vezetik. Óriási különbség van azonban abban, ahogy a kérdésre válaszoló hallgatók a rangsort vezető két „hivatásrend” anyagi és társadalmi megbecsülését látják: a legmagasabb társadalmi megbecsültséggel bíró orvosok az anyagi megbecsültség utolsó helyén szerepelnek, és a jogászoknál is magasabb a társadalmi megbecsülésre adott említések száma, igaz, esetükben ez anyagi megbecsültség még így is a legmagasabb mutató. A szakmák másik csoportjába azok tartoznak, melyeknek alacsonyabb társadalmi, de magasabb anyagi megbecsültséget tulajdonítottak a hallgatók – legnagyobb eltérés az informatikusoknál tapasztalható, miközben az ő anyagi megbecsülésüket a jogászokhoz közelinek taksálták társaik. Ezek az ellentmondások nagyon feszítőek, mutatják, hogy egy-egy szakma, professzió általánosabb státuszát és annak fontos összetevőjét, a presztízst az anyagi megbecsültség hiánya (az alacsony jövedelmek) csökkentik, hosszabb távon ezek az inkongruenciák de-professzionalizációs folyamatokat is elindítanak, rombolva az adott szakma státuszát. Ezek az eredmények sok szempontból megfelelnek az 1996-os hallgatói presztízis rangsorokénak is (Feith – Badó 2000), azaz, bár a pályaválasztási motívumokban érvényesülnek különbségek, a presztízis rangsorokban kevésbé.

Hasonló a helyzet, ha a választható szakmára vonatkozó válaszokat a „végzett hallgatók” 2010-es országos DPR adatbázisában szereplő szakokkal vetjük össze, így a saját szakra illetve szakmára vonatkozó véleményeket is megismerhetjük. Erre egy esetben nincs lehetőség, a „műszaki mérnök” nem szerepel szakként, ezért két mérnöki szakmát, illetve szakot választottam. Az adatbázisban szereplő informatika szakosok száma nagyon alacsony, így az általuk adott válaszokat csak tájékoztatásul közlöm (28, 29. táblázat).

28. táblázat: *Diplomás szakmák anyagi megbecsültsége (az első és a második helyen említett szakmák – az említések százaléka az egyes szakmák szerint)*

Rangsorolható szakmák	Gazdasági menedzser	Gépészmérnök	Informatikus	Jogász	Orvos	Villamos mérnök
Jogász	40,9	40,1	55,5	47,8	49,1	42,5
Közgazdász	32,7	27,9	33,3	46,7	61,9	32,4
Informatikus	45,5	34,5	22,2	40,9	42,7	42,5
Műszaki mérnök	46,6	60,8	18,5	31,3	27,4	58,3
Orvos	24,2	29,7	66,6	25,3	11,8	27,1

Forrás: Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft. – számított eredmények. N = 7872. (Fónai 2010a: 236)

29. táblázat: *Diplomás szakmák társadalmi megbecsültsége (az első és a második helyen említett szakmák – az említések százaléka az egyes szakmák szerint)*

Rangsorolható szakmák	Gazdasági menedzser	Gépészmérnök	Informatikus	Jogász	Orvos	Villamos mérnök
Jogász	52,1	39,9	44,4	75,4	60,9	46,1
Közgazdász	23,7	16,9	18,5	20,6	11,6	9,7
Informatikus	7,1	9,2	7,4	2,6	2,5	5,3
Műszaki mérnök	27,1	33,2	3,7	10,7	10,4	32,4
Orvos	67,9	64,7	77,7	71,3	85,2	74,4

Forrás: Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft. – számított eredmények. N = 7872. (Fónai 2010a: 237)

A jelzett inkongruenciákat az egyes szakmák énképe és már kialakult képe is hordozza, ugyanakkor megfigyelhetők az eltérő társadalmi presztízssű szakmák közötti keresztbe választások: az alacsonyabb társadalmi presztízssű szakmák képviselői e presztízszs ellenére úgy látják, hogy az anyagi megbecsülésük magas.

Az eredmények azt mutatják, hogy a társadalmi megbecsülés élesen elkülönül az anyagitól, egyes szakmák megítélését, presztízszét tartósan nem befolyásolják az anyagi pozíciók, attól függetlenül, hogy maga a szakma ettől alapvetően inkongruens helyzetű lesz – kérdés, hogy

hosszabb távon ez hogyan hat a deprofesszionalizációs folyamatokra; elég itt arra utalni, hogy milyen óriási az eltérés az orvostanhallgatók által érzékelt anyagi megbecsültség és társadalmi megbecsültség között. Hasonló folyamatok a tanár szakmák esetében mentek végbe az ötvenes évektől, melynek eredménye e szakmák általános státuszának a csökkenését is eredményezték, melynek egyik tünete a tanár szakmák presztízsének a radikális csökkenése volt a hetvenes évektől (Hargreaves 2009, Ingersoll – Merrill 2011, Fónai – Dusa 2014, Hanesova 2014).

A hallgatók rangsorolása alapján a szakmák két csoportja különül el: azok, melyeknek alacsonyabb az anyagi és magasabb a társadalmi megbecsülése, illetve fordítva. Ezek a komoly inkongruenciák az egyes professziók énképét is átalakítják, jó példa erre a válaszoló orvostanhallgatók esete. A joghallgatók „fejében”, énképében a *jogászok helyzete sokkal egyértelműbb*: külső képük és énképük sem inkongruens, mindazonáltal önmagukat sokkal inkább tartják megbecsültnek, mint mások őket, kivéve az orvosokat. Ez azt jelenti, hogy a két, „hivatásrendi” és „születési rendi” professzió hallgatói kölcsönösen látják egymást magas presztízsűnek (kivéve az orvosok anyagi megbecsülését).

Az aktív hallgatók körében folytatott 2009-es országos DPR „motivációs” vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a hallgatóknak nincsenek illúzióik és hamis várakozásaik a választott szakról és szakmáról (Fónai 2009a, 2009b, 2010b, Márton 2013). A 2010-es országos DPR kutatás a „végzett hallgatók” körében azt mutatja, hogy a frissdiplomások az aktív hallgatókhoz képest sok szempontból pesszimistábbnak, de talán inkább realistábbnak mondhatók a szakmájuk helyzetére vonatkozó állítások rangsorolásakor (Fónai 2010a). E változások lényege, hogy a végzett hallgatók („frissdiplomások”) még az egyébként magas presztízsűnek tartott szakmák esetében is sokkal alacsonyabbnak látják szakmájuk presztízsét, mint hallgató korukban (ötfokozatú skálán az orvosok: 3,47, illetve jogászok: 3,83). A végzett jogászok önértékelése, énképe végzés után is kiegyensúlyozottabb, mint a többi végzett szakemberé, különösen az orvosokhoz képest, bár esetükben is alacsony a jövedelemmel való elégedettség mértéke (ötfokozatú skálán 3,37 – az orvosoknál 2,73!). A „realistább” pályakép, a professziók szolidabb értékelése a professziók tényleges pozícióinak a megismeréséből fakadnak, ez a

szembesülés pedig a korábbi elvárások és sztereotípiák egy részét nem igazolja.

Megfigyelhető azonban, hogy a frissdiplomások a munka szakmai, tartalmi részével elégedettebbek, valószínű, hogy ez fogadtatja el például az alacsonyabb jövedelmet, vagy a szerényebb előrehaladási lehetőségeket is; ez érvényesül a végzett jogászok esetében is. A munka különböző összetevőivel való elégedettség alapján a válaszoló frissdiplomások a teljes mintában elsősorban a munka tartalmi részével voltak elégedettek (4,00 az ötfokozatú skálán), valamint a munka személyi (3,88) és tárgyi körülményeivel (3,80) – kevésbé a szakmai presztízzsel (3,52), az előmenetellel (3,38), valamint a jövedelemmel (3,14).

6.2. A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja: a karok presztízse

A DETEP beválogatási eljárása keretében folytatott adatfelvételünk egyik dimenzióját a választott szak rangsorolása, és a szakra épülő professzió jövőképeinek megítélése jelentette. E kérdések a hallgatók professzió-képének lényeges elemét jelentik, egy részük a „jövőre irányuló várakozás” és elvárás. Mivel a DETEP kari keretekben működött illetve működik (2009-től új szervezési és szervezeti elvek alapján), a kérdések egy része a karra vonatkozott; ez a heterogén összetételű karok esetében természetesen befolyásolta a professzió-kép pontos kontúrjait. Ugyanakkor a karok, mint elemzési egységek (független változók) alkalmasak voltak számos elmélet tesztelésére is (Márton – Fónai 2010, Fónai – Márton 2010, Fónai – Ceglédi – Márton 2012, Ceglédi – Fónai – Györbíró 2012).

Ezek az elméletek részben a felsőoktatásnak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében vagy újratermelésében játszott szerepére, illetve a különböző tőkefajtáknak az erre gyakorolt hatására, ezzel kapcsolatban az intézményi habitusnak az intézmény működésére és a hallgatók egyetemi karrierjére gyakorolt hatására vonatkoztak (Carbonaro 1988, DiMaggio 1982, Pusztai 2011, Reay – Crozier – Clayton 2009).

Eredményeink azt mutatták, hogy a karok alkalmas elemzési keretei a hallgatók professzió-képének, egyben a felsőoktatási folyamatok

olyan szervezeti egységét, intézményét jelentik, melyek a különböző egyenlőtlenségeknek – a társadalmi rekrutációban, az intézményi habitusban, a szakok presztízsében – a magyarázó modelljét jelentik Fónai 2009a, b, 2010b). A karok a hallgatók önértelmezésében a hallgatói identitás természetes kereteként jelennek meg, ez az identitás a szakkal, áttételesen pedig a szakhoz kapcsolódó professzióval való azonosulást is jelenti (a heterogén összetételű karoknál ez kevésbé érvényesül). Emiatt a szakok presztízsére vonatkozó hallgatói vélemények kifejezik a karok presztízsét is – a hallgatók más szakokról eleve könnyebben tudnak véleményt formálni, ha azokat valamely karhoz tudják kötni (Márton, 2013).

A szakok/karok presztízsének a megítélésére két kérdést tettünk fel, az egyik arra vonatkozott, hogy maga a hallgató hova helyezi saját szakját az egyetem szakjai között, a másik pedig arra, hogy hogyan érzékelik a hallgatók azt, hogy mások hova helyezik szakjukat. A két rangsorolás között szoros kapcsolat van, hisz a kölcsönös vélekedések és azok vélelmezése, a vélelmezés „beszámítása” sokat alakít a rangsorokon. A „saját szak” rangsorolása sok szempontból megfelel a szakmák (hivatások) kialakult rangsorának, ami azt jelenti, hogy a hallgatóknak már kialakult képük és elvárásaik, feltételezéseik vannak a választott szakról, illetve az azzal összefüggő szakmáról, hivatásról. A rangsorolást követően nyitott kérdésben arra kértük a hallgatókat, hogy indokolják választásukat (ezek közül az eredmények közül elsősorban a joghallgatókra vonatkozóakra koncentrálnak) (30. táblázat).

30. táblázat: Szakok megítélése (tízfokozatú skálán)*

	„Hova helyezi a szakját”	„Szerinte mások hova helyezik”
Általános Orvoskar	7,98	8,45
Fogorvostudományi Kar	7,94	8,49
Gyógyszerésztud. Kar	7,19	7,69
Állam-és Jogtudományi Kar	6,95	7,95
Közgazdaságtudományi Kar	6,87	7,81
Népegészségügyi Kar	5,92	4,31
Műszaki Kar	5,86	5,49
Bölcsészettudományi Kar	5,84	5,33
Informatikai Kar	5,30	6,35
Agrárgazdasági-és Vidékfejlesztési Kar	5,16	5,92
Egészségügyi Kar	4,94	5,05
Természettudományi Kar	4,40	5,20
Mezőgazdaságtudományi Kar	4,27	5,53
Gyermeknevelési-és Felnőttképzési Kar	2,25	3,43
Összes kar	5,43	5,94

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*A karok 2008-ban használt neve szerint

A rangsorokban a klasszikus egyetemi karok, a bölcsész és természettudományi kar hallgatóinak az önbesorolása komoly *státuszvesztést mutat*, de hasonló az agrárkarok helyzete is (Fónai 2009a, b, 2010b, Márton – Fónai 2010, Márton 2013). A GYFK hallgatóinak önbesorolása a szakmai énkép komoly belső problémáit jelzi, de ez igaz a „státuszvesztő” karok esetében is (azok a karok sorolhatók ide, melynek a hallgatói a szak, illetve az arra épülő szakma, professzió státusza, presztízse az elmúlt évtizedekben

romlott, csökkent). A hallgatók egyébként azt feltételezik, hogy az egyetem „közvéleménye” kicsit magasabbra taksálja az ő karukat, mint ők maguk, ám az eltérés nem nagy, alapvetően a tendenciákat és a helyezéseket nem rendezi át. Az eredmények alapján két jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet: mindössze három kar hallgatói gondolják azt, hogy a többi hallgató alacsonyabbra helyezi az ő szakjukat, mint saját maguk. E karok Népegészségügyi, a Műszaki, valamint a Bölcsészettudományi Kar, melyek hallgatói magukat „magasabbra” sorolják, mint amit másoktól várnak, de ez sem lényeges különbség. A másik jelenség látszólag paradox, e szerint a kölcsönös feltételezések a „közvéleményről” kedvezőbb képet mutatnak, azaz inkább az *önkép a kritikussabb, a szak(ma) külső képét kedvezőbbnek látják*. A rangsorolásokat magyarázó okokat nyitott kérdéssel vizsgáltuk, arra kérve a hallgatókat, hogy indokolják a rangsorok eredményeit. A rangsorolást indokoló nyitott kérdések a teljes mintán a következőképp alakultak (31. táblázat)

31. táblázat: *A saját szak rangsorolásának indokai (az első tizenöt válasz, az egyes válaszok említésének gyakorisága)*

Válaszok	Fő	Százalék
Hasznosítható ismeretek	424	13,3
Divatos szak	387	12,2
Nem ismerik	372	11,7
Nehéz szak	365	11,5
Átlagos szak	347	10,9
Keresett szak	336	10,6
Magas színvonal	305	9,6
Egyetemen belüli alacsony presztízs	259	8,1
Jó elhelyezkedési lehetőségek	257	8,0
Magas követelmények	250	7,9
Egyetemen belüli magas presztízs	242	7,6
Magas általános presztízs	206	6,5
Színvonalas oktatás	199	6,3
Elismert oktatók	160	5,0
Lebecsült szak	144	4,5

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A hallgatók válaszai lényegében négy, jellegzetes válasz köré csoportosíthatók, melyek a következők *a szak keresettsége, ismertsége, és nehézsége, illetve presztízse*. A válaszcsoportok alapján feltételezhetnénk, hogy a magas presztízssű szakok hallgatói, akik önmagukat a rangsorban magasra rangsorolják, a saját szakjukat nehéznek, keresettnek, színvonalasnak, valamint magas presztízssűnek látják, az oktatás magas színvonalát pedig az elismert oktatók jelenléte garantálja. A hallgatók válaszai ezt a várakozást nem elégítik ki. Ugyanakkor figyelmet érdemel a válaszok között az ismeretek hasznosíthatóságára és a szak keresettségére vonatkozó magas aránya – ami azt jelentheti, és ezt a válaszok szakok szerinti megoszlása is igazolja, – hogy a hallgatók a szakokkal, szakmákkal kapcsolatos munkaerő-piaci *keresletet is figyelembe veszik* a saját szak megítélésénél (Fónai, 2009a, b, 2010b, Márton 2013).

A szakok, illetve a karok között érvényesülő különbségek nem minden esetben konzisztensek a presztízss rangsor indoklásánál (lásd a Mellékletek M4. táblázatát). A *hasznosítható ismereteket* a „gyakorlatias” képzést nyújtó karok hallgatói tartják fontosnak. Ellentmondásosnak tűnhet, hogy a magas szintű elméleti tudást és hosszú képzési idő alatt kialakítható szakmai képességeket valamint alkalmazható ismereteket igénylő szakok esetében, mint az általános orvos, vagy a fogorvos és a gyógyszerész, kevésbé tartották fontosnak a hallgatók a hasznosítható ismereteket, ám ez összefügghet a képzés strukturális kérdéseivel is, hisz például az orvostanhallgatók és a jogászok a képzés elején meghatározó módon alapozó elméleti ismereteket tanulnak. Nem egyértelmű azonban, hogy a hasznosítható ismereteket fontosnak tartó más szakok esetében a képzés struktúrája és tartalma, vagy a hallgatói várakozások miatt, éspedig azért, hogy „mi lehet fontos a szakmában,” magasabb-e a hasznosítható ismeretekre vonatkozó válaszok aránya. A *divatos szak* – ami tartalmilag a keresett szak másik jellemzője – csak részben függ össze azzal, hogy egy szak hallgatóinak milyen lesz az önképe, a szak presztízssének, rangsorának a megítélése. Úgy tűnik, hogy a hallgatók válaszai alapján nincs összefüggés egy szak divatossága és keresettsége, valamint rangsorolása között: lesznek olyan szakok, melyek hallgatói úgy látják, az nem tartozik az igazán keresettekhez, mégis nagy a presztízse, és fordítva, divatos, keresett szakok önbesorolása az egyetemi rangsorban alacsony lehet. A saját szak alacsony rangsorbeli helyét, presztízssét a hallgatók jelentős mértékben

azzal magyarázzák, hogy szakjukat *nem ismerik az egyetem más szakos hallgatói*: ez azt is jelenti, hogy „ha ismernék, tudnák, hogy értékesebbek vagyunk”, azaz az információk hiánya magyarázza a saját szak leértékelését. Nem meglepő, hogy a magukat magas ranghelyre soroló szakok hallgatói egyben úgy is látják, hogy a szak nehéz, azaz szoros összefüggést látnak egy szak „nehézsége” és *presztízse között*, de ez vonatkozik a magukat a rangsorban alacsonyabbra helyező hallgatókra is. (Fónai, 2009a,b 2010b, Márton 2013).

A DETEP mérésbe került joghallgatók szakjukat *ismert, nehéz és keresett szaknak tartják*, melyet az egyetemen belüli és általánosan is magas presztízzsel jellemeznek, ahol magasak a követelmények, színvonalas az oktatás, ám az elhelyezkedési esélyek csak valamivel jobbak az átlagosnál; ez azt jelzi, hogy a hallgatók reflektálnak a „jogász túlképzés” közbeszédbeli állítására, bár ennek ellenére a szakról kialakult képük és általánosabb pályaképük sem ambivalens. A képzést és a követelményeket magas színvonalúnak, illetve magasnak tartják, ami összefügg a képzés nehézségéről kialakult véleményükkel is. Pályaképüknek igen koherens eleme a jogász szakmáknak és a szaknak a presztízisére vonatkozó értékelésük, melyeket magasra tartanak. Esetükben, más, magas presztízű szakokhoz hasonlóan, a magas színvonal, presztízis és a képzés „nehézsége”, annak presztízis-emelő hatása érvényesül (ebből következik, hogy a magas követelményeket a várható magas presztízis miatt is elfogadják és természetesnek tartják) – mindez, más metodikával és területeken, de megerősít a DPR kutatásoknak a joghallgatókra és frissdiplomásokra vonatkozó eredményeit (Fónai, 2009a,b 2010b).

Ahogy az eddigiekben is láttuk, az egyetem más (karainak) szakjai esetében is a hasonló ambivalenciák jelentős mértékben hozzájárulnak a választott szak, szakma *státuszvesztésének az átéléséhez, a státuszvesztésből fakadó pályakép ellentmondások felerősödéséhez, az inkoherenciák érvényesüléséhez*. Vannak ellentétes példák is: a magukat átlagos, vagy annál szerényebb helyzetűnek, de koherens helyzetűnek tartó szakok, ha magának a szakmának nem ment végbe egy komoly státuszvesztése, képesek ellensúlyozni a kedvezőtlenebb pozíciókat. Lássuk, mivel indokolták a hallgatók a feltételezett, észlelt külső rangsorolást (Fónai, 2009a,b 2010b) (32. táblázat).

32. táblázat: *Hova sorolja az egyetem „közvéleménye” a saját szakját – a rangsorolás indokai (az első tizenöt válasz, az egyes válaszok említésének gyakorisága)*

Válaszok	Fő	Százalék
Nem ismerik	594	18,7
Nehéz szak	448	14,1
Magas presztízs	288	9,1
Alacsony presztízs	282	8,9
Divatos szak	277	8,7
Alacsony színvonal	196	6,2
Sztereotípiák miatt	162	5,1
Magas követelmények	160	5,0
Jó elhelyezkedés	127	4,0
Magas általános presztízs	117	3,7
Rossz elhelyezkedési esély	108	3,4
Színvonalas oktatás	75	2,4
Magas tudományos színvonal	70	2,2
Könnyű szak	69	2,2
Jó hírneve van	58	1,8

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A „hova helyezi a saját szakját” kérdés indoklása és az „Ön szerint hova helyezi az egyetem ’közvéleménye’ az Ön szakját?” kérdés indoklása között számos hasonlóság és eltérés van. A hasonlóságok a szak *keresettsége, ismertsége, a képzés nehézsége és a szak presztízse* válasz csoportok esetében figyelhetők meg, bár az első tizenöt válaszba itt nem került be a „keresett szak” válasz. A különbségek a színvonalra utaló további válaszokban jelennek meg, így például az adott szak (kar) tudományos színvonala, vagy a képzés „könnyűsége”. Feltűnő, hogy az újabb indoklások (válaszok) a már meglévő válasz csoportokat bővítik, így akár a színvonal, akár a „könnyű – nehéz szak” válaszok esetében. Így értelmezhető a „sztereotípiák miatt” válasz is, amely a „nem ismerik” válasz inverzét képezhetik, azaz

azért sorolnak valahova egy szakot, mert arról valamilyen sztereotípiát alakult ki és terjedt el az egyetemen. Megjelenik a válaszokban a jó elhelyezkedés ellentétje, a „rossz elhelyezkedés esélye” válasz is (Fónai, 2009a,b 2010b, Márton 2013). Általában az mondható, hogy a másoknak tulajdonított rangsor indoklása alapvetően a saját rangsor indoklásának argumentációjához hasonló, de nagyobb a már ismert állításokkal ellentétes jelentésű indoklások szerepe a válaszokban (a karok közötti különbségeket a Mellékletek M5. táblázata foglalja össze).

Az országos DPR kutatás és a DETEP keretében folytatott vizsgálat eredményei sok szempontból jól kiegészítik egymást, és magyarázhatóbbá tesznek számos jelenséget és folyamatot. A DPR kutatás keretében a presztízs rangsorok különbségei részben a társadalmi és a gazdasági megbecsülés eltéréseiben foghatók meg. Úgy tűnik, hogy egy szakma, professzió „általános státuszát” meghatározó módon képes rontani, ha a társadalmi, vagy az anyagi megbecsülés alacsony, vagy csökkenő tendenciájú. Ez jellemzi például az orvostanhallgatók énképét – a folyamat, bár az orvostanhallgatók és a végzett orvosok társadalmi megbecsülése nagyon magas, az alacsony gazdasági megbecsülés miatt felerősítheti a deprofesszionalizációs tendenciákat (ami az orvostanhallgatók énképében már meg is fogható). A hagyományosan magas státuszú hivatások közül a jogászok helyzete sokkal kiegyensúlyozottabb, esetükben nincs szó státuszvesztésről és az azzal együttjáró deprofesszionalizációról. Nagyon izgalmas, hogy az alacsonyabb társadalmi megbecsültséggel, de magasabb gazdasági megbecsültséggel jellemezhető szakmák hallgatói esetében ez a fajta státuszvesztéssel járó folyamat nem megy végbe, ami azt is jelenti, hogy a szakmák, hivatások státuszát, benne presztízsét a romló anyagi pozíció jobban kikezdi, mint az alacsonyabb „társadalmi megbecsültség” – úgy tűnik, az ilyen szakokat tanuló hallgatók, illetve az e területeken elhelyezkedő frissdiplomások „kiegyensúlyozzák” szakmai énképükben a két terület egyensúlytalanságait, ambivalenciát, ami a DETEP vizsgálatok alapján is igazolható. Ez utóbbi vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kölcsönös vélekedések is beépülnek a saját szak, illetve szakma társadalmi pozíciójának a megítélésébe, ugyanakkor a saját pozíció észlelése vagy magas státusszal együttjáró koherens, vagy a státuszvesztést jelző inkongruens, vagy egy mérsékelt státusz mellett kialakuló koherens, kongruens

professzióképet eredményez. Az eredmények azt mutatják, hogy a joghallgatók elfogadják és azonosulnak a szakjuk és majdani hivatásuk magas státuszával és presztízsével, azt a szak sajátosságaival, színvonalával, nehézségi fokával magyarázzák (Fónai, 2009a,b 2010b).

7. „Hová”: jövőbeli tervek és az elhelyezkedés mintázatai

7.1. Elvárások, tervek és jövőkép

A 2006-ban indult „golya-mérések” alkalmasak voltak az elsőéves hallgatóknak a képzéssel kapcsolatos várakozásainak az elemzésére. Ezek a várakozások nemcsak a képzésre irányultak, hanem a végzés utáni tervek is érintették, hisz a képzéssel összefüggő elvárások a jövőbeli szakmai esélyeket és karrierterveket is alakítják. A képzésre és a végzés utáni tervekre nyitott kérdéssel kérdeztünk rá, majd e kérdéseket a 2008-as adatfelvétel során „zártuk”, ami az EvaSys kérdőívszerkesztő program alkalmazása miatt eltérő metodikát eredményezett, így a fejezetben a 2006-os és a 2007-es „golya” lekérdezés eredményeit elemzem (a következő években a „golya-mérések” centrum szintűek voltak, a módszertan is változott). Mivel 2006-tól már alapszakos képzés is folyt a karon, össze tudjuk vetni a szakok és a tagozatok szerinte eltérő véleményeket is. A képzésre vonatkozó elvárások a választott szakmákat, hivatásokat még kevésbé ismerő hallgatók esetében alkalmasak a „jövőbeli várakozások (anticipációk)” és az azokról kialakult külső kép jellemzésére is (33. táblázat).

33. táblázat: *Mit vár a képzéstől (az összes válasz százalékában)*

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Jó alapok, alapos tudás	20,9	14,4	16,2	39,5	22,6
Átfogó, széleskörű ismeretek	12,3	23,5	4,0	19,7	13,8
Tudjon elhelyezkedni	20,2	15,2	9,6	5,1	12,3
Alkalmazható ismeretek	10,4	15,9	8,1	15,3	12,0
Színvonalas képzés	6,7	6,1	25,3	3,8	11,5
Felkészült szakember legyen	7,4	15,2	4,5	8,3	8,3
Versenyképes tudás	9,2	5,3	12,1	3,8	8,0
Diploma, cím	4,9	2,3	7,6	0,6	4,2
Elitképzés	0,0	1,5	7,1	0,0	2,5
Nincs ilyen	1,2	0,0	2,0	1,3	1,2
Hasznosság	3,1	0,0	0,5	0,0	0,9
Emberség, megértés	0,6	0,0	1,0	0,6	0,6
Válaszhiány	3,1	0,6	2,0	2,0	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N = 650)

A kar elsőéves hallgatói mindkét szakon és tagozaton *a megszerzhető ismeretekkel és tudással kapcsolatban* fogalmazták meg elvárásait. Ezeket az ismereteket alaposnak, átfogónak, széleskörűnek, alkalmazhatónak és versenyképesnek várják. Ez azt jelenti, hogy a meghatározó elvárás a *képzés színvonalát illetően* fogalmazódik meg.

A szakok és tagozatok között karakteres különbségek érvényesülnek: a levelező tagozatosok számára fontosabb az alkalmazhatóság, míg a nappalisok a versenyképességre helyezik a hangsúlyt. Az igazgatásszervező szakosok, tagozattól függetlenül, fontosnak tartották a biztos elhelyezkedést. Az egyes hallgatói csoportok elvárásai a következőképpen jellemezhetők: a *nappali tagozatos igazgatásszervezős* hallgatók megalapozott tudást vártak, amivel biztonságosan el tudnak helyezkedni; a *levelező tagozatos igazgatásszervezők* hasonló elvárást fogalmaztak meg. A *levelezős jogászok* alapos és alkalmazható ismereteket és tudást vártak. A hallgatók között a vázoltaktól lényegesen eltérők a *nappali tagozatos jogászok* elvárásai: ők olyan, színvonalas elitképzést várnak, ami versenyképes tudást ad nekik. Hasonlóan lényeges különbségek érvényesülnek a végzés utáni terveket illetően is – ezek részben összefüggnek a képzéssel kapcsolatos elvárásokkal, és jelentős mértékben a hallgatók pályaképe, valamint tényleges élethelyzete alakítja (34. táblázat).

34. táblázat: *Tervek az egyetem befejezése után (az összes válasz százalékában)*

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
A szakmában elhelyezkedni	24,9	24,4	23,4	8,2	21,8
Újabb diploma	35,2	15,3	7,9	4,1	15,7
Közigazgatás	11,9	16,8	3,3	2,7	8,1
Karrier, befolyás	1,1	19,8	4,7	10,2	7,8
Ügyvéd	0,0	0,0	11,7	16,2	7,3
Válaszhiány	–	3,1	–	4,2	2,3
Jól fizető állás	10,2	6,9	2,8	3,4	4,2
EU állás	2,8	0,0	8,4	3,4	4,1
Külföld	1,4	0,0	7,7	2,0	3,4
Munkahely megtartása	0,0	4,6	0,0	10,6	3,3
Szakosodás	2,2	0,8	2,8	6,8	3,3
Bármilyen jogi terület	0,0	0,0	6,5	6,4	3,3
Bíró	0,0	0,0	6,5	4,1	3,0
Biztos állás	4,5	1,5	3,3	0,0	2,5
Munkahelyváltás	0,6	3,8	0,0	4,7	1,9
Ügyész	0,0	0,0	2,8	2,7	1,5
Családi élet	2,3	0,0	1,4	1,4	1,3
Jogtanácsos	0,0	0,0	1,4	3,4	1,2
Jegyző	2,3	1,5	0,5	0,7	1,2
Rendőrség	0,0	1,5	0,5	1,4	0,7
Saját cég	0,6	0,0	0,5	2,0	0,7
Közjegyző	0,0	0,0	1,9	0,7	0,7
Adótanácsadó	0,0	0,0	0,0	0,7	0,1
Valamilyen cégnél	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Családi vállalkozás, praxis átvétele	0,0	0,0	1,9	0,0	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N = 669)

Az egyetem elvégzése utáni tervekben a hallgatók kevésbé konkrét státuszokat és foglalkozásokat neveznek meg, sokkal inkább a *választott szakmákban való elhelyezkedést és a karriert* tartják fontosnak. A nappali tagozatos igazgatásszervező hallgatók esetében a legerősebb a továbbtanulás szándéka, hisz csaknem felük gondolta azt, hogy a végzés után újabb diplomát szerez; számukra a jól fizető állás a legvonzóbb, melyet a közigazgatásban is el tudnak képzelni. A levelező tagozatos igazgatásszervező hallgatók a szakmájukban tervezik a jövőjüket, és fontos számukra a szakmai karrier jól fizető állásban, melyet jelentős mértékben ők is a közigazgatásban látnak. Ez azt is jelenti, hogy a szak mindkét tagozatán erős volt a kötődés az igazgatási szakmákhoz, melyet a levelező tagozatosok reális karrierlehetőségként fogadnak el – ez a jelenlegi és tervezett továbbtanulási motivációikat is magyarázza. A nappali tagozatos joghallgatók alapvetően jogi területen szeretnének elhelyezkedni a végzés után- a levelező tagozatosokhoz képest a hivatásrendi foglalkozások közül a bírói hivatás vonzotta őket leginkább. Valamennyi hallgatói csoport közül ők tudnák leginkább elképzelni életüket külföldön. A levelezős joghallgatók számára is vonzó a karrier, de legalább ennyire fontos számukra a munkahely megtartása – ez azt is jelenti, hogy a jogi diploma a már meglévő, nem jogászai állásuk „biztosítéka” is, azaz a vonzó ügyvédi munka mellett a nem klasszikus jogi területek és a kifejezetten nem jogi területek is jelen vannak jövőképükben. A joghallgatók elvárásai azt mutatják, hogy a klasszikus hivatásrendi jogi professziókat csak kevésbé tartják reális perspektívának – ebben a vonatkozásban a levelező tagozatosok tervei az ügyvédi karriert illetően valószínűleg inkább csak lehetőséget, mint reális tervet jelentenek – azaz, a jogi felsőoktatási túlképzésére vonatkozó állításokat a hallgatók jövőbeli tervei nem igazolják. Az elsőéves hallgatók terveit leginkább az élethelyzetük alakította és alakítja, a jellegzetes különbségek a tagozatok között érvényesültek (bár a szakok hatása is jelentős) – a továbbiakban azt vizsgálom, hogy a *végzett joghallgatóink* milyen módon és milyen állásokat, munkahelyeket választottak, milyen jogi területen dolgoztak a megkereséskor, és mit gondoltak a munkájukról.

Az Állam-és Jogtudományi Karon folyó „gólya” rekrutációs és professzió-kép vizsgálat kérdőívét és metodikáját 2008-ban a Debreceni Egyetem „Tudományegyetemi Karok” (TEK) centruma átvette, ami a módszertan módosulását is magával hozta. Így korábbi

nyitott kérdésünket (Végzés után milyen tervei vannak”) zárt kérdéssé alakítottuk, úgy, hogy azok elsősorban szakmai területeket jelentsenek. A válaszlehetőségek felsorolása átalakította a hallgatói válaszok struktúráját is, az egyes válaszlehetőségek elfogadási gyakorisága egyfajta preferencia sorrendet mutat (35. táblázat).

35. táblázat: *A DE ÁJK elsőéves hallgatóinak választásai – milyen tervei vannak a végzés után – az egyes kijelentések megfelelnek-e a terveinek (az adott kijelentést elfogadók aránya, %)*

	Jogász szakos	Igazgatásszervező szakos	Összes elsőéves
Közigazgatás, államigazgatás	51,9	87,9	70,3
Vállalkozásban alkalmazottként dolgozni	59,2	70,1	64,8
Újabb diploma	49,3	65,7	57,6
EU - s állás	53,4	61,4	57,4
Külföldön dolgozni	46,1	53,6	49,9
Közjegyző	32,7	61,9	47,3
Jegyző	29,5	54,3	42,0
Rendő	32,7	46,4	39,6
Saját vállalkozás	41,2	36,0	38,6
Ügyvéd	53,5	14,6	33,8
Adótanácsadó	19,3	41,2	30,3
Ügyész	23,9	20,4	22,1
Bíró	19,1	13,1	16,1
Családi praxisban dolgozni	14,2	14,9	14,6
	N = 235	N = 225	N = 460

Forrás: Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, „golya” kérdőív, 2008. szeptember

A két szak hallgatóinak a nyitott, illetve a zárt kérdésre adott válaszai – a lehetséges jogi és igazgatási munkákat, szakmákat tekintve lényegesen nem térnek el egymástól, ugyanakkor a zárt kérdés válaszai sokkal plasztikusabb rangsort mutatnak. Ha eltekintünk a konkrét munkaterületektől, illetve foglalkozásoktól, az igazgatásszervező szakosokat a mesterszakon való továbbtanulás vonzotta

leginkább (az újabb diploma megszerzése a joghallgatókat is vonzza, ám a tényleges újabb diplomaszerezés nem jellemző a végzett jogászokra – az alapszakon végzettekre sokkal inkább). Ugyanakkor az igazgatásszervező szakosok továbbtanulási tervei is lényegesen módosultak, különösen a levelező tagozatosok esetében, akik a kétezres évek második felében kedvező munkaerő-piaci pozíciókkal bírtak, ami jelentősen befolyásolta a továbbtanulási hajlandóságukat. Az igazgatásszervező szakos gólyák magas továbbtanulási hajlandóságát mutatja, hogy jogi végzettséghez kötött területeket is megneveztek a potenciális terveik között. Leginkább a *közigazgatásban* dolgoznának, de igen vonzotta őket a „magánigazgatás” is, hisz sokkal inkább el tudták fogadni azt, hogy vállalkozások alkalmazottai legyenek, mint a joghallgatók.

A joghallgató gólyák esetében az elképzelt pályakép tengelyén a „*vállalkozás alkalmazottja – közigazgatás – magánpraxis*” hármasát emelhetjük ki; a magánpraxis alkalmazottja nagy valószínűséggel esetükben egy ügyvédi iroda alkalmazott ügyvédjét jelenti. Megfogalmazható, hogy a joghallgató gólyákra a tanulmányaik kezdetén a klasszikus igazságszolgáltatási professziók közül a magánpraxisban folytatott önálló, vagy alkalmazott *ügyvédi* munka gyakorolja a legnagyobb hatást, ami azt is jelenti, hogy közülük sokan eleve a családi praxist folytatnák. A klasszikus jogász professziók, hivatásrendek közül a bírói vagy ügyészi karriert elképzelők aránya már alacsonyabb, ugyanakkor meglepően sokan tartották elképzelve, hogy a rendőrségnél dolgozzanak.

7.2. Első év a munkában – a munkahelyválasztás szempontjai a végzetek körében

Az elsőéves hallgatókat leginkább az motiválta, hogy a szakmában helyezkedhessenek el – ez az igazgatásszervező szakosok esetében a közigazgatást, míg a joghallgatók esetében inkább a hivatásrendi állásokat jelentette. Hallgatói pályafutásuk kezdetén a szakmai karrier fontosabb, mint az állás egzisztenciális biztonsága. Az elsőéves és a végezett hallgatók között az egyik, fontos különbség, hogy a frissdiplomás jogászok döntéseiben *az egzisztenciális biztonság áll az*

első helyen, hisz annak figyelembevételével választották első munkahelyüket (36. táblázat).

36. táblázat: *Az első munkahely választásának a szempontjai a jogász frissdiplomások körében, az említések gyakorisága szerint, és az összes válasz %-ban**

	Tagozat				Teljes minta	
	nappali		levelező			
Az állás biztonsága	126	29,7	40	25,1	166	28,5
Nem volt más választása	54	12,7	11	6,9	65	11,2
A karrierlehetőség	44	10,4	21	13,2	65	11,2
Ismeretség	43	10,1	16	10,1	59	10,1
Kereset	39	9,2	16	10,1	55	9,4
Földrajzi közelség	41	9,7	7	4,4	48	8,2
Mindig ezt akarta csinálni	27	6,4	14	8,8	41	7,0
Egyéb	19	4,5	14	8,8	33	5,7
A presztízs	19	4,5	9	5,7	28	4,8
A település vonzereje	12	2,8	11	6,9	23	3,9
Összesen	424	100,0	159	100,0	583	100,0

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

*A válaszok száma több, mint a megkérdezett frissdiplomásoké.

Az első munkahely választásában az egzisztenciális tényezők mellett a karrier, az önmegvalósítás és a presztízs, a személyes kapcsolatok, és a kényszerek ("nem volt más") játszottak szerepet. Szembetűnő, hogy az elsőévesek jövőbeli szakmai terveiben milyen csekély szerepet játszanak azok a tényezők, melyek a munkahely választásában a végzeteket leginkább mozgatják. Úgy tűnik, hogy a presztízsnek, a karriernek, az önmegvalósításnak a pályaválasztásnál, majd a munkahely-választásnál van szerepe, az egyetemi életút során, különösen annak kezdetén a hallgatókat sokkal inkább az oktatás és az egyetemi pályafutás izgatja, kevésbé foglalkoznak a végzés utáni élethelyzettel, bár ebben a tagozatok között lényeges különbség érvényesül.

A végzettek esetében az látható, hogy a munkahelyválasztás szempontjait a tényleges lehetőségeken és kényszereken túl a hivatással összefüggő általánosabb elvárások és előfeltevések is alakították – a presztízsrre, az önmegvalósításra, az anyagi biztonságra, az immateriális előnyökre (a település vonzereje) vonatkozó, általánosabb anticipációk révén. Ahogy a gólyák esetében, a végzettek körében is eltérők a nappali és a levelező tagozaton végzetek motivációi. A nappali tagozaton végzetek döntéseit sokkal erősebben alakították a kényszerek, ami meglepőnek tűnhet, de ha figyelembe vesszük, hogy a levelező tagozaton végzetek többsége már hallgató korában is dolgozik, esetükben kevésbé van szó kényszerdöntésekről; igaz, nagy különbségek lesznek a betöltött állásokban a jogi területeket és beosztásokat illetően. A már kialakult kapcsolatok magyarázhatják azt is, hogy a karrierlehetőségeket is – a végzés után – a levelező tagozaton végzetek tartják fontosabbnak, míg a földrajzi közelség a nappali tagozaton végzetteknél számít inkább, holott ők a mobilisabbak. Tapasztható egy lassú változás is az elmúlt években: az egzisztenciális biztonságra utaló tényezők nagyobb szerepet játszanak az első állásra vonatkozó döntésekben, mint az immateriálisak, pl. a karrier, a presztízis és a település vonzereje. Ez a jogász szakmákra jellemző, változó munkaerő-piaci folyamatok jeleként értelmezhető. Az első munkahelyre jellemző módon pályázat révén kerültek a kar végzett hallgatói (37. táblázat).

37.táblázat: *Milyen módon került jelenlegi munkahelyére*

	Tagozat		Teljes minta
	nappali	levelező	
Pályázattal	55,3	45,0	52,4
Ismeretséggel	23,6	22,9	23,4
Pályázattal, ismeretség útján	7,4	1,8	5,9
Felkérték, megkeresték	4,2	7,3	5,1
A szülők, rokonok praxisában dolgozik	3,9	7,3	4,8
Ösztöndíjjal	2,5	6,4	3,6
Egyéb	2,1	4,6	2,8
Nem válaszolt	0,6	2,8	1,3
Apróhirdetés útján	0,4	1,8	0,8
Összesen	284	109	393

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N = 393, p<0,01)

Bár az első munkahelyre leginkább pályázat révén kerültek a végzett hallgatók, a *pályázati út* mellett kirajzolódik a *másik jellegzetes karrierút, a személyes kapcsolatokon alapuló, a hálózati tőkét "kiaknázó" karrierút, az ismeretség, a szülő praxisa*. Ezek mellett csekély a más típusú karrier utak szerepe. A *kapcsolati háló és az informális szerepe* más hivatások és szakmák esetében is jelentős, önmagában ez nem minősíti magát a jogász hivatást, pusztán azt a társadalmi mechanizmust jelzi, amely során az előnyök továbbadódnak, illetve a hátrányok nem küszöbölődnek ki. A „formális út” inkább a nappali tagozaton végzettekkel jellemző, az erősebb kapcsolati hálóé (családi és egyéb informális kapcsolatok) pedig a levelező tagozaton végzettek. Ez némiképp meglepő, hisz láttuk, a nappali tagozaton végzettek szüleinek magasabb az iskolai végzettsége, körükben magasabb a családon belül a jogi végzettségű és jogi tevékenységet végző családtagok aránya – valószínű, hogy a levelező tagozaton végzettek a munkájuk során építették ki a „gyenge kötések erejét” (Granovetter, 1982, 1985) – a kapcsolathálózati és társadalmi tőke elemzések azt mutatják, hogy a „gyenge kötéseknek”, a nagyszámú kapcsolatnak, a nem erős hálózati hovatartozásnak nagy ereje van, például az információszerzésben és ezáltal az állások betöltésében.

A karon végzett jogászok több, mint kétharmada a végzés óta még az első munkahelyén dolgozott, ami, figyelembe véve, hogy egy évvel a végzés után került sor a megkeresésekre, viszonylag jelentős mozgást mutat, és összefügg a betöltött pozíciókkal való elégedettséggel is. A hallgatók legjelentősebb csoportja a végzés után az államigazgatásban és az önkormányzatoknál dolgozott, azaz közalkalmazott és köztisztviselő volt (38. táblázat).

38. táblázat: *Milyen jogi területen dolgozik*

	Tagozat		Teljes minta
	nappali	levelező	
Állami és önkormányzati közigazgatás	40,6	32,6	38,4
Ügyvédi iroda	22,4	19,1	21,5
Bíróság	7,5	6,7	7,3
Nem jogi terület	5,0	12,4	7,0
Ügyészség	6,2	4,5	5,8
Egyéb jogi terület	5,4	6,7	5,8
Nem válaszolt	5,8	4,5	5,5
Rendőrség	1,2	9,0	3,3
Piaci terület	1,7	2,2	1,8
Nappalis Phd hallgató	2,1	0,0	1,5
Felsőoktatás	1,2	1,1	1,2
Jelenleg nem dolgozik	0,8	1,1	0,9

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés (N = 330)

A végzés utáni elhelyezkedés szempontjából a két, tipikus terület a *közigazgatás* és az *ügyvédi irodák jelentették a kétezres évek közepén* (a DPR vizsgálatok eredményei alapján ebben nem történt lényeges változás a későbbiekben sem – lásd a következő alfejezetben). A két terület túlsúlya azt mutatja, hogy más jogi szakmákban, más jogi területeken sokkal nehezebb elhelyezkedni, vagy legalábbis azok kevésbé vonzóak a joghallgatók és a végzett jogászok számára – 2008-as gólyamérésünk jogi szakmai területi rangsora legalábbis ezt mutatja. A közigazgatás és az ügyvédi praxis választása azt is jelenti, hogy a várható, legnagyobb konkurencia a jogvégzettek között e területeken alakul ki, a hivatásrendi pozíciók közül a bírói és az ügyészi fogalmazói állásokban és beosztásokban elhelyezkedők aránya alacsonyabb, ami a szabadon betölthető álláshelyek számával is magyarázható, hisz egyébként, ahogy láttuk, ezek a „hivatásrendi” pozíciók vonzóak a joghallgatók előtt.

A kétezres évek közepén nem volt jelentős a más jogi területeken dolgozók aránya, így alig voltak még végzett hallgatóink a piaci szférában, és a non-profit szervezeteknél, valamint az önkormányzatok intézményeiben. Viszonylag alacsony volt a nem jogi területeken dolgozók aránya is, közöttük volt egy jelentős csoport, akik nem is akartak jogi tevékenységet folytatni, pl. újságírók, vagy a korábbi munkahelyüket nem elhagyó, levelező tagozaton végzettek; a

levelező tagozaton érhető módon magas azoknak az aránya, akik korábban nem jogi területen dolgoztak, közöttük sokan maradtak nem jogi területen, és magas a rendőrségen dolgozók aránya is. Jelentős különbségek érvényesültek a két tagozaton végzettek között: a nappali tagozatosok sokkal magasabb arányban kerültek a közigazgatásba, valamivel többen ügyvédi irodákba, a bíróságokra és az ügyészségekre. Ez részben megfelel az 1973-as jogászkutatás során tapasztalt különbségeknek, hisz már negyven éve is nagyobb eséllyel tudtak „hivatásrendi” állásokban elhelyezkedni a nappali tagozaton végzettek; a hetvenes években az esti, levelező tagozaton diplomát szerzők leginkább „tanácsi” munkahelyre kerültek – ma, úgy tűnik, a nappali tagozaton szerzett diploma a közigazgatásban is jobb lehetőségeket biztosít. Ez nem teljesen egyértelmű, hisz láttuk, a levelező tagozaton végzettek elhelyezkedési módozatai sok szempontból képesek ellensúlyozni a nappalisok „erős kötéseit”. A levelező tagozaton végzettek, legalábbis a vizsgált adatfelvételünk időszakában, jelentős mértékben „nem jogi” területeken helyezkedtek el, ami azt jelenti, hogy korábbi munkahelyükön erősítették a pozícióikat, mint jogvégzettek. Ebben a vizsgált periódusban a másik terület, ahol a levelezősök jelentős számban elhelyezkedtek, a rendőrség volt (ez inkább azt jelentette, hogy eleve a rendőrségnél dolgoztak, a jogi diploma pedig tisztí besorolással járt az esetükben). Korábbi elemzésem (Fónai, 2005, 2007) eredményei, és a vázoltak alapján megfogalmazható, hogy a hallgatók karrier elképzelései főként a klasszikus „hivatásrendi”, igazságszolgáltatási jogász szakmák esetében érvényesülnek kevésbé, jellegzetesen a közigazgatásban tudnak leginkább elhelyezkedni. Közvetlenül a végzés után jelentős azoknak az aránya, akik ügyvédjelöltként dolgoznak, több év elteltével azonban e területről sokan eltávoznak, elsősorban a közigazgatásba. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy három terület esetében érzékelhető igen jelentős elvándorlás, ez pedig az ügyvédi irodák, a már említett közigazgatás (sokan elmennek, és sokan érkeznek), valamint a nem jogi területek (a végzett hallgatóink 7 – 10 százaléka volt mobilis e területeken).

A munkába kerülés módja és a jogi területek megoszlása mellett vizsgáltuk azt is, hogy mennyire voltak elégedettek a frissdiplomások a munkájukkal, az megfelelt-e korábbi elképzeléseiknek, mit kedveltek és mivel nem azonosultak munkájukban. Az után-követés első négy évében végzettek csaknem kétharmada volt elégedett azzal,

amivel foglalkozott, elsősorban azért, mert az megfelelt a korábbi elképzeléseinek (39. táblázat).

39. táblázat: *Miért felel meg jelenlegi munkája az elképzeléseinek (az említések száma)*

	Tagozat		Teljes minta
	nappali	levelező	
Mindig ezt akarta	50	8	58
Nem erre készült, de megfelel	29	8	37
Távlati céljainak is megfelel	17	13	30
A szakvizsga miatt	17	8	25
Megfelel a személyiségének	17	7	24
Meg tudja valósítani céljait	11	5	16
Érdekes, sokszínű	9	5	14
A fejlődési lehetőségek miatt	10	4	14
Meg tudja valósítani önmagát	3	0	3
A szakmai színvonal miatt	1	2	3
Gyorsan tud alkalmazkodni	2	0	2
Összes „igenlő” említés	166	60	226

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

A kar végzett jogászai a *korábbi és korai pályaválasztásnak megfelelően* a hivatásukkal nagymértékben azonosuló személyek, akik úgy látják, hogy a választott jogi terület megfelel céljaiknak és szándékaiknak, jelentős mértékben személyiségüknek is. Egyhatodik más jogi területre készült, de még az ő esetükben is a korábbi elképzelésektől eltérő lehetőség is elfogadható, azt nem tartják kényszerválasztásnak. Ugyanakkor a munkával kapcsolatos pozitív tényezők listája és azok sorrendje bizonyos változásokat mutat az elmúlt években: miközben nőtt azoknak az aránya, akik azért elégedettek, mert azt csinálják, amit mindig is szerettek volna, valamivel ugyancsak nőtt azoké, akik nem az adott munkában látják céljaik megvalósulását. Ezek a változások igen összetettek, hisz azoknak az aránya is nőtt a válaszok alapján, akik a munka érdekességét nevezték meg, mégis, egy ambivalens képet rajzolhatunk, amit a „kényszerdöntések” elfogadása jelez; hogy ezt a pozíciók romlása, esetleg a jogi szakmák státuszvesztése, vagy egyszerűen csak a realitásokkal való szembesülés magyarázza, nem lehet egyértelműen megválaszolni. A karon végzett hallgatóknak

valamivel több, mint az egyhatoda dolgozik olyan területen – azok közül legalábbis, akik válaszoltak a kérdőívre –, ami nem felel meg korábbi elképzeléseiknek, hisz más területen akartak dolgozni. Ennek okaként vagy az eltérő célokat, vagy a terület alacsony presztízsét és jövedelmét nevezték meg. A munkával való elégedettséget jelentős mértékben meghatározza, hogy mit szeretnek, vagy nem szeretnek abban (M6. táblázat).

A "mit szeret a munkájában" kijelentések listája három csomópont köré szerveződik:

- A változatosság, önállóság, szabadság, kihívások köré, ami a különböző jogi területeken végezhető munkák autonómiájával és állandó kihívásaival függ össze. Aki ezt szereti, az az önálló, "pörgős" feladatokat és munkát szereti.
- A "kiszámíthatóságot" és a "folyamatos fejlődést" preferálók a jogi szakmák "kiszámítható" oldalait szeretik. Valószínűleg ők azok, akik a weberi értelemben vett bürokrácia szabályszerűségét tartják a jogi tevékenység "szép" oldalának.
- Az "emberi tényezőt" preferálók a jó légkört és a másokon való segítséget emelik ki munkájuk "szépségeként", ők valószínűleg az altruizmusra helyezik a hangsúlyt munkájukban.

A kezdő jogászok az értelmetlen adminisztrációt és bürokráciát nem szeretik a munkájukban, ami stresszel, monotonióval, a leterheltség tartós és nyomasztó érzetével jár együtt (M7. táblázat). Az elmúlt évek egyik, érzékelhető változása, hogy nőtt a kezdő fizetéssel való elégedetlenség mértéke (egy ötfokozatú skálán a fizetéssel való elégedettség mértéke a kari után-követés során 3,12 volt, ami igen alacsonynak mondható).

Mindent összevetve a karon végzett hallgatók egy ötfokozatú skálán 3,71-re taksálták a jelenlegi helyzetükkel való elégedettségüket. Egy évvel a végzés után alapvetően még csak a majdani szakmai karrier előkészítése, a lehetőségek feltárása történik meg. A "helyüket kereső" fiatal jogászok alapvetően elégedettek voltak helyzetükkel, többnyire

ott vannak, ahova készültek, a korai pályaszocializációnak megfelelően most is magasan motiváltak. Pályaképükre az önmegvalósítás igénye, a változatos munka, a nagyfokú autonómia iránti elvárás, a tudásuk alkalmazhatóságának és hasznosíthatóságának az elvárása jellemző. Kisebbségük az, aki "biztonsági játékos", a nyugalmasabb helyzeteket és munkát kedveli. A korosztályra is jellemző, "pörgősebb" életvitel és életszemlélet miatt a napi adminisztráció és a *"nem weberi" bürokrácia taszítja őket*. Ez magyarázza, hogy munkájukban leginkább az adminisztratív feladatokat, a túlerheltséget, a monotonitást, a hosszú munkaidőt, és az alacsony fizetést nem tudják elfogadni. A karon végzett hallgatók a szakmai karrierjük kezdetén vannak, nagy elvárások és komoly ambíció jellemzi őket, ami nem mond ellent annak, hogy ismerik az előttük álló lehetőségeket, így azt is, hogy az első jogi munkahely, a választott jogi terület nagy valószínűséggel hosszú távú választás és lehetőség is egyben, hisz a jogi területeken a "területtartók" aránya évtizedek óta nagyon magas (Angelusz és mtsai 1977).

A DE ÁJK-n a kétezres években folytatott „golya-mérések” és alumni után követéses vizsgálatok eredményei sok szempontból megerősítik az *országos DPR kutatásokat*, több területen pedig ki is egészítik azokat, hisz például a DPR mérések során nem került sor az elhelyezkedési tervek és a tényleges gyakorlat összehasonlítására. A DPR kutatások azonban alkalmat adtak annak a hipotézisnek a tesztelésére, melyet a joghallgatók elhelyezkedési presztízsszempontjai alapján fogalmaztam meg, feltételezve, hogy a hallgatók arra törekcsenek, hogy a jogász szakmákon belül a *magasabb presztízssű szakmákban* helyezkedjenek el. A továbbiakban a *2009-es hallgatói motivációs, és a 2010-es végzett hallgatók körében folytatott vizsgálat* eredményeinek az elhelyezkedés módjaira és a területekre vonatkozó összefüggéseit elemzem (ezek az országos DPR kutatásokat közvetlenül megelőző vizsgálatok voltak).

Az elhelyezkedés módját tekintve nincs jelentős eltérés a DE ÁJK-n folytatott vizsgálatok eredményeihez képest. A DPR kutatás teljes diplomás mintájában az *informális kapcsolatok szerepe volt a legnagyobb* („ismerősei ajánlották”, 35,6%). Az informális kapcsolatok mellett a hirdetés a második (22,7%), és a formális pályázati út („önéletrajzát elküldte”) a harmadik volt (14,5%). Összességében ez azt mutatja, hogy a hallgatók inkább helyezkednek el „formális” módon, még akkor is, ha az egyetemmel, főiskolával

összefüggő lehetőségeket „informális” módként kezeljük. A jogi és igazgatási képzési területen a jogászok között nagyobb volt a szerepe a pályázatoknak (22,6%), valamint a hirdetés útján történő álláskeresésnek (25,1%), és kisebb az informális kapcsolatoknak (31,8%), mint a diplomás mintában; az igazgatásszervezők inkább a diplomás mintához hasonlóan helyezkedtek el (Fónai, 2010a) – az egyes módozatok (formális, informális) súlya hasonló, mint amit a DE ÁJK-n folyó vizsgálatokban tapasztaltunk. Úgy tűnik, a közvélekedésben elterjedt véleményhez képest a *jogászok inkább a formális módok, utak alapján találják meg első állásukat, bár a pályakezdő jogászok megközelítően egyforma fontosságot tulajdonítanak a formális és informális módoknak, utaknak és elhelyezkedési stratégiának, igaz, relatíve legfontosabbnak a személyes kapcsolatokat tartják.* A DE ÁJK mérések alapján azt is láttuk, hogy az elhelyezkedési módozatokban gyakran a „gyenge kötések ereje” jelentősebb lehet, mint az „erős kötéseké”, ez magyarázhatja a levelező tagozatosok elhelyezkedési stratégiáit, és annak sikerességét. A DPR kutatások, és az azt követő intézményi mérések egyik meghatározó eredménye volt, hogy az egyetemek, az egyetemek karrierirodái és a tanárok csekély szerepet játszottak és játszanak a hallgatók elhelyezkedésének a támogatásában.

A Debreceni Egyetemen folyó kutatások alapján azt láttuk, hogy nincs eltérés abban, hogy a hallgatók pályaszocializációjának kezdetén és a végzés után milyen területeken dolgoznának szívesen, és valójában hol dolgoznak. A végzett hallgatók körében folytatott 2010-es országos DPR kutatásban az egyes munkahelyek presztízsét vizsgálták, majd azt, hogy e területeken milyen a végzettek tényleges elhelyezkedése (40., 41. táblázat).

40. táblázat: *A munkahelyek presztízse (említések száma)*

	1. legelismertebb		2. legelismertebb		3. legelismertebb		Legkevésbé elismert	
	Igazgatás-szervezők	Jogászok	Igazgatás-szervezők	Jogászok	Igazgatás-szervezők	Jogászok	Igazgatás-szervezők	Jogászok
Egyetem, főiskola	5	18	4	11	7	19	1	12
Kutató-intézet	1	7	1	12	2	14	10	11
Bíróság	5	97	4	62	6	26	0	7
Ügyészség	2	29	4	85	7	47	2	5
Ügyvédi iroda	1	53	4	27	4	70	1	9
Közjegyzői iroda	1	14	3	21	8	33	2	8
Államigazgatás	33	20	16	19	4	21	3	29
Önkormányzati igazgatás	9	2	24	11	7	6	8	43
Gazdálkodó szervezetek	0	12	3	3	15	15	8	28
Civil szervezetek	0	0	0	2	1	0	20	93
Egyéb	3	2	1	0	0	0	1	0
Elemszám	71	258	71	257	71	257	71	257

Forrás: Diplomás kutatás 2010. Educatio Nonprofit Kft., Fónai 2010a: 240

A frissdiplomás munkahely-presztízis rangsorában az igazságszolgáltatási „hivatásrendi” jogászi szakmák, illetve az államigazgatási és az önkormányzati igazgatási szakmák a legpreferáltabbak, a szakmáktól is függően. Az egyes hivatások általános státusza is alakítja, hogy azokon a területeket, amelyeken mindkét végzettséggel el lehet helyezkedni, a jogászok közepes presztízsiúré, míg az igazgatásszervezők magas presztízsiúré értékelik. Mindkét frissdiplomás csoport szemében szerény értékűek az akadémiai, egyetemi állások. A legkevésbé elismert munkahelyek listáján az *igazgatásszervezők a kutatóintézeteket és a civil szervezeteket említik, ez utóbbiak elismertsége a jogászok körében is nagyon alacsony*. Az is szembetűnő, hogy az egyes jogászi szakmák presztízsrangsora mennyire kevésbé változik, hisz az 1996-os kutatás során is azt tapasztalták, hogy a „hivatásrendi” jogi professziókat magasabb presztízsiúré tartották a hallgatók, mint a közigazgatási területet (Feith – Badó 2000).

A jogvégzetteket megosztja az államigazgatási és önkormányzati munkahelyek megítélése, ez az ambivalencia annak a jele, hogy e

területek megítélése, presztízse alacsony a körökben, ám ha más lehetőségek nincsenek, ezeket az állásokat is betöltik, a „generalista” jogászságnak egyébként is jelentős társadalomtörténeti előzményei vannak Magyarországon. A klasszikus „hivatásrendi”, igazságszolgáltatási jogász professziókat a DPR országos mintában a végzettek magasra taksálják, ugyanakkor a DE ÁJK hallgatói például a lehetséges jövőbeli terveik között kevésbé tartják számon ezeket a jogászi professziókat, közülük is a bírói és az ügyészi karriert – elsősorban ügyvédek akarnak lenni. Ennek az oka igen összetett, az álláshelyek telítettsége és a bejutás nehézsége mellett a klasszikus jogászi professziók vonzásának a csökkenése állhat, a nagyobb vonzást a „szabad” „piaci” praxisok gyakorolják (napjaink egyik, kevésbé kutatott jelensége a bírói kar utánpótlásának a „bedugulása”: miközben a bírói hivatás a legmagasabb presztízzsel rendelkezők közé tartozik, akadozik az utánpótlás, kevesen választják ezt a jogászi hivatást). *Ezeket a részbeni ambivalenciákat igazolják az országos mintában a végzettekre vonatkozó eredmények is (41. táblázat).*

41. táblázat: *A végzettek munkahelytípusa (milyen jogi, igazgatási területen dolgozik)*

	Igazgatás-szervezők		Jogászok	
	Elemszám	Százalék	Elemszám	Százalék
Egyetem, főiskola	1	1,4	4	1,6
Bíróság	0	0,0	4	1,6
Ügyészség	0	0,0	3	1,2
Ügyvédi iroda	0	0,0	57	23,3
Államigazgatás	24	34,3	77	31,4
Önkormányzati igazgatás	25	35,7	33	13,5
Gazdálkodó szervezetek	7	10,0	41	16,7
Civil szervezetek	1	1,0	3	1,2
Egyéb	5	7,1	22	9,0
Elemszám	70	100,0	245	100,0

Forrás: Diplomás kutatás 2010. Educatio Nonprofit Kft., Fónai 2010a

A végzett igazgatásszervezők háromnegyede olyan munkakörben, munkaterületen dolgozik, amelyeket az elismert munkakörökhöz soroltak, így a preferenciák és a tényleges munkahelyek között jelentős a koherencia. Ugyanakkor a közepesen preferált gazdálkodó szervezeteknél is viszonylag sokan helyezkedtek el, ez hasonló a DE ÁJK elsőéves igazgatásszervezés szakosok választásaihoz, ugyanakkor az alacsony presztízűnek tartott civil szférában alig dolgoznak. A végzett jogászok esetében már érvényesülnek azok az ambivalenciák, amelyek az egyes jogász szakmákra, vagy betölthető munkakörökre, állásokra vonatkoznak. A bírói és az ügyészi professziók presztízst magasra értékelik, miközben ők maguk kevésbé dolgoznának ezeken a területeken, és valóban nagyon alacsony az e területeken foglalkoztatottak aránya. A reális elhelyezkedési esélyek és a preferenciák ellentmondásos megítélése érhető tetten az államigazgatási, önkormányzati igazgatási és a gazdálkodó szervezeteknél betöltött állásoknál: miközben ezeknek a területeknek inkább közepes az elfogadottsága, a legtöbben e területeken dolgoznak. Az ügyvédi praxis a magasan preferált területek közé tartozik, és a második leggyakrabban betöltött munkakör, jogász professzió. A reprezentatív országos DPR kutatások és a DE ÁJK-n folyó vizsgálatok eredményei nagyon hasonlóak, több területen pedig kiegészítik egymást.

A fejezetben elemzett kutatások tapasztalatai azt mutatják, hogy a hallgatói és frissdiplomás elvárások és tervek között, illetve a tervek és azok megvalósulása között jelentős diszkrépancia érvényesül, amit a tagozatok és szakok is alakítanak. Az elsőéves hallgatók elvárásait a képzéstől az élethelyzetük alakítja – bár az alapelvárás a színvonalas képzés és a szakmai tudás elsajátítása, a levelező tagozatosok a tudás alkalmazhatóságát és a szakmai felkészültséget várják inkább. A „gólyák” végzés utáni terveit is a szak és a tagozat alakítja, az alapszakosok között magas a további tanulmányokat folytatni szándékozók aránya, másként pedig a közigazgatásban képzelik el a jövőjüket. Az eltérő lehetőségek miatt a joghallgatók válaszai sokrétűbbek, a karriercélokon túl több jogi területet és szakmát is megneveznek a jövőbeli célok között, melyet a tagozatok is alakítanak, hisz a nappalisok kevésbé gondolták azt, hogy a munkahely, az állás megtartása, vagy épp a váltás lenne a célja.

A végzett hallgatók esetében a legszembetűnőbb jelenség a korábbi tervek, célok, a vonzónak tartott területek, szakmák, munkakörök és a tényleges helyzet eltérésében figyelhető meg. Ez azt jelenti, hogy a korábban vonzó célok, a magasabb presztízsű státuszok, jogi és igazgatási munkakörök mellett és helyett a frissdiplomások a korábban kevésbé vonzó területeken és szakmákban helyezkedtek el magasabb számban. A jogi végzettségűeket például jobban vonzották a hivatásrendi állások, mint amilyen arányban végül e területeken elhelyezkedtek – körükben az ügyvédi karrierlehetőség tűnik a „vágyottnak és reálisnak”, míg a közigazgatási szakmai karrier a „kevésbé vágyottnak, de reálisnak”.

Összegzés

A címben felvetett kérdésre: honnan „jönnek” a joghallgatók, és hová tartanak, az elméleti keretekben felvetett választ adhatjuk: a joghallgatók a „középosztályból” jönnek, még ha nehéz is a középosztály, vagy középosztályokat definiálni. És hova tartanak? A középosztálynak egy magas presztízsű csoportjába, pontosabban eltérő helyzetű, de általában magas presztízsű csoportjaiba.

A különböző kutatások eredményei azt mutatják, hogy a joghallgatók meghatározó része középosztálybeli családból érkezik. Mivel a legtöbb kutatás a középosztálybeli helyzetet elsősorban a szülők iskolai végzettségével méri, az a diplomás szülők meghatározó súlyát jelenti. A középosztály helyzetét az életmóddal is jellemző 1998-as kutatás eredményei is a „középosztály” meghatározó súlyát mutatják (Utasi 1999). Az egyes jogi karok között azonban jelentős eltérések vannak a szülők iskolai végzettségét, így az iskolai végzettséggel jellemezhető társadalmi státuszt illetően. A különbségek a fővárosi és a vidéki egyetemek között húzódnak, pontosabban az ELTE és a többi kar között, beleértve a fővárosi egyházi fenntartású egyetemek jogi karait is. Úgy tűnik, az ELTE országos vonzást gyakorol a felső-középosztályból származókra, hisz hallgatóinak csaknem a hattizede érkezik olyan családokból, ahol az apa diplomás. A többi jogi kar a „regionális egyetemekre” jellemző vonásokat mutat, a működési területük középosztálybeli származású hallgatói tanulnak e karokon, akik sokkal kisebb arányban érkeznek diplomás családokból, mint az ELTE joghallgatói. Van-e ennek valamilyen jelentősége? Igen, hisz a felsőoktatás kutatások azt mutatják, hogy az intézményi habitus és a diszciplináris szocializáció azok körében hat jobban, illetve azokat éri el, akik értik az intézmény kultúráját, működését, „úsznak, mint hal a vízben”, szemben azokkal, akik „partra vetett halként” érzik magukat az egyetemi közegben, miliőben – és úgy tűnik, a családi szocializáció és társadalmi tőke következtében a magasabb státuszú családokból érkező hallgatók számára lesz ismerősebb a közeg (Bourdieu – Passeron 1977, Fónai 2013, Pusztai 2009, 2011, Reay et al 2009).

A „hová” kérdésre is azt mondhatjuk: a középosztályba, illetve annak magas presztízsű (foglalkozási) csoportjaiba, mely így összefonódik a „hivatásrend” és a „hivatás” örök problémájával. Vajon a jogászság általában alkot „hivatásrendet”, vagy csak bizonyos csoportjai? A

kérdésre nem is egyszerű a válasz, hisz a laikusok, de gyakran maguk a jogászok is, kifelé egységesnek látják és láttatják a jogász professziókat, gyakran több az összetartó elem, mint a szétfeszítő. Ezért lehet „általában” jogászságról beszélni, amelynek magas a presztízse és a státusza – ugyanakkor az egyes jogász professziók között nagy különbségek vannak részben a presztízsből, részben az elérhető jövedelmekben, és a munka autonómiájában. Így korántsem mindegy, hogy a jogászság mely szakmai csoportjába van esély betagozódni. Ezt a joghallgatók és a frissdiplomás jogászok is jól látják, és e területen érvényesül egy komoly diszkrepancia a lehetőségek és a tervek között. A joghallgatók a jogi professziók közül a klasszikus „hivatásrendek” presztízst tartják magasnak, kevésbé a közigazgatásban dolgozó jogászt, ugyanakkor a végzés után mégis a jogász szakmák között a közepes presztízstűnek tartott közigazgatási jogi munkakörökben helyezkednek el, azaz a szakmai presztízsrangsor és a reális elhelyezkedési esélyek között komoly eltérés van. A „hivatásrendek” közül az ügyvédség az, ami jelentős mértékben vonzza és egyben felszívja a frissdiplomás jogászokat, igaz, jelentős mértékű be- és kilépés mellett (ez a közigazgatásbeli állásokra is igaz). A joghallgatókat a pályaválasztás során, majd az egyetemi éveik alatt épp a magas presztízsről vonzza, emellett „maga a szakma”, a lehetőségek és a lehetséges munkakarrier. A vonzó dolgok sorában kevés jelentőséget tulajdonítanak olyan tényezőknek és értékeknek, mint az „igazság”, „mások szolgálata”. Úgy tűnik, a generális hatást a professzió magas presztízse és státusza jelenti a „származási” és „hivatásrendi” hallgatók és frissdiplomás jogászok számára. Döntéseikre más hallgatói csoportokhoz képest nagyobb hatást gyakorol a család, ami a „származási rend” jelentős szerepét mutatja.

Irodalom

Andor Mihály – Liskó Ilona (1999): Iskolaválasztás és mobilitás. Budapest: *Iskolakultúra*.

Andorka Rudolf (1979): Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle* 57. évf. 2. pp. 176–198.

Andorka, Rudolf, Bukodi, Erzsébet – Harcsa, István (1994): Társadalmi mobilitás, 1992. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (eds.): *Társadalmi riport 1994*. Budapest: TÁRKI, pp. 293–310.

Angelusz Róbert – Balogh Zoltán – Körmendy Mária – Léderer Pál, Székelyi Mária (1977): *A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló)*. Budapest: Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák*. www.mtapti.hu/mszt/19984/angelusz.htm. Letöltés: 2012. október 11.

Arató Kinga (2000): Sztereotípiák a jogászokról. *Belügyi Szemle* 9. pp. 57-78.

Balcsók István (2005): *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002 közötti időszakban*. PhD disszertáció. Debreceni Egyetem Természettudományi Kar.

Balogh László – Fónai Mihály (2003): Tehetséggondozási formák a Debreceni Egyetemen. *Magyar Felsőoktatás* 13. évf. (4-5-6) pp. 13-15.

Baranyai Katalin (1999): Jogász hallgatók életmódja és karrierépítési stratégiái. *Educatio* 8. évf. 1. sz. pp. 181-189.

Bencze Mátyás – Vinnai Edina (2007): *Jogszociológia*. Miskolc: Bíbor Kiadó.

Blaskó Zsuzsa (2008): Társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése a munkapiacra, *Századvég* 49. pp. 95–126.

Bódi Ferenc – Fábián Gergely (2011) (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kiadó.

Bódi, Ferenc – Fábián, Gergely – Lawson, Thomas (2012) (eds): *Local Organisation of Social Services in Hungary*. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy, Vol. XXII. Bremen: Europäischer Hochschulverlag GmbH & Co. KG

Bódi, Ferenc – Fábián, Gergely – Fónai, Mihály; Kurkinen, Jorma – Lawson, Thomas R. – Pietiläinen, Hannu (2014) (eds.) *Access to Services in Rural Areas: A Comparison of Finland and Hungary*. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy, Vol. XXVII. Bremen: EHV Academicpress GmbH.

Boudon, Raymond (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. Wiley-Interscience, New York.

Boudon, Raymond (1981): Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban In: Halász Gábor – Lannert Judit (szerk.): *Az oktatási rendszerek elmélete*. Budapest: Okker, pp. 406–417.

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok*. Ferge Zsuzsa – Léderer Pál (szerk.). Budapest: Gondolat Kiadó

Bourdieu, Pierre – Passeron, Jean Claude (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications, London.

Buday Dezső: *Magyarország honorácior osztályai (szociografiai vázlat)*. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1916. évi február havi számából. Budapest, Eggenberger féle Könyvkiadóvállalat, 1916.

Bukodi Erzsébet (2000): A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. *Statisztikai Szemle*, 79. évf. 2. pp. 142-161.

Carbonaro, William J. (1997): Opening the debate on closure and schooling outcomes. *American Sociological Review*, Vol. 64. pp. 682–686.

Carbonaro, William J. (1988): A little Help from My Friends' Parents: Intergenerational Closure and Educational outcomes. *Sociology of Education*, Vol.71, No.4 (Oct) pp. 295-314.

Ceglédi Tímea – Fónai Mihály – Györbíró András (2012): Tehetség gondozás és társadalmi kohézió – Tehetség gondozó intézmények a Debreceni Egyetemen és a Partiumi Keresztény Egyetemen. *Hungarian Educational Research Journal Pedagogia-Online*. 2 évf. (2) pp. 1-24.

Csapody Tamás (1988): A joghallgatói lét anatómiája. Hallgatói viselkedéstípusok a budapesti jogi karon. *Ifjúsági Szemle*, 8. évf. 1. pp. 69-82.

DiMaggio P. (1982): Cultural Capital and School Success. *American Sociological Review*, Vol. 47. pp. 189-201.

Cseh-Szombathy László (1978): *A változó család*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Diplomás Pályakövető Rendszer (2008): *Előkészítő kutatási munkaanyag*. Budapest: Educatio Kht.

Drabancz Róbert – Fónai Mihály (2005): *A magyar kultúrpolitika története 1920 – 1990*. Debrecen: Csokonai Kiadó

Enyedi György (1993) (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: Közgazdasági-és Jogi Kiadó

Erdei Ferenc (1976): A magyar társadalom a két háború között. *Valóság*, 19. évf. 4. pp. 23-53; 5. pp. 36-58.

Erdei Ferenc (1980): *A magyar társadalomról I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Etzioni, Amitai (ed.) (1969): *The Semi – Professions and Their Organization. Teachers, Nurses, Social Workers*, New York: The Free Press, Macmillan.

Fenyvesi Csaba (2002): *A védőügyvéd. A védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Fábián Zoltán (1994): A középrétegek: adalékok a posztkommunista átmenet társadalmi és társadalomlélektani hatásaihoz. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994*. pp. 351-377.

Fábri István – Horváth Tamás – Kiss László – Nyerges Andrea (2008): *Diplomás pályakövetés. Hazai és nemzetközi tendenciák*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Országos Felsőoktatási Információs Központ.

Fehérvári Anikó (2013): Szakiskolások rekrutációja. *Educatio* 4. pp. 516-528.

Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella (2006): Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 1. pp. 40–59.

Fényes Hajnalka – Verdes Emese (2006): Döntés preferálással. Felvételi vizsgák a felsőoktatásban 1967 és 1989 között Magyarországon. In: Fényes Hajnalka – Róbert Péter (szerk.): *Iskola és mobilitás* (oktatói segédanyag). Debrecen, pp. 179–189.

Fényes Hajnalka (2009): Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány hipotézis. *Magyar Pedagógia*, Vol. 109. Nr. 1. pp. 77–101.

Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó

Feith Helga – Badó Attila (2000): Magyar joghallgatók motivációs vizsgálata. *Educatio* 4. sz.

Fleck Zoltán (2008): *Bíróságok mérlegen.* Budapest: Pallas Kiadó.

Fleck Zoltán – Krémer Ferenc – Navratil Szonja – Uszkiewicz Erik (2012): *Technika, vagy érték a jogállam? A jogállami értékek átadása és az előítéletek csökkenése a jogászok és a rendőrtisztek képzésében.* Budapest: L' Harmattan.

Fónai Mihály (1996). Gondolatok a magyar társadalom kettős szerkezetéről. *Valóság* 39. évf. (8) pp. 49-67.

Fónai Mihály (1997): *Értelmiség, értelmiségi funkciók és szerepek.* Kandidátusi értekezés. Kéziratban.

Fónai Mihály (2005): *Végzett hallgatók rekrutációja és motivációi, 2001–2004.* Debrecen, kézirat

Fónai Mihály (2007): *A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara elsőéves hallgatóinak rekrutációja, valamint szak- és pályaválasztási motivációi.* Debrecen, kézirat

Fónai Mihály (2009a): A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja és a szakok értékelése. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Speciális kérdések és nézőpontok a felsőoktatásban.* Budapest: Neveléstudományi Egyesület. pp. 49-65.

Fónai, Mihály (2009b): 'Students' stereotypes and elements of image of professions at University Debrecen' In: Ferencz Árpád (szerk.): *Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia III. kötet.* Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskola Kar, 2009. pp. 1049 – 1054.

Fónai Mihály (2010a): A jogi-és igazgatási képzési területen végzettek elhelyezkedésének presztízs-szempontjai. In: Garai Orsolya, Horváth Tamás, Kiss László, Szép Lilla, Veroszta Zsuzsanna (szerk.) (2010): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály. pp. 227-244.

Fónai Mihály (2010b): Hallgatók professzió-képének elemei. In: Kozma Tamás – Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. Többnyelvűség és multikulturalitás*. Budapest: Aula Kiadó, pp. 227-246.

Fónai Mihály (2013): Az intézményi habitus eltérései és a karok státusza. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011-2012*. II. kötet. Pécs: Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori iskola. pp. 237-247.

Fónai Mihály – Márton Sándor (2010): A tehetséggondozó program hallgatóinak professzió-képe – egy sokváltozós modellmagyarázat lehetséges elemei. In: Kozma Tamás - Ceglédi Tímea (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium esete*. Debrecen, CHERD-Hungary: Center for Higher Education Research and Development – Hungary. pp. 147-153.

Fónai Mihály – Mohácsi Márta (2010): Elsőéves hallgatók szak-és pályaválasztási motivációi. In: Karlovitz János (szerk.): *Felnőttek pályaaorientációja, élethossziglani tanulása*. Budapest: Neveléstudományi Egyesület. pp. 5-11.

Fónai, Mihály, Márton, Sándor, Ceglédi, Tímea (2011): Recruitment and Professional Image of Students at One of the Regional Universities in Hungary. *Journal of Social Research & Policy*. Vol. 2: (1) pp. 53–65.

Fónai Mihály – Ceglédi Tímea – Márton Sándor (2012): A Debreceni Egyetemen végzett DETEP-es hallgatók véleménye a programról, és munkaerő-piaci életútjuk néhány vonása. In: Fónai Mihály – Szűcs Edit (Szerk.): *A Debreceni Egyetem „Diplomás pályakövető*

Rendszerének” főbb eredményei és tapasztalatai, 2010 – 2011.
Debrecen: Debreceni Egyetem ISSN 2063-2886. pp. 62-73.

Fónai Mihály–Barta Attila–Gyüre Annamária Csilla–Pénzes Ferenc (2014): A joghallgatók rekrutációja és professzió-képének néhány eleme. *Pro Futuro*, 2. pp. 11-37.

Fónai Mihály – Dusa Ágnes Réka (2014): A tanárok presztízsének és társadalmi státuszának változásai a kilencvenes és a kétezres években. *Iskolakultúra*, 14. évf. 6. pp. 41-49.

Freidson, Eliot (1970): *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge.* Dodd, Mead & Company, New York.

Freidson, Eliot ed. (1973): *The Professions and their Prospects.* Beverly Hills/London, Sage Publications.

Freidson, Eliot (1986): *Professional Powers.* Chicago: University of Chicago Press.

Garai Orsolya, Horváth Tamás, Kiss László, Szép Lilla, Veroszta Zsuzsanna (szerk.) (2010): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010.* Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.

Garai Orsolya – Veroszta Zsuzsanna (szerk.) (2013): *Frissdiplomások 2011.* Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.

Gáti Annamária (2010): Társadalmi háttér és mobilitás. In: Garai Orsolya, Horváth Tamás, Kiss László, Szép Lilla, Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010.* Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, pp. 155-175.

Gáti Annamária – Róbert Péter (2013): Munkavállalás a tanulás mellett: kényszerűség vagy befektetés? In: Garai Orsolya – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Frissdiplomások 2011*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály.

Granovetter, Mark (1982): A gyenge kötések ereje. In: Angelusz Róbert - Tardos Róbert (szerk.) (1991): *Társadalmunk rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, pp. 371-400.

Granovetter, Mark (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, Vol. 91, No 3. (Nov) pp. 481-510.

Goldthorpe, John H.– Keith Hope (1977): A foglalkozások minősítése és presztízse. In: Léderer Pál (szerk.): *A foglalkozások presztízse*. Budapest: Gondolat Kiadó, 250-267.

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

Gyekiczky Tamás (2003): *A jogászok joga*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Hack Péter (2008): *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. *Történelmi Szemle* 1997. 39. évf. 2. p. 159-178.

Hanoseva, Dana (2014): Development of Research on Teachers and their Professional Activities Before and After the 'Fall of Iron Curtain'. *International Journal of Science Commerce and Humanities*. Vol. 2. No. 4. pp. 166-191.

Hankiss Elemér (1982): *Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó.

Hargevas, Linda (2009): The Status and Prestige of Teachers and Teaching. In: L.J. Saha, A.G. Dworkin (eds): *International Handbook of Research on Teachers and Teaching*, Springer Science +Business Media LLC, pp. 217-229.

Hollósi Gábor (2007): *A debreceni Jog-és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. szerzői kiadás, Debrecen.

Ingersoll, Richard – Merrill, Elizabeth (2011): The Status of Teaching as a Profession. In. Ballantine and J. Spade (Eds.), *Schools and Society: A Sociological Approach to Education*, 4th Ed. CA: Pine Forge Press/ Sage Publications, pp. 185-189.

Juhász Erika (2006) (szerk.): Régió és oktatás. *A „Regionális egyetem” kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete.

Kelemen László (2009): *Joghallgatók a jogról*. Budapest: Sprinter Kiadó.

Keller Márkus: *A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola. Budapest, 2008.

Keller Márkus: Fogalmak és határaik. A Bildungsbürgertum és az értelmiség fogalmának összehasonlító vizsgálata. *Századvég*. 2006 11. évf. 42. pp. 131-162.

Kengyel Miklós (1993): *Perkultúra. Bírószágok, bírák, ügyfelek a nyolcvanas évek végén*. Pécs: Pécsi Tudománytár.

Kiss László (2013): „Alacsony státuszú” szakok az alapképzésben. In: Garai Orsolya – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Frissdiplomások 2011*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, pp. 67-91.

- Kolosi Tamás (1986): *Strukturális csoportok és a reform. Valóság* 7.
- Kolosi Tamás (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Konrád György – Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kornis Gyula: Mi a középosztály? *Napkelet* 1926. 4. pp. 336-342.
- Kovács Imre (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
- Kozma Tamás (2002): *Regionális egyetem*. Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Kozma Tamás (2004): *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest: Új Mandátum Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Ladányi János (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest: Educatio.
- Le Goff, Jaques (1979): *Az értelmiség a középkorban*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Larson, Magali Sarfatti (1977): *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- Léderer Pál (szerk) (1977): *Foglalkozások presztízse*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lipset, Seymour Martin & Zetterberg, Hans L. (1998): A társadalmi mobilitás elmélete. In: Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 49–71.

Loss Sándor: A jogászság és a jog (1997): In: Badó Attila – Loss Sándor – H. Szilágyi István – Zombor Ferenc: *Bevezetés a jogszociológiába*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 217-219.

Loss Sándor (2001): A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásban cigány és nem cigány terheltek esetén. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc: Bíbor Kiadó. pp. 283-307.

MacDonald, Keith M. (1995): *The Sociology of the Professions*. Sage Publicatios, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Mare, Robert D. & Chang, Huey-Chi (2003): *Family attainment norms and educational stratification: The effects of parents' school transitions*. Source: <http://escholarship.org/uc/item/6q91c2hb>. (Accessed: 05.09.2012.)

Mare, Robert D. (1981): Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, Vol. 46. pp. 72–87.

Márton Sándor – Mező Ferenc – Balogh László – Fónai Mihály (2006): A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja és beválogatási szempontjai. In: Balogh László – Mező Ferenc – Tóth László (szerk.): *A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának II. Konferenciája. Tanulmányok*. Debrecen: Debreceni Egyetem. pp. 7-12.

Márton Sándor – Fónai Mihály (2010): Hallgatók pályaképének elemei: elvárások és vélemények a választott szakról. In: Karlovitz János (szerk.): *Felnőttek pályaaorientációja, élethossziglani tanulása*. Budapest. Neveléstudományi Egyesület. pp. 12-22.

Márton Sándor (2013): *Egy tehetséggondozó program hallgatóinak rekrutációja és professzió-képe a program első szakaszában*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Nevelés-és Művelődéstudományi Doktori Program, kéziratban.

Nagy Krisztina (2008): *Segítő hivatásokat választó hallgatók pályaorientációja a „Partiumban”*. PhD disszertáció. Debrecen: Debreceni Egyetem BTK, kéziratban.

Nagy Péter Tibor (2003): A felsőoktatásba vezető út – a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, 2003. II., pp. 236–252.

Nagy Zsolt – Tóth J. Zoltán (2002): A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről). *Jogelméleti Szemle* 4. pp. 1-8.

Nagy Zsolt (2012a): *Metszetek a jogásztársadalomról*. Szeged: Pókey Elemér Alapítvány.

Nagy Zsolt (2012b): A jogásképzés néhány szociológiai aspektusa. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press. pp. 144-156.

Navratil Szonja (2012): *Egyes jogászi hivatásrendek jogszociológiai vizsgálata (1868/1869 – 1937)*. PhD disszertáció. Budapest: ELTE Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

Neményi Mária (1988) (szerk.): *A család*. Budapest: Gondolat Kiadó.

N. Szabó J. (1993): *Értelmiség és rendszerváltozás (1945-1946)*. Debrecen: MTA DAB.

Nyüsti Szilvai (2013): Vándorló diplomások, diplomáért vándorlók. In: Garai Orsolya – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Frisssdiplomások 2011*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, pp. 173-207.

P. Szabó Béla (2011): *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

P. Szabó Béla (2012): Jogászság és jogászképzés. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, pp. 35-62.

Pappi, F. U. (1999): A kispolgárság és az új középosztály. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 282-300.

Parsons, T. (1968): Professions. In: David, Shills (Ed): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Mac Millan and Free Press, Vol. 12, 1968. 536-547.

Polónyi István (2012): Honnan jönnek a hallgatók? *Educatio*. 2012. 2., pp. 244–258.

Pusztai Gabriella (2009): *Társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Pusztai Gabriella (2011): *Láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest: Új Mandátum.

Pusztai Gabriella, Ceglédi Tímea, Nyüsti Szilvia, Bocsi Veronika (2011): Láthatatlanok, létezők, közönyösek. *Educatio* 2. pp. 271-280.

Reay, Diane – Crozier, Gill – Clayton, John (2009): „Strangers in Paradise?": Working-class Students in Elite Universities, *Sociology*, 43. 6. 1103-1121.

Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás (Műhelytanulmány)*. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.

Róbert Péter (1998) (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Róbert Péter (2000): Bővülő felsőoktatás? Ki jut be? *Educatio*, 2000. I. pp. 79–94.

Rokolya Gábor (2012): *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban. PhD értekezés. Miskolc: Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola.*

Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris.

Schumann Róbert (2009): Iskolaválasztás, továbbtanulási-végzettségi aspirációk, 10. évfolyamos iskolai teljesítménye, továbbtanulási tervei a 2007 évi Országos kompetenciamérés adatainak tükrében. *Új Pedagógiai Szemle* 10. pp. 3-25.

Standeisky Éva (2003): Kultúra és politika Magyarországon (1945–1956) In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században.* Tanulmányok. Pécs: Pannónia Könyvek–Magyar Történelmi Társulat. 121–137.

S. Faragó Magdolna (1986) *Beilleszkedés és szakmai szocializáció a felsőoktatásban.* Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.

Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (2002): *Orvosi szociológia.* Budapest: Semmelweis Kiadó.

Süli-Zakar István (2010) (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai II.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Szabó Miklós (2005): A jogászképzés társadalmi funkciójáról – húsz év múlva. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabalissimus. A legszeretetre méltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv.* Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. pp. 307–327.

Szelényi Iván: (1990): *Új osztály, állam, politika.* Budapest: Európa Kiadó.

Szemerszki Marianna (2012) (szerk.): *Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció.* Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.

Szemerszki Marianna (2013): Tanulás utak és képzési tervek a felsőoktatásban. In: Garai Orsolya – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Frissdiplomások 2011.* Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, pp. 37-65.

Szende Pál: A magyar ügyvédség válsága. *Huszedik Század.* 13. évf. 25. kötet. 1912.

www.google.hu/#q=SZENDE+PÁL+A+magyar+ügyvédség+válsága.

Letöltés: 2012. október 11.

Timár Krisztina (1999): Iskolai és foglalkozási mobilitás. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje.* Budapest: Új Mandátum Kiadó. pp. 126-149.

Török Helga – Badó Attila (1997): Ügyvédkép a Csongrád megyei gazdasági vezetők körében. *Bírák Lapja* 7. pp. 104-111.

Utasi Ágnes (1999) (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Utasi Ágnes (2000): *Középosztály, kapcsolatok.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest. Osiris.

Vinnai Edina (2007): A jogászi hivatás. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina: *Jogszociológia.* Miskolc: Bíbor Kiadó. pp. 1-17.

Vinnai Edina – Elek Balázs – Bencze Mátyás (2012): A bírói ténymegállapítási folyamat szociológiája. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press. pp. 67-83.

Weber, M. (1967a): Gazdaság és társadalom. *A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max (1967b): Politikai közösségek. In: *Gazdaság és társadalom. Szemelvények*. (Összeállította Varga Iván) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 241-256.

Weber, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. University of California Press. Berkeley. Los Angeles. London.

Weber, Max (1987a): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max (1987b): Rendek és osztályok. In: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 303–308.

Weber, Max (1989): *A politika mint hivatás*. Medvetánc Füzetek. Budapest: ELTE-Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem-Művelődéskutató Intézet.

Weber, Max (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Cserépfalvi.

Weis István: A mai magyar társadalom. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete II.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 9-32.

Wright-Erik Olin – Bill Martin (1987): The Transformation of the American Class Structure. *American Journal of Sociology* (July), 1-29.

Zafir Mihály (1998) (szerk.): *Életszínvonal 1988 – 1997*. Budapest: KSH.

Mellékletek

M1. táblázat: *Az apák legmagasabb iskolai végzettsége a megkérdezett 14 éves korában, jogász, szak, minden munkarend (N=1546)*

	alapfokú (max. szakmunkásképző)	középfokú (érettségi, szakközépiskola)	főiskola	egyetem	összesen
DE Állam és jogtudományi Kar	30,0	33,8	17,5	18,8	100,0
ELTE Állam és jogtudományi Kar	11,5	29,3	15,4	43,8	100,0
ME Állam és jogtudományi Kar	19,9	46,4	16,6	17,2	100,0
PPKE Jog és Államtudományi Kar	21,5	30,0	18,3	30,2	100,0
PTE Állam és jogtudományi Kar	19,5	33,3	15,0	32,1	100,0
SZE Deák F. ÁJK	27,0	40,5	10,8	21,6	100,0
SZTE Állam és jogtudományi Kar	23,7	32,9	14,1	29,3	100,0
Összesen	19,3	32,9	15,9	32,0	100,0

Forrás: Frissdiplomások 2011-2012, Educatio Nonprofit Kft.

M2. táblázat: Az anyák legmagasabb iskolai végzettsége a megkérdezett 14 éves korában, jogász, szak, minden munkarend (N=1546)

	alpfokú (max. szakmunkásképző)	középfokú (érettségi, szakközépiskola)	főiskola	egyetem	összesen
DE Állam és jogtudományi Kar	24,4	39,0	28,0	8,5	100,0
ELTE Állam és jogtudományi Kar	7,5	34,7	26,2	31,6	100,0
ME Állam és jogtudományi Kar	13,2	44,1	32,9	9,9	100,0
PPKE Jog és Államtudományi Kar	13,5	36,9	29,9	19,7	100,0
PTE Állam és jogtudományi Kar	17,1	39,2	23,7	20,0	100,0
SZE Deák F. AJK	29,7	37,8	13,5	18,9	100,0
SZTE Állam és jogtudományi Kar	19,4	42,3	19,4	19,0	100,0
Összesen	14,3	38,4	26,0	21,3	100,0

Forrás: Frissdiplomások 2011-2012, Educatio Nonprofit Kft.

M3. táblázat: A szülők iskola végzettsége a gólyák jogászok körében (%)

Iskolafokozat	Apák iskolai végzettsége			Anyák iskolai végzettsége		
	nappali tagozaton végzettek	levelező tagozaton végzettek	teljes mintán	nappali tagozaton végzettek	levelező tagozaton végzettek	teljes mintán
Befejezetlen általános	–	1,3	0,5	–	1m1	0,4
Általános iskolai	1,7	11,4	5,7	3,3	14,2	7,8
Szakmunkásképző	22,2	34,2	27,2	8,2	20,2	13,2
Szakközépiskola	21,9	18,3	20,4	16,4	12,9	15,0
Gimnázium	19,8	18,7	19,3	27,5	28,5	28,0
Főiskola	13,1	7,5	10,8	27,4	16,3	22,8
Egyetem	19,0	8,0	14,4	15,4	6,7	11,8
Nem tudja	2,4	0,6	1,7	1,7	0,2	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Fő	658	465	1123	657	466	1123

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés, (apák iskolai végzettsége $p < 0,01$, anyák iskolai végzettsége $p < 0,01$)

M4. táblázat: *A saját szak rangsorolásának indokai (az egyes karok hallgatóinak összes válasza százalékában) – az első hat válasz*

Kar	Hasznosítható ismeretek	Divatos szak	Nem ismerik	Nehéz szak	Átlagos szak	Keresett szak	Összes említés száma
ÁJK	7,7	11,8	3,1	15,4	12,8	16,4	195
ÁOK	6,9	4,4	1,5	28,5	27,7	6,2	274
AVK	20,1	11,3	6,3	5,0	15,1	13,0	239
BTK	10,2	10,0	10,8	7,0	7,6	11,7	511
EK	13,8	9,9	26,5	5,9	5,9	6,7	253
FOK	10,3	10,3	2,6	25,6	5,1	7,7	39
GYFK	17,3	6,0	30,8	0,8	3,8	0,8	133
GYTK	8,3	6,3	8,3	20,8	12,5	12,5	48
IK	20,0	6,4	15,5	13,6	12,7	6,4	110
KTK	13,4	15,1	2,9	10,5	15,7	18,6	172
MK	10,9	11,4	16,4	11,8	6,4	3,6	220
MTK	20,8	18,4	9,5	7,8	11,3	13,1	283
NK	23,1	0,0	84,6	7,7	0,0	7,7	13
TTK	13,5	18,0	12,0	13,2	8,1	12,1	689
Összes	13,3	12,2	11,7	11,5	10,9	10,6	3179

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

M5. táblázat: *A „Hova sorolja az egyetem ’közvéleménye’ a saját szakját” rangsorolásának indokai (az egyes karok hallgatóinak összes válasza százalékában) – az első hét válasz*

Kar	Nem ismerik	Nehéz szak	Magas presztizs	Alacsony presztizs	Divatos szak	Alacsony színvonal	Sztereotípiák miatt	Összes említés száma
ÁJK	6,7	23,1	10,3	3,1	12,3	2,6	5,6	195
ÁOK	2,2	34,3	9,1	1,1	7,3	0,7	10,6	274
AVK	13,0	6,7	5,9	7,1	12,1	5,4	0,8	239
BTK	17,8	10,4	8,2	11,7	6,3	7,0	3,5	511
EK	29,2	5,1	6,7	6,7	4,7	9,1	4,7	253
FOK	2,6	30,8	7,7	7,7	7,7	2,6	12,8	39
GYFK	24,1	0,0	4,5	6,0	1,5	9,0	2,3	133
GYTK	33,3	20,8	8,3	8,3	8,3	2,1	12,5	48
IK	28,2	14,5	6,4	6,4	8,2	1,8	6,4	110
KTK	10,5	18,6	13,4	5,2	16,3	0,6	1,7	172
MK	24,1	14,5	5,5	5,5	2,3	5,9	1,4	220
MTK	22,6	8,1	9,9	11,7	13,4	10,2	4,2	283
NK	76,9	7,7	15,4	0,0	0,0	0,0	0,0	13
TTK	22,4	14,7	12,3	14,9	10,3	8,4	7,4	689
Összes	18,7	14,1	9,1	8,9	8,7	6,2	7,4	3179

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

M6. táblázat: *Mit szeret a munkájában (a valamilyen választ adók válaszainak a százalékában)*

	Gyakoriság	Százalék
Változatosság	64	21,5
Kiszámíthatóság, nyugalom	24	8,1
Önállóság	18	6,1
Folyamatos fejlődés	17	5,7
Segíteni tud az embereken	13	4,4
Kihívások	12	4,0
Szabad időbeosztás	11	3,7
Felkészít a szakvizsgára	9	3,0
Jó légkör	9	3,0
Folyamatos képzés	6	2,0
Érdekes emberek	6	2,0
Összetett feladatok	6	2,0
Használhatja a tudását	6	2,0
Maga a munka	6	2,0
Kollegák, csapatmunka	5	1,7
Karrier lehetőségek	4	1,3
Felelősség	4	1,3
Tud tanulni	3	1,0
Azt csinál, amit szeret	2	0,7
Aktivitás	1	0,3
Kitartás	1	0,3
Nem válaszolt	70	23,9
Összesen	297	100,0

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

M7. táblázat: *Mit nem szeret a munkájában (a valamilyen választ adók válaszainak a százalékában)*

	Gyakoriság	Százalék
Adminisztratív feladatok, bürokrácia	23	20,5
Túlmunka, leterheltség, monotonia	21	18,7
Munkaidő beosztása és hossza	13	11,6
Alacsony fizetés	13	11,6
Beszűkülés, stressz, tehetetlenség	7	6,2
Ingázás	7	6,2
Tudását nem használja	7	6,2
Az ügyfelek ügyeskedéseit	6	5,3
Személytelen bánásmód	5	4,5
Alacsony megbecsülés	4	3,6
Munkafeltételek	3	2,7
Ismeret hiánya	1	0,8
A feladatokat	1	0,8
A felelősséget	1	0,8
Összesen	112	100,0

Forrás: saját adatfelvétel és szerkesztés

